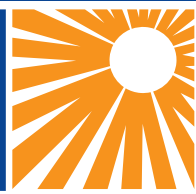

بانک خاورمیانه
Middle East Bank

گزارش عملکرد اقتصاد ایران

در سال ۱۳۹۷

تذکر

آمار و اطلاعات استفاده شده در این گزارش جدیدترین و به روزترین آمار و اطلاعاتی است که در زمان انتشار آن (۲۰ خرداد ۱۳۹۸) از منابع معتبری که در متن یا زیرنویسها ذکر شده‌اند قابل دسترسی بوده است. آمار، اطلاعات و تحلیل‌های ارائه شده صرفاً جنبه اطلاع رسانی داشته و هیچ مسئولیت یا تعهدی را از سوی بانک خاورمیانه و یا سازمان‌ها و افراد وابسته به آن ایجاد نمی‌نماید.

گزارش عملکرد اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۷
تهیه شده در مدیریت تحقیقات اقتصادی بانک خاورمیانه

کارشناسان: فرشید اسلامبولچی، معصومه اسماعیلی، حسین سلطان‌آبادی و محمد کوثری
صفحه‌آرایی: خانه نیازمند

خلاصه مدیریتی

معیشت روزمره مردم را به شدت تحت تأثیر قرار داد.

تحولات بازار کار در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد که در این سال حدود ۲۳/۸ میلیون نفر از جمعیت بالای ۱۰ سال کشور مشغول به کار بوده‌اند و ۳/۳ میلیون نفر نیز با وجود تمایل و قابلیت انجام کار، موفق به یافتن شغل مورد نظر نشده‌اند. در نتیجه، نرخ مشارکت ۴۰/۵ درصدی و نرخ بیکاری ۱۲/۰ درصدی برای این سال رقم خورد که نسبت به سال قبل از آن به ترتیب ۰/۴ واحد درصد و ۰/۱ واحد درصد افزایش داشته‌اند.

در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ درآمدهای مالیاتی رشدی ۱۲/۸ درصدی، سایر درآمدهای جاری دولت رشد منفی ۱۱/۶ درصدی و پرداخت‌های جاری دولت رشدی ۱۸/۶ درصدی نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن داشتند. به این ترتیب کسری تراز عملیاتی در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ به شدت افزایش یافته و با رشد ۴۱/۵ درصدی نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن، به سطح ۱۰۰۲۶/۹ هزار میلیارد ریال رسید. در همین مدت رشد درآمدهای نفتی ۳۹/۸ درصد و رشد پرداخت‌های عمرانی ۶/۲ درصد بود. به این ترتیب در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ کسری بودجه دولت (کسری تراز عملیاتی و سرمایه‌ای) با رشدی ۱۷/۰ درصدی به ۴۵۱/۱ هزار میلیارد ریال رسید. برای تأمین مالی این کسری بودجه عمدتاً به تنخواه‌گردان خزانه، صندوق توسعه ملی و فروش اوراق بدهی دولتی اتکا شده بود. در سه ماهه نخست این سال ۱۳۷/۱ هزار میلیارد ریال اوراق مالی اسلامی از سوی دولت منتشر شد، در حالی که در سه ماهه نخست سال پیش از آن، دولت اوراق مالی منتشر نکرده بود و حجم کل اوراق انتشار یافته دولت در سال ۱۳۹۶ معادل ۴۴۵/۰ هزار میلیارد ریال بود. واگذاری شرکت‌های دولتی در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ تنها ۹/۰ هزار میلیارد ریال و ۴/۷ درصد بیشتر از مدت مشابه سال قبل از آن بوده است. قابل انتظار است که به دلیل کاهش فروش نفت ایران در ماه‌های پایانی سال ۱۳۹۷ و عدم کاهش هزینه‌های جاری دولت، رشد واقعی منفی مخارج عمرانی و به موازات تشدید کسری بودجه در کل این سال رقم خورده باشد.

اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۷ با مشکلات متعددی از جمله افت شدید تولید ناخالص داخلی، کاهش درآمدهای نفتی، جهش ارزی و تورم‌های افسارگسیخته روبه‌رو شد. طبق گزارش مرکز آمار، مجموع ارزش افزوده ایجاد شده توسط فعالیت‌های اقتصادی با احتساب نفت در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ حدود ۱۷،۲۶۳ هزار میلیارد ریال بوده که به قیمت‌های ثابت نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن ۳/۸ درصد منقبض شده است. در این مدت تولید ناخالص داخلی بدون احتساب نفت نیز ۱/۹ درصد افت داشته است. همچنین تولید در گروه‌های کشاورزی و صنعت به ترتیب ۲/۱ درصد و ۷/۹ درصد افت کرده و تنها تولید گروه خدمات به میزان ۰/۶ درصد افزایش یافته است. در بین زیرگروه‌های ۳ گروه مذکور، استخراج نفت و گاز با منفی ۱۰/۵ درصد و معدن با منفی ۹/۸ درصد بیشترین افت را تجربه کرده‌اند و در مقابل برخی زیرگروه‌های گروه خدمات مثل حمل‌ونقل و آموزش جزو معدود بخش‌های با رشد مثبت بوده‌اند. تشکیل سرمایه ثابت ناخالص نیز طی این نه ماه در هر دو بخش ساختمان و ماشین‌آلات مجدداً کاهش داشته و به ترتیب نرخ رشد‌های منفی ۴/۴ درصد و منفی ۳/۲ درصدی را به ثبت رسانده‌اند.

نرخ تورم مصرف‌کننده که در طول سال ۱۳۹۶ روند با ثباتی را تجربه می‌کرد و یکی از دستاوردهای مهم دولت به شمار می‌رفت، تقریباً از اوایل تابستان ۱۳۹۷ روند افزایشی شدیدی را دنبال کرد. بر اساس آخرین گزارش مرکز آمار، که از آذر ۱۳۹۷ به عنوان تنها مرجع رسمی اعلام نرخ تورم تعیین شد، شاخص قیمت مصرف‌کننده برای کل خانوارهای کشور (اعم از شهری و روستایی) در اسفند ۱۳۹۷ نسبت به ماه قبل از آن ۳/۹ درصد و نسبت به ماه مشابه سال قبل از آن ۴۷/۵ درصد رشد داشته است. این نرخ تورم نقطه‌به‌نقطه حداقل از سال ۱۳۸۲ به بعد بی‌سابقه بوده است. نرخ تورم سالانه نیز که از شهریور این سال مجدداً دو رقمی شده بود، در ادامه سال روند افزایشی خود را با سرعت بیشتری در پیش گرفت و در اسفند ۲۶/۹ درصد رسید. به این ترتیب دستاورد تورم تک رقمی نه تنها از دست رفت، بلکه تبدیل به افزایش نگران‌کننده‌ای در قیمت‌ها شد که

عملکرد اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۷

فهرست مطالب

۳	خلاصه مدیریتی
۵	۱. بخش واقعی
۶	۱.۱. گروه کشاورزی
۶	۱.۲. گروه صنایع و معادن
۹	۱.۳. گروه خدمات
۹	۲. بازار نیروی کار
۱۰	۳. وضعیت مالی و بودجه دولت
۱۰	۳.۱. کلیات قانون بودجه ۱۳۹۷
۱۳	۳.۲. عملکرد مالی دولت
۱۵	۳.۳. خصوصی سازی
۱۷	۳.۴. صندوق توسعه ملی
۱۸	۳.۵. طرح هدفمندی یارانه ها
۱۹	۴. تراز پرداخت های خارجی
۲۱	۴.۱. صادرات کالا
۲۱	۴.۲. واردات کالا
۲۲	۵. بازار ارز
۲۴	۶. بخش پولی و اعتباری
۲۵	۶.۱. منابع و مصارف بانکی
۲۶	۶.۲. تسهیلات پرداخت شده و مطالبات غیر جاری شبکه بانکی
۲۷	۶.۳. نرخ سود بانکی
۲۸	۷. روند قیمت ها و تورم
۲۹	۸. بازار سرمایه
۳۰	۸.۱. بورس اوراق بهادار تهران
۳۱	۸.۲. فرابورس ایران
۳۲	۹. محیط کسب و کار
۳۲	۹.۱. رتبه بندی سهولت کسب و کار از سوی بانک جهانی
۳۴	۹.۲. رتبه بندی رقابت پذیری کشورها از سوی مجمع جهانی اقتصاد
۳۵	۹.۳. بررسی محیط کسب و کار کشور از نظر درجه آزادی اقتصادی و فساد
۳۵	۹.۴. نتایج پایش محیط کسب و کار از سوی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

بلندمدت به کوتاه‌مدت بوده است. افزایش تقاضای مبادلاتی پول در نتیجه تورم فزاینده و انتظارات تورمی بالا از مهمترین دلایل این اتفاق بودند.

مانده تسهیلات و مانده کل سپرده‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی پس از کسر سپرده قانونی در یک سال منتهی به بهمن‌ماه ۱۳۹۷ به ترتیب معادل ۲۶/۴ درصد و ۳۲/۲ درصد رشد داشته‌اند و به ۱۴,۵۷۳/۹ هزار میلیارد ریال و ۱۸,۱۶۱/۲ هزار میلیارد ریال رسیده‌اند. در نتیجه این تحولات، نسبت تسهیلات به سپرده‌ها پس از کسر سپرده قانونی کاهش داشته و به ۸۰/۲ درصد رسیده است. در سال ۱۳۹۷ بالغ بر ۷,۷۳۷/۳ هزار میلیارد ریال تسهیلات به بخش‌های مختلف اقتصادی پرداخت شده که رشدی ۲۶/۰ درصدی نسبت به سال قبل از آن دارد. سهم تسهیلاتی که در قالب سرمایه در گردش پرداخت شده به ۵/۹ واحد درصد کاهش نسبت به سال ۱۳۹۶ به ۵۸/۸ درصد در سال ۱۳۹۷ رسیده است.

شاخص کل بورس اوراق بهادار تهران در طول سال ۱۳۹۷ بیش از ۸۵ درصد رشد داشت و به نزدیک ۱۸۰ هزار واحد رسید. این رشد اسمی چشمگیر نه به دلیل بهبود عملکرد و رشد تولید شرکت‌های بورسی، بلکه به دلیل افت ارزش پول ملی و رشد سطح عمومی قیمت‌ها بود. در این سال حدود ۴۵۰ هزار میلیارد ریال معامله در بورس تهران به ثبت رسید و ارزش بازار را در انتهای اسفندماه به ۶,۸۳۰ هزار میلیارد ریال رساند. فرابورس ایران نیز طی این سال تحولات تقریباً مشابهی را همراه با نوسانات شدید تجربه کرد و با رشد ۱۰۵ درصدی شاخص کل همراه بود. ارزش بازار فرابورس در آخرین روز کاری اسفند ۱۳۹۷ به ۲,۷۲۷ هزار میلیارد ریال رسید.

آخرین گزارش بانک جهانی از محیط کسب‌وکار ایران در سال ۲۰۱۸-۱۹ حاکی از تنزل چهار پله‌ای رتبه ایران در سال ۲۰۱۹ و رسیدن آن به ۱۲۸ در بین ۱۹۰ کشور مورد بررسی است. در این زمینه، رتبه ایران در شاخص‌های شروع کسب‌وکار جدید و اخذ مجوزهای ساخت با تنزل قابل توجه و در زمینه تجارت برون مرزی و ورشکستگی و انحلال کسب‌وکار با بهبود چشمگیر مواجه شده است. همچنین شاخص‌های تأمین برق مورد نیاز، تأمین مالی، حمایت از سرمایه‌گذاران خرد، ثبت دارایی‌ها و تضمین اجرا و الزام‌آور بودن قراردادهای بدتر و شاخص پرداخت مالیات اندکی بهتر شده است. وضعیت ایران در شاخص‌های شروع یک کسب‌وکار جدید، تأمین برق، پرداخت مالیات و حمایت از سرمایه‌گذاران خرد نسبت به کشورهای منطقه نامساعدتر و در شاخص‌های اخذ مجوزهای ساخت، ثبت دارایی‌ها، تجارت برون مرزی، تأمین مالی، تضمین اجرا و الزام‌آور بودن قراردادهای و ورشکستگی و انحلال کسب‌وکار در وضعیت مساعدتری است. آخرین گزارش مجمع جهانی اقتصاد از رقابت‌پذیری کشورها نیز نشان می‌دهد که رتبه ایران در سال ۲۰۱۸-۱۹ نسبت به سال قبل از آن ۲۰ پله تنزل داشته و به رتبه ۸۹ در میان ۱۴۰ کشور مورد بررسی رسیده است. افت وضعیت شاخص‌های زیرساخت‌ها، مهارت نیروی انسانی، بازار کالا، بازار نیروی کار، بازار مالی و پویایی‌های کسب‌وکار از مهم‌ترین دلایل تنزل رتبه ایران در این رتبه‌بندی بوده است. پایش محیط کسب‌وکار از سوی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران نیز حاکی از آن است که شاخص‌های ملی محیط کسب‌وکار در پاییز ۱۳۹۷ نسبت به فصل قبل از آن و فصل مشابه سال ۱۳۹۶ نامساعدتر شده است. در بین بخش‌های اقتصادی، بخش‌های کشاورزی و خدمات به ترتیب به عنوان مساعدترین و نامساعدترین بخش‌ها گزارش شده‌اند و استان‌های خراسان شمالی، ایلام و کرمانشاه دارای بدترین و استان‌های ایلام، آذربایجان غربی و زنجان دارای مساعدترین وضعیت محیط کسب‌وکار معرفی شده‌اند.

تراز پرداخت‌های کشور در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله افزایش میانگین صادرات نفتی، افزایش صادرات غیرنفتی و کاهش واردات غیرنفتی در پی افزایش نرخ برابری دلار آمریکا در مقابل ریال و البته خروج سرمایه از کشور قرار داشت. رشد قابل توجه ۴۸/۱ درصدی صادرات نفتی در این مدت تحت تأثیر افزایش حجم صادرات نفتی و افزایش جهانی قیمت نفت بوده است که به همراه رشد ۱۶/۴ درصدی صادرات غیرنفتی، رشد ۳۷/۵ درصدی صادرات کالا را به همراه داشته است. واردات غیرنفتی اما تحت تأثیر رشد نرخ دلار آمریکا در برابر ریال ۱/۹ درصد نسبت به مدت مشابه سال پیش از آن کاهش یافته و این رشد ۱۲۷/۳ درصدی واردات گاز و فرآورده‌های نفتی بوده است که رشد مثبت ۰/۴ درصدی کل واردات کشور در این مدت را رقم زده است. در پی این تحولات و با وجود اثر منفی تغییرات حساب خدمات بر حساب جاری، حساب جاری کشور در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن ۱۹۷/۱ درصد افزایش یافت. با این حال و با وجود مزاد حساب جاری ۱۱/۱ میلیارد دلاری در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷، به دلیل منفی بودن خالص حساب سرمایه به میزان ۵/۳ میلیارد دلار در کنار رقم منفی ۱/۹ میلیارد دلاری مربوط به اشتباهات و از قلم افتادگی‌ها، ذخایر بین‌المللی کشور تنها ۳/۹ میلیارد دلار نسبت به انتهای سال ۱۳۹۶ افزایش یافت و انتظار می‌رود با توجه به کاهش قابل توجه صادرات نفتی کشور در پایان سال ۱۳۹۷، افزایش ذخایر ارزی کشور در مجموع این سال بسیار کمتر از این رقم بوده و یا این ذخایر کاهش یافته باشد.

بازار ارز ایران سال ۱۳۹۷ را با ادامه روند افزایشی قیمت دلار آمریکا در برابر ریال ایران که از انتهای سال ۱۳۹۶ آغاز شده بود، شروع کرد. قیمت دلار آمریکا در بازار آزاد که در ابتدای فروردین معادل ۴۸ هزار و ۵۷۰ ریال بود، تا ۲۰ اردیبهشت‌ماه با روند افزایشی نسبتاً یکنواختی به حدود ۶۶ هزار ریال رسید و پس از آن برای حدوداً یک ماه در همین محدوده آرام گرفت. اما در تابستان تقریباً در هر ماه یک شوک افزایشی در قیمت دلار در برابر ریال به وقوع پیوست و در ابتدای پاییز رکورد تاریخی هر دلار معادل ۱۹۰ هزار ریال به ثبت رسید. پس از آن نرخ دلار در برابر ریال روندی نزولی را در پیش گرفت و حتی در ابتدای زمستان به کمتر از ۱۰۰ هزار ریال کاهش یافت. این تقویت ریال در برابر دلار آمریکا دیری نپایید و مجدداً دلار در برابر ریال رو به افزایش گذاشت تا در پایان سال هر دلار آمریکا در بازار آزاد معادل ۱۲۹ هزار ریال قیمت بخورد. خروج آمریکا از برجام، اعمال تحریم‌های نفتی به همراه اعطای معافیت به برخی از کشورها و همچنین برخی از سیاست‌های داخلی از قبیل سیاست تخصیص ارز با نرخ رسمی هر دلار معادل ۴۲ هزار ریال، راه اندازی بازار ثانویه تحت عنوان سامانه نیما و پیمان‌سپاری ارزی صادرکنندگان از جمله مواردی بوده‌اند که به رشد متوسط ۱۵۶/۲ درصدی نرخ دلار آمریکا در برابر ریال ایران در بازار آزاد در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل از آن منجر شدند.

بازار پول کشور در یک سال منتهی به انتهای پاییز سال ۱۳۹۷ شاهد رشد ۲۲/۷ درصدی پایه پولی و ۲۲/۱ درصدی نقدینگی و لذا کاهش اندک ضریب فزاینده نقدینگی بود. در این مدت در سمت منابع پایه پولی، دو جزء خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی و بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی افزایش و دو جزء خالص بدهی بخش دولتی به بانک مرکزی و سایر اقلام کاهش داشته‌اند. برآیند این تغییرات ثبت رقم ۲,۴۳۶/۰ هزار میلیارد ریال در پایان آذرماه برای پایه پولی بوده است. در ارتباط با اجزاء نقدینگی نیز طی این یک سال پول ۴۱/۰ درصد و شبه پول ۱۹/۵ درصد رشد داشته‌اند که عمدتاً ناشی از تبدیل سپرده‌های

۱. بخش واقعی

ایران نشان داده است که هر گاه به هر دلیلی درآمدهای دولت کاهش پیدا کند، ابتدا از هزینه‌های عمرانی که نقش سرمایه‌گذاری را دارند کاسته می‌شود. از طرف دیگر محیط کسب‌وکار نامطلوب و نااطمینانی شدید حاصل از شوک‌های داخلی و خارجی انگیزه بخش خصوصی را برای سرمایه‌گذاری در کارهای تولیدی از بین می‌برد و فعالیت‌های دلالی و واسطه‌گری را جذاب‌تر می‌کند. قوانین غیرشفاف و کم‌ثبات پیش‌روی فعالان اقتصادی، دخالت‌های بیش از حد دولت در امور مختلف بنگاه‌ها از جمله قیمت‌گذاری محصولات و تغییر مداوم مقررات تجاری و ارزی، به طور طبیعی ورود و خروج به بازار را سخت کرده و فضای نااطمینانی را برای بنگاه‌های خصوصی گسترش می‌دهد.

بنابراین بخش عمده مشکلات اقتصاد ایران به خصوص در سال ۱۳۹۷ به سمت عرضه برمی‌گردد و به همین دلیل است که رکود با تورم همراه شده است. در چنین شرایطی، علاوه بر کاهش درآمدهای ارزی، با افت تولید از درآمدهای مالیاتی دولت نیز کاسته می‌شود که نتیجه آن تشدید کسری بودجه است. جبران کسری بودجه از طریق منابع بانک مرکزی یا استفاده ریالی از منابع صندوق توسعه ملی به معنای افزایش بیشتر سطح عمومی قیمت‌ها و از بین رفتن ابزارهای سیاستی خواهد بود.

بر اساس گزارش‌های مرکز آمار، متوسط رشد اقتصادی کشور از ابتدای دهه ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۶ حدود ۱/۲ درصد و انحراف معیار آن ۵/۹ درصد بوده است که نشان‌دهنده رشد پایین و پرنوسان تولید ناخالص داخلی طی این سال‌ها است. در این بین گروه صنعت بیشترین نوسان را تجربه کرده که عمده آن به دلیل وجود «استخراج نفت و گاز طبیعی» به عنوان زیرگروه آن است. جدول ۱ نرخ رشد تولید ناخالص داخلی و سه گروه اصلی آن را نشان می‌دهد. چنانکه ملاحظه می‌شود، در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ رشد اقتصادی با احتساب نفت منفی ۳/۸ درصد و بدون نفت منفی ۱/۹ درصد بوده است که از متوسط رشد اقتصادی دهه ۱۳۹۰ پایین‌تر است. البته در فصل اول سال ۱۳۹۷ رشد مثبت همچون سال قبل از آن کماکان ادامه داشته و رشد منفی نه ماهه در تابستان و به خصوص پاییز ایجاد شده است. به بیان دیگر وضعیت رشد اقتصادی در هر فصل این سال از فصل قبلی بدتر بوده و برآورد می‌شود در زمستان نیز بهتر از پاییز رقم نخورده باشد. تنها گروه که در طی این نه ماه رشد مثبت داشته گروه خدمات با رشد ۰/۶ درصدی است که آن هم به لطف عملکرد شش ماهه نخست بوده و در پاییز رشد این گروه نیز منفی شده است. گروه کشاورزی در هر سه فصل منقبض شده و در انتها نیز رشد منفی ۲/۱ درصد را در نه ماهه به ثبت رسانده است. گروه صنایع و معادن نیز با سهم نزدیک به ۴۵ درصد از اقتصاد کشور، با افت ۷/۹ درصدی ارزش افزوده همراه بوده که عمدتاً از افت بخش نفت و گاز و همچنین ساختمان نشأت گرفته است.

اقتصاد ایران سال ۱۳۹۷ را با دشواری‌های زیادی پشت سر گذاشت که خلاصه آن تجربه مجدد وضعیت رکودتورمی بود. پس از آنکه اقتصاد کشور در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ با دو معضل رکود و تورم به طور همزمان مواجه و به سختی از آن خارج شده بود، در کمتر از پنج سال این پدیده دوباره تکرار شد؛ با این تفاوت که این بار ریشه مشکلات عمیق‌تر و تعدد چالش‌ها بیشتر بود. عمده چالش‌های داخلی و خارجی در این سال به سمت عرضه اقتصاد معطوف می‌شد. مهمترین شوک خارجی، خروج غیرمعارف ایالات متحده از توافق هسته‌ای با ایران و تشدید محدودیت‌های نفتی بود که بخش بزرگی از اقتصاد کشور را تضعیف کرد. محدود شدن صادرات و در پی آن تولید نفت، نه تنها به طور مستقیم کشور را از درآمدها و ارزش افزوده آن محروم کرد، بلکه با کاهش منابع دولت، توانایی هزینه‌کرد بخش دولتی که خود می‌توانست عامل ایجاد رشد در بخش‌های دیگر باشد را تضعیف کرد. محدودیت‌های بین‌المللی البته منحصر به بخش نفت نبود و بسیاری از مبادلات اقتصادی در حوزه‌های غیرنفتی را نیز در بر می‌گرفت. بدین ترتیب همکاری و سرمایه‌گذاری خارجی در بخش عمده صنایع و معادن و انجام فعالیت‌های بانکی به شدت سخت شد و اقتصاد ایران را دچار چالش‌های بیشتری کرد.

با این حال تنها بخشی از معضلات اقتصاد کشور به خارج از مرزها و تحریم‌ها مربوط می‌شد و ساختار داخلی اقتصاد هم مشکلات خاص خود را داشت. یکی از مهمترین این مشکلات به موضوع سرمایه‌گذاری و تشکیل سرمایه در اقتصاد ایران مربوط می‌شود. در اقتصاد ایران، از بین نهاده‌های تولید، سرمایه به طور تاریخی نقش به مراتب مهمتری داشته است. این ویژگی می‌تواند موجب ناپایداری رشد اقتصادی و پرنوسان بودن آن می‌شود. به خصوص وقتی که سرمایه و سرمایه‌گذاری وابسته به درآمدهای حاصل از منابع طبیعی باشند که در این صورت هر گونه نوسان در تولید، فروش یا قیمت آن موجب نوسان بیشتر در سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی در دوره‌های بعد می‌شود. به همین دلیل است که توسعه در کشورها به طور معمول ابتدا از سمت سرمایه‌گذاری و افزایش سرمایه ایجاد می‌شود و در ادامه در کنار سرمایه‌گذاری جدید، رشد از طریق افزایش بهره‌وری استمرار پیدا می‌کند، چرا که با بزرگ شدن سطح موجودی سرمایه، سرمایه‌گذاری به مراتب بزرگتری برای رشد آن نیاز است. با این حال، در ایران در سال‌های اخیر نه تنها رشد بهره‌وری امری کاملاً مغفول بوده بلکه سرمایه‌گذاری (دولتی و خصوصی) نیز آن‌طور که باید انجام نشده و آمار رسمی رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص منفی بوده است (منفی ۳/۸ درصد در نه ماه نخست ۱۳۹۷). در بخش دولتی منابعی که می‌تواند به سرمایه‌گذاری اختصاص یابد صرف یارانه‌های پنهان ارز و سوخت و امثال آن می‌شود که اتفاقاً اثر منفی بر بهره‌وری دارند و به طور مستقیم و غیرمستقیم تولید را تضعیف می‌کنند. علاوه بر این، رفتار دولت‌ها در

جدول ۱- نرخ رشد اجزای تولید ناخالص داخلی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ و سهم آنها از کل به قیمت‌های جاری (درصد)

سهم از کل در نه ماهه ۱۳۹۷	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷			بهار	تابستان	پاییز	نه ماهه
گروه کشاورزی	۳/۲	۳/۳	۱/۰	-۲/۱	-۱/۸	-۳/۴	-۰/۴	-۳/۴	-۱/۸	-۲/۱
گروه صنایع و معادن	-۲/۱	۲۱/۰	۲/۰	-۷/۹	-۲۱/۴	-۲/۸	۰/۴	-۲/۸	-۲۱/۴	-۷/۹
گروه خدمات	۱/۶	۵/۴	۶/۸	۰/۶	-۲/۵	۱/۱	۳/۳	۱/۱	-۲/۵	۰/۶
تولید ناخالص داخلی (بدون نفت)	۰/۸	۷/۱	۴/۶	-۱/۹	-۶/۰	-۱/۶	۲/۲	-۱/۶	-۶/۰	-۱/۹
تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار	۰/۵	۱۲/۲	۳/۹	-۳/۸	-۱۱/۹	-۱/۱	۱/۹	-۱/۱	-۱۱/۹	-۳/۸

مأخذ: مرکز آمار ایران، گزارش حساب‌های ملی فصلی ۱۳۹۰ تا پاییز ۱۳۹۷ بر اساس سال پایه ۱۳۹۰
* تفاوت مجموع سهم بخش‌ها از ۱۰۰ به دلیل سهم ۰/۴ درصدی خالص مالیات بر واردات است.

مرکز آمار در هر سه فصل این سال ۵/۱ درصد رشد داشته، سایر اجزای هزینه نهایی از جمله مصرف خصوصی طی این مدت کاهش یافته‌اند. کاهش مصرف خانوار معمولاً از بخش‌هایی شروع می‌شود که به کاهش درآمد حساس‌ترند و

جدول ۲ برآوردهای مقدماتی مرکز آمار ایران از سمت تقاضای اقتصاد را نمایش می‌دهد که از افت ۳/۸ درصدی محصول ناخالص داخلی به قیمت‌های ثابت در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ حکایت دارد. به غیر از مصرف بخش دولتی که به روایت

نسبت به فصل مشابه سال قبل از آن رشد کرده بود، در دو فصل بعدی چنان با افت همراه شد که در مجموع نرخ رشد منفی ۱/۱ درصدی را به ثبت رسانده است. تشکیل سرمایه ثابت ناخالص نیز علیرغم رشد ۰/۳ درصدی در بهار، رشد منفی ۳/۸ درصدی را در مجموع سه فصل ابتدایی تجربه کرده است. خالص صادرات نیز ۱/۳ درصد منقبض شده که از افت همزمان ۲۵/۱ درصدی واردات و ۷/۵ درصدی صادرات حاصل شده است.

جدول ۲- نرخ رشد محصول ناخالص داخلی و اجزای هزینه نهایی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ و سهم آنها از کل به قیمت‌های جاری (درصد)

سهم از کل در نه ماهه ۱۳۹۷	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷			
				نه ماهه	پاییز	تابستان	بهار
مصرف خصوصی	۴۱/۷	۳/۴	۷/۲	-۱/۱	-۶/۵	-۰/۷	۴/۱
مصرف دولتی	۱۴/۳	۴/۳	۷/۴	۵/۱	۵/۱	۵/۱	۵/۱
تشکیل سرمایه ثابت ناخالص	۱۴/۲	-۵/۱	۳/۴	-۳/۸	-۶/۳	-۵/۶	۰/۳
ماشین آلات	۶/۸	۱/۸	۳/۶	-۳/۲	-۸/۹	-۲/۷	۱/۶
ساختمان	۷/۴	-۱۰/۹	۳/۲	-۴/۴	-۳/۳	-۸/۰	-۱/۱
خالص صادرات کالا و خدمات	۱۱/۰	۷۷/۸	-۸/۰	-۱/۳	-۲۳/۰	۷/۷	۸/۹
صادرات	۲۲/۵	۵۱/۸	-۳/۰	-۷/۵	-۳۰/۲	-۰/۶	۷/۹
واردات	-۱۱/۵	۲/۷	۱۳/۴	-۲۵/۱	-۴۶/۱	-۳۱/۷	۵/۲
تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار	۱۰۰/۰	۱۲/۲	۳/۹	-۳/۸	-۱۱/۹	-۱/۱	۱/۹

مأخذ: مرکز آمار ایران، گزارش حساب‌های ملی فصلی ۱۳۹۰ تا پاییز ۱۳۹۷ بر اساس سال پایه ۱۳۹۰

۱.۱. گروه کشاورزی

حساب‌های ملی هم‌جهت نیست، در نه ماهه نخست ۱۳۹۷ معادل ۱۶/۱ درصد به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ بوده است. با این حال، افت ۲/۶ درصدی ارزش افزوده زیرگروه کشاورزی، افت ۲/۱ درصدی ارزش افزوده کل گروه کشاورزی به قیمت‌های ثابت را به همراه داشته است. به طور معمول در اقتصاد ایران رشد منفی گروه کشاورزی به ندرت اتفاق می‌افتد و قبل از سال ۱۳۹۷ نیز آخرین رشد منفی به سال ۱۳۹۱ برمی‌گردد که این گروه ۰/۷ درصد منقبض شده بود.

منظور از گروه کشاورزی در آمار حساب‌های ملی ایران، کشاورزی، زراعت، باغداری، جنگلداری، شکار، دامداری، مرغ‌داری و ماهیگیری است. مرکز آمار ایران تمامی این بخش‌ها را در دو زیرمجموعه کشاورزی و ماهیگیری دسته‌بندی می‌کند که در نتیجه سهم گروه اول همیشه بیش از ۹۰ درصد و گروه دوم کمتر از ۱۰ درصد است. بنابراین با استفاده از این دسته‌بندی اطلاعات مناسبی از جزئیات گروه کشاورزی بدست نمی‌آید. رشد ارزش افزوده زیرگروه ماهیگیری که معمولاً نوسان زیادی دارد و تغییرات آن با تغییرات هیچ‌یک از بخش‌های

۱.۲. گروه صنایع و معادن

به یک باره ۳۳/۵ درصد نسبت به فصل مشابه سال قبل از آن افت کرد. از اواسط سال ۱۳۹۷ حتی بخش آب، برق و گاز طبیعی هم با افت ارزش افزوده مواجه شد و در کل سه فصل ۹/۰ درصد منقبض شد. این بخش جزو معدود بخش‌های حساب‌های ملی بود که حداقل در دو دهه گذشته حتی در دوره‌های رکودی نیز به رشد خود ادامه می‌داد. بخش ساختمان که در سال ۱۳۹۶ به تازگی از یک دوره چند ساله رکودی خارج شده بود، در سال ۱۳۹۷ از لحاظ تولید و ایجاد ارزش افزوده مجدداً وارد رکود شد و در نه ماهه نخست با ۴/۴ درصد افت ارزش افزوده همراه بود. جدول ۳ جزئیات آمار رشد زیرمجموعه‌های گروه صنایع و معادن را نشان می‌دهد.

گروه صنایع و معادن در دسته‌بندی مرکز آمار شامل معدن، صنعت، تأمین آب، برق و گاز و همچنین بخش ساختمان می‌شود. بخش نفت نیز زیرمجموعه زیرگروه معدن قرار می‌گیرد. در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷، از بین این زیرمجموعه‌ها به غیر از سایر معادن (معدن ذغال سنگ، مس و غیره) همگی رشد منفی را تجربه کرده‌اند. استخراج نفت و گاز طبیعی که بزرگترین زیرمجموعه این گروه است، اوج رشد خود را در سال ۱۳۹۵ و بعد از توافق هسته‌ای تجربه کرده بود و پس از آن با تکمیل شدن ظرفیت‌های خالی و اعمال تحریم‌های دوباره آمریکا به طور مستمر با کاهش رشد ارزش افزوده همراه شده بود. در نیمه نخست سال ۱۳۹۷ نیز ارزش افزوده این بخش رشد حدود ۰/۸ درصدی را به ثبت رساند اما در پاییز

جدول ۳- نرخ رشد زیرمجموعه‌های گروه صنایع و معادن به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ (درصد)

سهم از کل در نه ماهه ۱۳۹۷	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷			
				نه ماهه	پاییز	تابستان	بهار
گروه صنایع و معادن	-۲/۱	۲۱/۰	۲/۰	-۷/۹	-۲۱/۴	-۲/۸	۰/۴
معدن	۱/۳	۳۲/۲	۱/۶	-۹/۸	-۳۱/۷	۰/۸	۱/۰
استخراج نفت و گاز طبیعی	-۰/۷	۳۵/۰	۱/۵	-۱۰/۵	-۳۳/۵	۰/۶	۱/۰
سایر معادن	۳۵/۸	-۲/۵	۲/۸	۱/۵	-۱/۳	۳/۳	۲/۵
صنعت	-۸/۹	۶/۵	۳/۶	-۴/۴	-۸/۹	-۳/۰	-۱/۱
تأمین آب، برق و گاز طبیعی	۴/۲	۳۴/۳	۰/۲	-۹/۰	-۱۵/۶	-۱۲/۳	۱/۷
ساختمان	-۴/۱	-۱۰/۹	۳/۲	-۴/۴	-۳/۴	-۸/۰	-۱/۰

مأخذ: مرکز آمار ایران، گزارش حساب‌های ملی فصلی ۱۳۹۰ تا پاییز ۱۳۹۷ بر اساس سال پایه ۱۳۹۰

خام در سال ۱۳۹۷ رشد چشمگیری داشته و نسبت به سال قبل از آن تقریباً دو برابر شده است. با این حال تولید انواع خودرو شامل سواری، وانت، اتوبوس و کامیون در سال ۱۳۹۷ افت داشته و به زیر یک میلیون دستگاه رسیده است. این در حالی است که تولید خودرو در سال ۱۳۹۶ به ۱/۵ میلیون دستگاه بالغ شده بود که بیش از ۱/۴ میلیون آن خودرو سواری بوده است. بخش پتروشیمی نیز که یکی از بزرگترین و مهمترین صنایع ایران محسوب می‌شود، معمولاً آمار دقیق و به‌روزی از جزئیات عملکرد آن منتشر نمی‌شود. آخرین آمار رسمی تولید در این صنعت مربوط به آمار مقدماتی یازده ماهه سال ۱۳۹۷ بوده و از تولید ۴۸/۶ میلیون تنی این محصولات حکایت دارد که نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن ۰/۷ درصد کمتر است.^۱ این بخش نیز از تحریم‌های اعمال شده بر کشور آسیب زیادی دیده است و احتمالاً در ماه‌های پایانی سال از تولید و صادرات آن بیشتر کاسته شده باشد.

بخش بزرگی از ارزش افزوده زیرگروه صنعت متعلق به کارگاه‌های بزرگ صنعتی است که آمار تولید آن‌ها توسط بانک مرکزی منتشر می‌شود. با این حال، این بخش نیز در سال ۱۳۹۷ دستخوش سیاست عدم ارائه آمارهای اقتصادی شد و در زمان تهیه این گزارش تنها تا سه ماهه نخست این سال شاخص تولید کارگاه‌های بزرگ صنعتی در دسترس عموم قرار گرفت. این شاخص (با سال پایه ۱۳۹۵) در فصل بهار ۱۳۹۷ به ۹۶/۳ رسید که در مقایسه با دو سال قبل از آن کاهش داشته است. سه گروه با بالاترین ضریب اهمیت در شاخص کل کارگاه‌های بزرگ صنعتی که در واقع بزرگ‌ترین صنایع کشور هستند، شامل صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی، صنایع تولید فلزات اساسی و صنایع تولید وسایل نقلیه موتوری و ترلر می‌شوند که در سه ماهه ابتدایی سال ۱۳۹۷ به ترتیب نرخ رشد‌های منفی ۱/۹ درصد، ۵/۹ درصد و ۴/۰ درصد را تجربه کرده‌اند. صنایع متناظر با این گروه‌ها صنایع پتروشیمی، فولاد و خودروسازی‌اند که آمار تولید آن‌ها در جدول ۴ آمده است. چنانکه مشاهده می‌شود تولید فولاد

جدول ۴- حجم تولید برخی صنایع مهم کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰
محصولات پتروشیمی (هزار تن)*	۴۸,۶۰۰**	۵۳,۶۲۹	۴۶,۴۱۱	۴۴,۵۱۱	۴۰,۵۷۴	۴۱,۰۶۴	۴۲,۷۳۶
درصد تغییر	۰/۷**	۹/۱	۴/۳	۹/۷	-۱/۲	-۳/۹	۶/۴
فولاد خام (هزار تن)	۴۶,۰۴۲	۲۲,۴۱۲	۱۸,۴۶۸	۱۶,۰۸۱	۱۶,۶۹۲	۱۴,۳۶۲	۱۳,۳۷۰
درصد تغییر	۱۰۵/۴	۲۱/۴	۱۴/۸	-۳/۷	۶/۸	۸/۲	۶/۱
انواع خودرو (هزار دستگاه)	۹۵۶	۱,۵۳۵	۱,۳۵۰	۹۷۹	۱,۱۳۰	۷۳۷	۹۲۴
درصد تغییر	-۳۷/۷	۱۳/۷	۳۸/۰	-۱۳/۴	۵۳/۴	-۲۰/۲	-۴۴/۱

ماخذ: انجمن خودروسازان ایران؛ انجمن جهانی فولاد؛ بانک مرکزی، خلاصه تحولات اقتصادی سال ۱۳۹۶؛ و روابط عمومی شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران
 * آمار تولید محصولات پتروشیمی بیشتر از مجموع مقادیر صادرات و فروش داخلی آن‌ها بوده و محاسبه مضاعف دارد. این امر به دلیل آن است که مجتمع‌های پتروشیمی برخی از خروجی‌های یک فرآیند تولیدی خود یا دیگران را به عنوان ورودی فرآیندی دیگر استفاده کرده و این تولیدات واسطه‌ای را نیز در تولید خود لحاظ می‌کنند.
 ** آمار تولید پتروشیمی سال ۱۳۹۷ مربوط به یازده ماهه نخست سال است.

بخش نفت

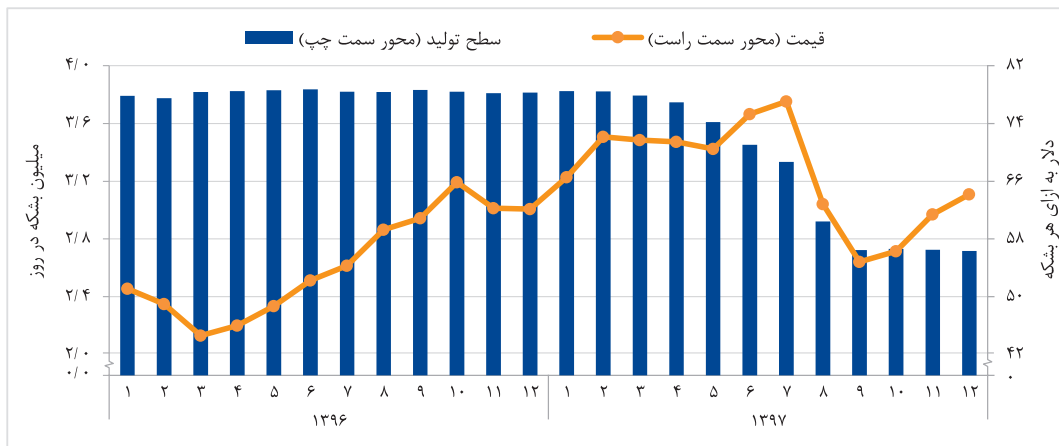
از سوی برخی کشورها شد، هر چند تعدادی از کشورها نیز به طور موقت از آن معاف شدند. شیب کاهشی تولید نفت خام ایران در این سال که عمدتاً از بازگشت تحریم‌های امریکا نشأت گرفته بود، از خردادماه شروع شد و از مرداد به بعد شدت گرفت. شاید به همین دلیل باشد که منابع رسمی کشور از نیمه دوم سال آمار تولید نفت را اعلام نکرده‌اند.

متوسط قیمت نفت سنگین ایران که در نیمه دوم سال ۱۳۹۷ افت سنگینی را تجربه کرده بود و از بیش از ۷۷ دلار به ازای هر بشکه در مهرماه به ۵۴ دلار در آذرماه رسیده بود، در انتهای سال به ۶۱/۴ دلار به ازای هر بشکه رسید که علیرغم افت و خیزهای شدید، تقریباً معادل اسفند سال ۱۳۹۶ است. در مورد میزان صادرات نفت ایران نیز آخرین آمار رسمی منتشرشده توسط بانک مرکزی مربوط به بهار ۱۳۹۷ بوده و آمار غیررسمی مربوط به بعد از آن تنها گمانه‌زنی و تخمین رسانه‌های مختلف است. خبرگزاری رویترز با استناد به آمار مؤسسه رهگیری داده‌های نفتکش‌ها^۲ و اطلاعات برخی منابع صنعتی، میانگین صادرات روزانه نفت ایران در ماه مارس ۲۰۱۹ را کمتر از ۱/۱ میلیون بشکه در روز تخمین زده است. این در حالی است که پیش از امضای فرمان خروج امریکا از توافق هسته‌ای میان ایران و شش قدرت جهانی در هشت ماه مه سال ۲۰۱۸ میلادی، میزان صادرات نفت ایران به حدود ۲/۵ میلیون بشکه در روز می‌رسید.

در آخرین گزارش مرکز آمار ایران سهم «استخراج نفت و گاز طبیعی» از کل تولید ناخالص داخلی ایران در نه ماهه نخست ۱۳۹۷ حدود ۱۷/۶ درصد بوده است که نسبت به سه سال قبل از آن کمی افزایش نشان می‌دهد. با این حال در دسته‌بندی بانک مرکزی گروه نفت به عنوان یک گروه مستقل (نه به عنوان زیرمجموعه گروه صنعت) محسوب می‌شود که زیرمجموعه‌های گسترده‌تری از جمله پالایشگاه‌ها را نیز شامل می‌شود. این دسته‌بندی زمانی اهمیت پیدا می‌کند که بخواهیم در مورد اقتصاد غیرنفتی بررسی کنیم و لازم باشد بخش نفت را از سایر قسمت‌ها جدا کنیم.

در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ بخش استخراج نفت و گاز طبیعی به قیمت‌های جاری معادل ۳۰۴۲/۹ هزار میلیارد ریال ارزش افزوده ایجاد کرده است که به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ حدود ۱۰/۵ درصد کمتر از مدت مشابه سال قبل از آن است. آمار تولید نفت خام کشور از طریق گزارش‌های اوپک (منابع ثانویه) در دسترس است. چنانکه در نمودار ۱ مشاهده می‌شود، تولید نفت ایران در ماه مارس ۲۰۱۹ (تقریباً معادل اسفند ۱۳۹۷) حدود ۲/۷ میلیون بشکه در روز بوده است. این مقدار تولید که از آذرماه تقریباً در همین سطح بوده، نسبت به ماه مشابه سال قبل از آن ۲۸/۷ درصد کمتر است. کاهش تولید نفت ایران در سال ۱۳۹۷، از پی اجرایی شدن مرحله دوم تحریم‌های امریکا و ایجاد مشکل در صادرات آن صورت گرفت. این تحریم‌ها موجب کاهش یا قطع خرید نفت ایران

نمودار ۱- متوسط تولید روزانه نفت خام و متوسط قیمت نفت سنگین ایران

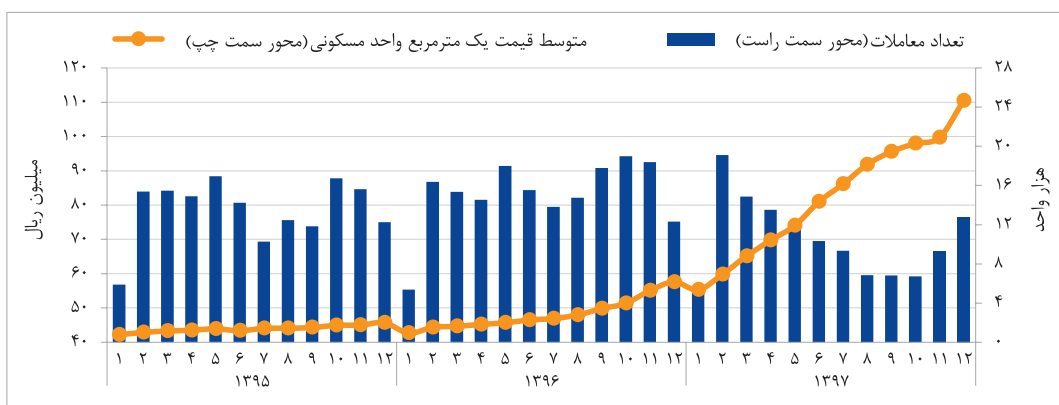
مأخذ: گزارش‌های ماهانه اوپک از بازار نفت، آمار تولید بر اساس منابع ثانویه
 * داده‌های موجود در گزارش اوپک بر اساس ماه‌های میلادی بوده که در اینجا به طور تقریبی با ماه‌های شمسی جایگزین شده است.

بخش مسکن

ملاحظه قدرت خرید همراه بود که باعث محدود شدن ورود متقاضیان مصرفی به بازار و کاهش آمار معاملات شد. در حالی که تعداد معاملات واحدهای مسکونی شهر تهران در اردیبهشت به بیش از ۱۹ هزار واحد رسیده بود، پس از آن روند نزولی به خود گرفت و حتی به ۶/۸ هزار واحد در آذرماه رسید. هر چند در زمستان مجدداً خرید و فروش واحدهای مسکونی گرم‌تر شد و طی این فصل ۲۸/۸ هزار واحد مورد معامله قرار گرفت، اما باز هم نزدیک به ۴۲ درصد کمتر از مقدار مشابه سال قبل از آن بود. نمودار ۲ تحولات ماهانه متوسط قیمت و تعداد معاملات ثبت‌شده واحدهای مسکونی در شهر تهران را نشان می‌دهد.

در چرخه‌های رونق و رکود بازار مسکن، سال ۱۳۹۷ حداقل در شهر تهران، جزو دوره‌های پررونق به حساب می‌آید که به طور معمول سرعت افزایش قیمت و حجم معاملات بالا و بازه زمانی آن نسبتاً کوتاه است. بررسی آمار اعلام شده از سامانه املاک و مستغلات کشور حاکی از شدت گرفتن رشد قیمت مسکن در تهران (ماهانه ۵ تا ۱۱ درصد) از ابتدای این سال است.^۳ متوسط قیمت یک متر مربع واحد مسکونی در شهر تهران در انتهای سال ۱۳۹۷ به بیش از ۱۱ میلیون تومان رسید و نرخ رشد کم‌سابقه ۹۱/۷ درصدی را نسبت به انتهای سال قبل از آن به ثبت رساند. چنانچه انتظار می‌رفت، این جهش قیمتی با کاهش قابل

نمودار ۲- متوسط قیمت یک متر مربع واحد مسکونی معامله‌شده و تعداد معاملات صورت گرفته در هر ماه در شهر تهران

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش بازار مسکن شهر تهران، شماره‌های مختلف

۳. معاملات انجام شده در بازار مسکن در ماه فروردین معمولاً قابل مقایسه با ماه‌های قبل و بعد از آن نیست. به علت شرایط خاص این ماه و تعطیلات ابتدای سال جدید، از یک طرف تعداد معاملات محدودی در این ماه صورت می‌گیرد و از طرف دیگر چون اغلب عرضه جدیدی در این ماه صورت نمی‌گیرد، واحدهایی برای معامله در این ماه باقی می‌مانند که از شرایط و کیفیت نسبتاً پایین‌تری برخوردار بوده‌اند که همین امر باعث افت متوسط قیمت در این ماه می‌شود.

می‌دهد ارزش حقیقی سرمایه‌گذاری در این مدت حتی کاهش داشته است.^۴ برآوردهای غیررسمی حاکی از آن است که ارزش حقیقی سرمایه‌گذاری در شش ماهه نخست این سال نزدیک به ۱۰ درصد کمتر از شش ماهه ابتدایی سال ۱۳۹۶ بوده است. همچنین، در نیمه اول سال ۱۳۹۷ اگرچه تعداد ساختمان‌های تکمیل‌شده حدود ۱۳ درصد نسبت به دوره مشابه سال قبل افزایش داشته، اما تعداد ساختمان‌های شروع شده افت کرده است. افزایش شدید هزینه‌های ساخت در پی جهش نرخ ارز و بالا رفتن نااطمینانی در اقتصاد کشور از جمله عواملی است که از جذابیت سرمایه‌گذاری در این بازار کاسته است.

با وجود رشد کم‌سابقه قیمت‌ها و رونق معاملات در سال ۱۳۹۷، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در این حوزه چنان‌که انتظار می‌رفت نبود. متأسفانه آمار سمت عرضه بخش مسکن نیز در زمان تهیه این گزارش تنها تا سه ماهه نخست ۱۳۹۷ منتشر شده است که بر اساس آن سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به قیمت‌های اسمی ۱۸/۹ درصد نسبت به فصل مشابه سال قبل از آن افزایش نشان می‌دهد. این رشد عمدتاً از جانب سرمایه‌گذاری در ساختمان‌های تکمیل شده بوده و ساختمان‌های شروع شده سهم ناچیزی از آن داشته‌اند. با این حال گزارش مرکز آمار از شاخص قیمت نهاده‌های ساختمان‌های مسکونی شهر تهران، از افزایش ۲۷/۳ درصدی این شاخص در همین بازه زمانی حکایت دارد که نشان

۱.۳. گروه خدمات

جدول ۵ زیرمجموعه‌های گروه خدمات را در آمار حساب‌های ملی نشان می‌دهد که همگی در بهار ۱۳۹۷ رشد مثبت ارزش افزوده را تجربه کرده‌اند، اما از فصل دوم سال رشد آنها افت داشته و برخی از آنها حتی شاهد رشد منفی هم بوده‌اند. البته سه زیرمجموعه «حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات»، «مستغلات، کرایه و خدمات کسب و کار و دامپزشکی»، و «اداره امور عمومی و خدمات شهری، آموزش و سلامت» که نزدیک به ۷۰ درصد از کل بخش خدمات را شامل می‌شوند، تا قبل از فصل سوم سال رشد مثبت خود را حفظ کرده‌اند. بیش‌ترین افت اما مربوط به بزرگ‌ترین زیرمجموعه این گروه یعنی «عمده و خرده فروشی،

تأمین جا و غذا» بوده که با سهم ۲۵/۹ درصدی از ارزش افزوده کل این گروه، رشد منفی ۴/۴ درصدی را در نه ماهه نخست سال به قیمت‌های ثابت به ثبت رسانده است. بخش فعالیت‌های مالی و بیمه نیز که تنها ۴/۸ درصد از کل ارزش افزوده این گروه را شامل می‌شود، در این دوره رشد منفی ۲/۷ درصدی داشته است که عمده این افت نیز در فصل سوم سال و با محدودتر شدن تبادلات مالی سیستم بانکی کشور با سایر کشورها رقم خورده است. در مجموع، برآیند تحولات این زیرگروه‌ها رشد خفیف حدود ۰/۶ درصدی گروه خدمات در نه ماهه ابتدایی سال ۱۳۹۷ بوده است.

جدول ۵- نرخ رشد زیرمجموعه‌های گروه خدمات به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ (درصد)

گروه خدمات	۱۳۹۷						۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴
	بهار	تابستان	پاییز	زمستان	بهار	تابستان			
عمده و خرده فروشی، تأمین جا و غذا	۳/۳	۱/۱	-۲/۵	۰/۶	۶/۸	۵/۴	۱/۶	۵/۴	۱/۶
حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات	۴/۸	۴/۱	-۲/۰	۲/۲	۴/۷	۴/۴	۲/۳	۴/۴	۲/۳
فعالیت‌های مالی و بیمه	۵/۰	-۰/۴	-۱۲/۲	-۲/۷	۹/۹	۱۴/۵	۵/۷	۱۴/۵	۵/۷
مستغلات، کرایه و خدمات کسب و کار و دامپزشکی	۳/۹	۱/۷	-۲/۴	۱/۰	۶/۷	۴/۶	۲/۷	۴/۶	۲/۷
اداره امور عمومی و خدمات شهری، آموزش و سلامت	۴/۴	۵/۲	۶/۵	۵/۴	۷/۳	۲/۱	-۱/۰	۲/۱	-۱/۰
سایر خدمات عمومی، اجتماعی، شخصی و خانگی	۱/۹	-۱/۲	-۲/۶	-۰/۶	۸/۸	۴/۲	-۲/۴	۴/۲	-۲/۴

مأخذ: مرکز آمار ایران، گزارش حساب‌های ملی فصلی ۱۳۹۰ تا پاییز ۱۳۹۷ بر اساس سال پایه ۱۳۹۰

۲. بازار نیروی کار

مشکل‌تر کنند. به این ترتیب بخشی از جمعیت در سن کار نیز به طور مصنوعی و موقتی از جمعیت فعال خارج شده‌اند و تفسیر آمارها را دچار اخلال کردند.

گزارش‌های مرکز آمار ایران برای سال ۱۳۹۷ از نرخ مشارکت اقتصادی ۶۴/۸ درصدی مردان و ۱۶/۱ درصدی زنان حکایت دارد که نرخ مشارکت کل ۴۰/۵ درصدی را رقم زده است. نرخ پایین مشارکت یکی از شاخصه‌های همیشگی اقتصاد ایران حداقل در چهار دهه اخیر بوده است. این نرخ پایین عمدتاً از جانب جمعیت بانوان کشور ایجاد می‌شود، به طوری‌که از جمعیت ۳۳/۳ میلیون نفری زنان ۱۰ ساله و بیشتر در ایران، تنها ۵/۴ میلیون نفر آنها وارد بازار کار شده‌اند و قابلیت و تمایل انجام کار را داشته‌اند. این امر فراتر از زمینه‌های فرهنگی آن، مؤید آن است که از یک طرف مهارت‌پروری در سیستم آموزشی کشور به خوبی انجام نشده و از طرف دیگر فرهنگ، زیرساخت‌ها و موقعیت‌های موجود در بازار کار مناسب و پذیرای ورود زنان نبوده است. آمار بیکاری نیز در سال ۱۳۹۷ برای مردان و زنان به ترتیب ۱۰/۴ درصد و ۱۸/۹ درصد به ثبت رسیده است که

با وجود نوسانات زیاد سایر بازارهای کشور، شاخص‌های بازار کار ایران در سال ۱۳۹۷ تفاوت چندانی با سال‌های قبل از آن از خود نشان ندادند. نرخ مشارکت اقتصادی کل کشور در فصول مختلف این سال باز هم در سطوح نزدیک به ۴۰ درصد نوسان کرد و نرخ بیکاری نیز در حدود ۱۲ درصد قرار داشت. به طور کلی بازتاب نوسان‌های اقتصادی در آمار نیروی کار کشور جزئی است و و طی سال‌ها و دهه‌های گذشته این آمار تغییرات زیادی نداشته است. دلیل این امر در درجه اول به ماهیت بازار کار و چسبندگی متغیرهای آن برمی‌گردد که مثلاً به دلیل وجود قوانین کار دست کارفرما برای تعدیل نیرو کمی بسته است. اما علاوه بر این، در ایران روش‌های آمارگیری و معیارهای به کار گرفته شده در تعریف متغیرهایی مثل بیکاری نیز مزید بر علت می‌شود. همچنین، در سال‌های اخیر و به خصوص در اوایل دهه ۱۳۹۰، سیاست‌گذاری به شکلی انجام شده است که بخشی از جمعیت آماده ورود به بازار کار وارد دوره‌های تحصیلات تکمیلی شوند و حتی به قیمت صرف هزینه و زمان قابل توجه، ورود به بازار کار را به تعویق انداخته و البته

۴. بررسی جزئیات این شاخص نشان می‌دهد که تجهیزاتی مثل آسانسور یا تأسیسات سرمایشی و گرمایشی در محاسبات آن وارد نشده‌اند. لذا با توجه به رابطه مستقیم قیمت این تجهیزات با نرخ ارز می‌توان انتظار داشت که با در نظر گرفتن آن‌ها شاخص هزینه‌های ساخت رشد بیشتری هم داشته است.

که ادامه تحصیل در مقاطع تکمیلی نه تنها ورود به بازار کار را تسهیل نکرده، بلکه متناسب و سازگار با ظرفیت بازار کار نبوده و حتی جذب فارغ‌التحصیلان را سخت‌تر کرده است. بنابراین می‌توان گفت طی دوره‌های تحصیلات تکمیلی که یک سرمایه‌گذاری نسبتاً بزرگ هم برای بخش دولتی و هم برای افراد تلقی می‌شود، حداقل برای ۲۸/۱ درصد افراد که تاکنون موفق به یافتن شغل نشدند عایدی نزدیک به صفر داشته و احتمالاً برای بخش بزرگی نیز عایدی کمتر از هزینه آن بوده است.

از آنجا که در تعریف مرکز آمار فرد دارای حداقل یک ساعت کار در هفته مرجع به عنوان شاغل در نظر گرفته می‌شود، بررسی سهم اشتغال ناقص اهمیت پیدا می‌کند. این متغیر نشان می‌دهد که چند درصد از کل شاغلین به دلایل اقتصادی نظیر افت تولید یا مانند آن، کمتر از ۴۴ ساعت در هفته کار کرده‌اند، در حالی که خواهان و آماده انجام کار بیشتر بوده‌اند. در سال ۱۳۹۷، حدود ۲/۶ میلیون نفر معادل ۱۰/۸ درصد از جمعیت شاغل، دارای اشتغال ناقص بوده‌اند. این آمار تنها موردی است که در مورد زنان (۵/۸ درصد) بهتر از مردان (۱۲/۰ درصد) بوده است. جدول ۶ شاخص‌های اصلی بازار کار ایران را در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

جدول ۶- شاخص‌های اصلی بازار کار ایران در سال ۱۳۹۷

کل	مرد	زن
نرخ (درصد)	۴۰/۵	۱۶/۱
مشارکت اقتصادی جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر	۲۷/۱	۵/۴
نرخ (درصد)	۳۵/۶	۱۳/۰
نسبت اشتغال جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر	۲۳/۸	۴/۳
نرخ (درصد)	۱۲/۰	۱۸/۹
بیکاری جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر	۳/۳	۱/۰
نرخ (درصد)	۲۵/۱	۳۸/۶
بیکاری جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله	۱/۷	۰/۶
نرخ (درصد)	۱۸/۱	۲۸/۱
بیکاری فارغ‌التحصیلان آموزش عالی	۱/۳	۰/۷
سهم جمعیت دارای اشتغال ناقص زمانی (درصد)	۱۰/۸	۵/۸

مأخذ: مرکز آمار ایران، چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار در سال ۱۳۹۷

۳. وضعیت مالی و بودجه دولت

رکود در پی بازگشت تحریم‌های آمریکا دور از انتظار نبود. به این ترتیب کاهش مخارج دولت - به ویژه مخارج عمرانی - در این سال سیاستی موافق چرخه محسوب می‌شد که نتیجه آن تعمیق رکود بود. در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ ارقام کلان در مقایسه با قانون بودجه سال قبل از آن کمتر از تورم انتظاری رشد پیدا کرد، به نحوی که برای مخارج جاری رشدی ۱۵/۶ درصدی در نظر گرفته شد و مخارج عمرانی حتی ۱۳/۱ درصد کاهش یافت.

بر اساس قاعده مالی، بودجه‌ریزی دولت یا باید نسبت به چرخه‌های تجاری بی‌تفاوت بوده و یا باید نسبت به این چرخه‌ها رفتاری پادچرخه‌ای^۵ داشته باشد، به این معنا که در وضعیت رکود انبساطی بوده و به ایجاد رونق کمک کند و در شرایط رونق با محدود کردن هزینه‌های دولت و ایجاد مازاد بودجه، بازپرداخت بدهی‌های قبلی را ممکن سازد. با این حال به طور تاریخی بودجه‌ریزی در ایران خلاف این قاعده عمل کرده است. بودجه‌ریزی سال ۱۳۹۷ در شرایطی صورت گرفت که رئیس‌جمهور آمریکا در مورد خروج از برجام هشدار داده بود و بروز

۳.۱. کلیات قانون بودجه ۱۳۹۷

به ۱۲,۲۲۵/۵ هزار میلیارد ریال بالغ شد که از رشد ۶/۱ درصدی نسبت به سال ۱۳۹۶ حکایت دارد. این رقم با توجه به تورم ۲۶/۹ درصدی سال ۱۳۹۷ از کوچک شدن نسبی اندازه دولت خبر می‌دهد. جدول ۷ زیربخش‌های اصلی قانون بودجه سال ۱۳۹۷ را در مقایسه با سال ۱۳۹۶ نشان می‌دهد.

بودجه عمومی دولت در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ معادل ۴,۴۳۲/۶ هزار میلیارد ریال تصویب شد که از رشد ۱۱/۱ درصدی نسبت به قانون بودجه سال ۱۳۹۶ حکایت داشت. بودجه شرکت‌های دولتی، بانک‌ها و مؤسسات انتفاعی وابسته به دولت نیز با رشد ۴/۸ درصدی نسبت به سال ۱۳۹۶ معادل ۸,۳۹۱/۲ هزار میلیارد ریال در نظر گرفته شد. به این ترتیب بودجه کل کشور در سال ۱۳۹۷

جدول ۷- زیربخش‌های اصلی قوانین بودجه سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ (هزار میلیارد ریال)

شرح	قانون بودجه ۱۳۹۷	رشد ۱۳۹۷ نسبت به ۱۳۹۶ (درصد)	قانون بودجه ۱۳۹۶	رشد ۱۳۹۶ نسبت به ۱۳۹۵ (درصد)
بودجه کل کشور	۱۲,۲۲۵/۵	۱۱,۵۲۴/۶	۶/۱	۱۷/۸
بودجه عمومی	۴,۴۳۲/۶	۳,۹۸۸/۵	۱۱/۱	۱۸/۹
منابع عمومی	۳,۸۶۱/۹	۳,۴۶۷/۵	۱۱/۴	۱۷/۸
درآمدهای اختصاصی	۵۷۰/۷	۵۲۱/۰	۹/۵	۲۶/۸
بودجه شرکت‌های دولتی، بانک‌ها و مؤسسات انتفاعی وابسته به دولت	۸,۳۹۱/۲	۸,۰۰۵/۰	۴/۸	۱۷/۲

مأخذ: قوانین بودجه کل کشور

بودجه عمومی

بودجه عمومی دولت از دو بخش منابع (یا مصارف) عمومی و درآمدهای اختصاصی (یا مصارف از محل درآمدهای اختصاصی) تشکیل می‌شود. در اجزای منابع عمومی دولت، درآمدهای مالیاتی و درآمدهای نفتی بیشترین سهم را دارد و در سمت مصارف، سهم هزینه‌های جاری دولت نسبت به هزینه‌های عمرانی بیشتر است. جدول ۸ جزئیات منابع و مصارف بودجه عمومی را در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

جدول ۸- زیربخش‌های بودجه عمومی در لایحه و قانون بودجه سال ۱۳۹۷ (هزار میلیارد ریال)

منابع	لایحه	قانون	مصارف	لایحه	قانون
درآمدها (عمومی)	۱,۹۳۴/۰	۲,۱۶۱/۹	هزینه‌ها (جاری)	۲,۷۶۴/۳	۲,۹۳۹/۹
مالیاتی	۱,۲۸۷/۲	۱,۴۲۰/۸	جبران خدمات کارکنان	۱,۰۶۲/۴	۷۳۷/۳
حاصل از مالکیت دولت	۲۳۴/۷	۳۷۷/۳	استفاده از کالاها و خدمات	۴۲۴/۹	۲۶۴/۷
حاصل از فروش کالاها و خدمات	۱۰۰/۰	۱۰۹/۹	هزینه اموال و دارایی	۱/۳	۱/۴
حاصل از جرایم و خسارات	۷۶/۷	۷۶/۷	پارانه	۷۹/۲	۹۳/۹
متفرقه	۲۳۵/۵	۱۷۷/۳	کمک‌های بلاعوض	۶۳/۱	۷۶/۸
			رفاه اجتماعی	۹۸۰/۹	۱,۰۲۱/۹
			سایر هزینه‌ها	۱۵۲/۵	۷۴۴/۱
تراز عملیاتی	-۷۷۸/۱	-۸۳۰/۳			
واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای	۱,۰۶۵/۶	۱,۰۷۵/۶	تملک دارایی‌های سرمایه‌ای (هزینه‌های عمرانی)	۶۰۴/۳	۶۲۰/۰
حاصل از نفت و فرآورده‌های نفتی	۱,۰۱۰/۱	۱,۰۱۰/۱	ساختمان	۴۳۳/۶	۴۵۱/۱
حاصل از فروش و واگذاری اموال	۱۵/۵	۲۵/۵	ماشین‌آلات و تجهیزات	۱۰۸/۰	۷۸/۷
حاصل از واگذاری طرح‌های عمرانی	۴۰/۰	۴۰/۰	سایر دارایی‌های ثابت	۰/۹	۰/۹
			استفاده از موجودی انبار	۰/۱	۰/۱
			اقلام گران‌بها	۰/۱	۰/۱
			زمین	۲/۴	۲/۴
			سایر دارایی‌های تولیدنشده	۵۹/۳	۸۶/۷
خالص واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای	۶۸۰/۹	۶۳۰/۴	تملک دارایی‌های مالی	۳۱۱/۹	۳۰۷/۹
واگذاری دارایی‌های مالی	۳۸۵/۰	۳۸۵/۰	اعتبارات موضوع واگذاری سهام	۶۵/۶	۶۱/۶
فروش اوراق مالی اسلامی	۳/۶	۳/۶	بازپرداخت اصل اوراق مالی اسلامی	۲۳۰/۱	۲۳۰/۱
استفاده از تسهیلات خارجی	۱۲/۴	۲۲/۴	بازپرداخت اصل تسهیلات بانکی	۱/۶	۱/۶
دریافت اصل وام‌ها	۶/۵	۶/۵	تعهدات پرداخت‌نشده سال‌های قبل	۲/۲	۲/۲
واگذاری شرکت‌های دولتی	۴/۷	۴/۷	بازپرداخت اصل وام‌های خارجی	۱۲/۵	۱۲/۵
برگشتی پرداخت‌های سال قبل	۲۱۰/۲	۱۴۳/۸			
استفاده از صندوق توسعه ملی	۳/۵	۳/۵			
سایر واگذاری‌ها					
خالص واگذاری دارایی‌های مالی	۳,۶۸۰/۵	۳,۸۶۱/۹	جمع مصارف عمومی دولت	۳,۶۸۰/۵	۳,۸۶۱/۹
جمع منابع عمومی دولت	۵۶۸/۶	۵۷۰/۷	مصارف از محل درآمدهای اختصاصی	۵۶۸/۶	۵۷۰/۷
درآمدهای اختصاصی	۴,۲۴۹/۱	۴,۴۳۲/۶	مصارف بودجه عمومی	۴,۲۴۹/۱	۴,۴۳۲/۶
منابع بودجه عمومی					

مأخذ: لایحه و قانون بودجه سال ۱۳۹۷

جاری و حدود ۵۰ درصد از کل هزینه‌های جاری و عمرانی دولت را به خود اختصاص می‌دهند. این موارد عمدتاً جزو مخارج اجتناب‌ناپذیر دولت محسوب می‌شوند و برای سیاست‌گذاری بودجه‌ای دولت محدودیت ایجاد می‌کنند.

در لایحه بودجه سال ۱۳۹۷ به طور ضمنی قیمت هر بشکه نفت معادل ۵۵ دلار، مجموع میزان صادرات نفت و میعانات گازی حدود ۲/۱ میلیون بشکه در روز و نرخ تسعیر دلار ۳۵,۰۰۰ ریال در نظر گرفته شده بود و به این ترتیب درآمدهای نفتی دولت به ۱,۰۱۰/۱ هزار میلیارد ریال می‌رسید که حتی ۱۱/۳ درصد کمتر از رقم مشابه در قانون بودجه سال ۱۳۹۶ بود. احتمال خروج آمریکا از برجام

در لایحه پیشنه‌های دولت، کسری تراز عملیاتی ۸۳۰/۳ هزار میلیارد ریال در نظر گرفته شده بود، اما مجلس آن را به ۷۷۸/۱ هزار میلیارد ریال کاهش داد که حتی کمتر از رقم مشابه در قانون بودجه سال قبل از آن بود. حقوق کارکنان دولتی حدود ۲۵ درصد از کل هزینه‌های جاری را به خود اختصاص می‌دهد که نزدیک به ۵۲ درصد از کل درآمدهای مالیاتی است. جدای از سرفصل جبران خدمات کارکنان، بخش قابل توجهی از سرفصل رفاه اجتماعی نیز صرف پرداخت به نیروی انسانی به ویژه در قالب کمک به صندوق‌های بازنشستگی می‌شود. رفاه اجتماعی و جبران خدمات کارکنان در مجموع حدود ۶۰ درصد از هزینه‌های

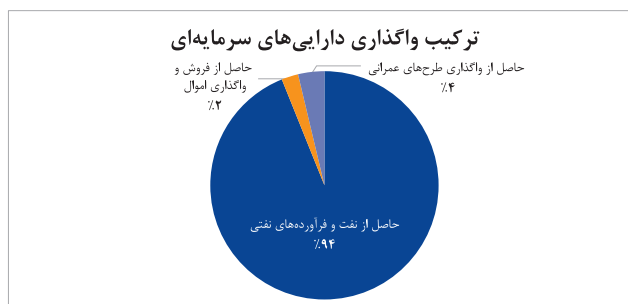
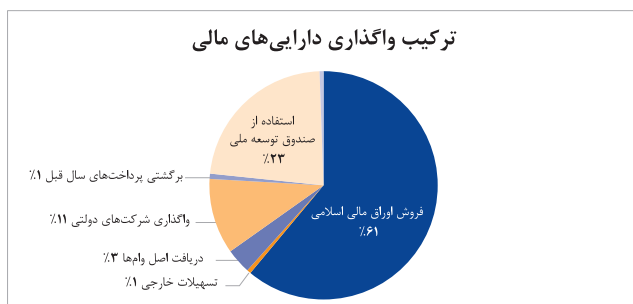
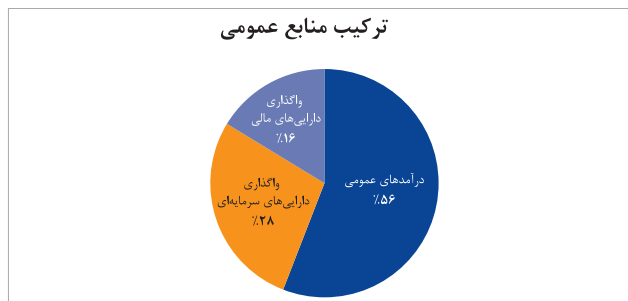
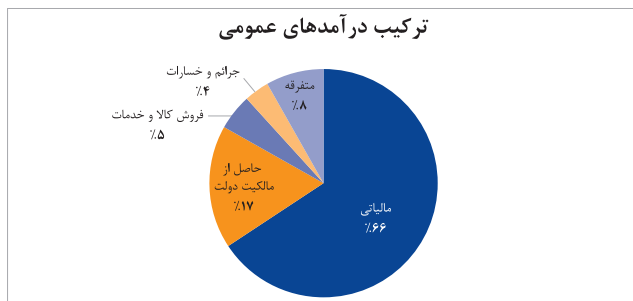
از کل درآمدهای نفتی به ۲۰ درصد کاهش یافت که مغایر با قوانین برنامه‌های پنج‌ساله توسعه بود. اما در لایحه بودجه سال ۱۳۹۷ دولت سهم صندوق توسعه ملی را مطابق با برنامه پنج‌ساله ششم توسعه ۳۲ درصد در نظر گرفت، در حالی که برداشت رقم پیشنهادی دولت از منابع صندوق توسعه ملی، عملاً سهم صندوق را به همان ۲۰ درصد از کل درآمدهای نفتی کاهش می‌داد.

در قانون بودجه سال ۱۳۹۷، مطابق روال معمول تلاش شد بخش دیگری از کسری عملیاتی دولت از طریق دارایی‌ها و فعالیت‌های مالی تراز شود. در این زمینه، مهم‌ترین مواردی که برای ایجاد مازاد ۶۳۰/۴ هزار میلیارد ریالی خالص واگذاری دارایی‌های مالی در نظر گرفته شد شامل فروش اوراق مالی اسلامی (۳۸۵/۰ هزار میلیارد ریال)، استفاده از صندوق توسعه ملی (۱۴۳/۸ هزار میلیارد ریال) و واگذاری شرکت‌های دولتی (۶۷/۵ هزار میلیارد ریال) بود. انتشار اوراق مالی اسلامی در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ معادل ۱۱/۶ درصد بیشتر از رقم مشابه در قانون بودجه سال ۱۳۹۶ در نظر گرفته شد و درآمد پیش‌بینی‌شده از محل واگذاری شرکت‌های دولتی نیز ۳۳/۵ درصد کاهش یافت. کاهش میزان واگذاری شرکت‌های دولتی روندی است که در سال‌های اخیر به طور پیوسته در جریان بوده است. باید توجه داشت تمرکز بیش از حد بر اوراق بدهی برای تأمین مالی کسری بودجه هم به افزایش نرخ بهره در اقتصاد منجر می‌شود و هم منابع مالی در اختیار بخش خصوصی را کاهش می‌دهد، در حالی که واگذاری شرکت‌های دولتی هیچ‌یک از این تبعات منفی را در پی ندارد. نمودار ۳ ترکیب منابع عمومی و جزئیات آن و نمودار ۴ ترکیب مصارف عمومی و جزئیات آن را در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

یکی از مهمترین عواملی بود که به کاهش اسمی برآورد درآمدهای نفتی در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ منجر شد. این در حالی است که طبق گزارش بانک مرکزی، درآمدهای نفتی دولت در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ حتی ۱۷ درصد بیش از برآورد قانون بودجه تحقق یافت. رشد میزان صادرات نفت خام و خالص صادرات فرآورده‌های نفتی در فصل اول این سال، افزایش قیمت نفت و همچنین افزایش نرخ رسمی تسعیر درآمدهای ارزی ناشی از صادرات نفتی به محدوده ۴۲ هزار ریال به ازای هر دلار، عواملی بودند که از کاهش قابل توجه درآمدهای نفتی دولت در مجموع سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل از آن جلوگیری کردند.

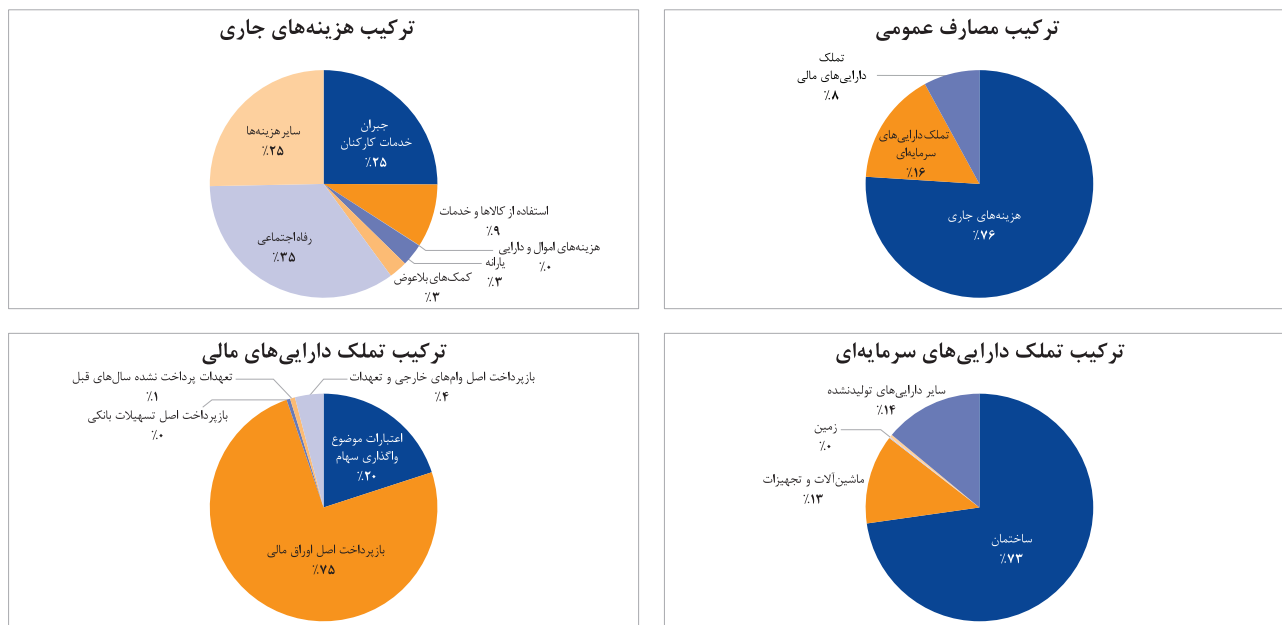
مجلس اگرچه میزان پرداخت‌های عمرانی را در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ نسبت به لایحه پیشنهادی دولت افزایش داد، اما این مخارج در این قانون معادل ۱۳/۱ درصد کمتر از رقم مشابه در قانون بودجه سال ۱۳۹۶ بود. به این ترتیب خالص واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ با وجود کاهش درآمدهای نفتی نسبت به قانون بودجه سال قبل از آن چندان کاهش نیافت. البته استفاده دولت از نفت در این قانون بودجه تنها به درآمدهای نفتی ذکرشده در قانون محدود نمی‌شود. سهم صندوق توسعه ملی از صادرات نفتی اگرچه در این قانون ۳۲ درصد و متناسب با تکلیف قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه در نظر گرفته شد، اما اجازه برداشت ۱۴۳/۸ هزار میلیارد ریال از منابع صندوق توسعه ملی به دولت داده شد که تقریباً دو برابر برداشت دولت از صندوق توسعه ملی در قانون بودجه سال قبل از آن و مغایر با اساسنامه این صندوق بود. دولت در لایحه بودجه این سال برداشت ۲۱۰/۲ هزار میلیارد ریال از منابع صندوق توسعه ملی را پیشنهاد داده بود. در قوانین بودجه سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ نیز در پی کاهش قیمت نفت و افت درآمدهای نفتی دولت، سهم صندوق توسعه ملی

نمودار ۳- جزئیات منابع عمومی در قانون بودجه سال ۱۳۹۷

مأخذ: قانون بودجه سال ۱۳۹۷

نمودار ۴- جزئیات مصارف عمومی در قانون بودجه سال ۱۳۹۷

مأخذ: قانون بودجه سال ۱۳۹۷

که سهم درآمدهای مالیاتی معادل ۳۶/۷ درصد است. رشد درآمدهای مالیاتی در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ نسبت به قانون بودجه سال ۱۳۹۶ معادل ۲۲/۰ درصد در نظر گرفته شد، در حالی که رشد درآمدهای نفتی منفی ۱۱/۳ درصد بود. البته استفاده دولت از صندوق توسعه ملی در این قانون بودجه نسبت به قانون بودجه سال قبل از آن معادل ۸۹/۵ درصد افزایش یافت. همچنین پرداخت‌های جاری ۱۵/۸ درصد نسبت به قانون بودجه سال ۱۳۹۶ رشد یافت که حدود ۱۱ واحد درصد کمتر از نرخ تورم محقق شده سال ۱۳۹۷ بود.

در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ برای چهارمین سال پیاپی درآمدهای مالیاتی بیش از درآمدهای نفتی در نظر گرفته شد، با این تفاوت که در سال‌های قبل تر کاهش قیمت نفت و در سال ۱۳۹۷ بازگشت تحریم‌های آمریکا عامل اصلی این اتفاق بود. همچنین افزایش سهم صندوق توسعه ملی از کل درآمدهای نفتی یکی از عواملی است که باعث کمتر بودن سهم درآمدهای نفتی از سهم درآمدهای مالیاتی شده است. اگر برداشت ۱۴۲/۸ هزار میلیارد ریالی دولت از صندوق توسعه ملی به درآمدهای نفتی قانون بودجه سال ۱۳۹۷ اضافه شود، سهم درآمدهای نفتی از منابع عمومی قانون بودجه سال ۱۳۹۷ به ۲۹/۸ درصد می‌رسد، در حالی

۳.۲. عملکرد مالی دولت

اشخاص حقوقی در این مدت تنها ۱/۷ درصد رشد داشته و مهم‌ترین عامل رشد اندک کل درآمدهای مالیاتی بوده است. جدول ۹ اجزای درآمدهای مالیاتی دولت را در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ با دوره مشابه سال قبل از آن مقایسه کرده است.

در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷، ۷۷۱/۲ هزار میلیارد ریال از طریق اخذ مالیات در اختیار دولت قرار گرفت که معادل ۷۱/۸ درصد از درآمد مالیاتی مصوب نه ماهه در قانون بودجه ۱۳۹۷ بوده است. به این ترتیب درآمدهای مالیاتی نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۹۶ رشد ۱۲/۸ درصدی داشته و با توجه به تورم محقق شده در این سال، درآمدهای مالیاتی به طور واقعی حتی کاهش یافته است. مالیات

جدول ۹- اجزای درآمدهای مالیاتی، سهم آن‌ها از کل درآمدهای مالیاتی و رشد آن‌ها نسبت به مدت مشابه سال قبل (هزار میلیارد ریال - درصد)

نه ماهه نخست ۱۳۹۶			نه ماهه نخست ۱۳۹۷			رشد	سهم	مقدار	رشد	سهم	مقدار	رشد
رشد	سهم	مقدار	رشد	سهم	مقدار							
۴/۴	۱۰۰/۰	۶۸۳/۸	۱۲/۸	۱۰۰/۰	۷۷۱/۲							درآمدهای مالیاتی
-۳/۴	۴۹/۲	۳۳۶/۳	۹/۰	۴۷/۵	۳۶۶/۵							مستقیم
-۷/۶	۳۰/۰	۲۰۵/۴	۱/۷	۲۷/۱	۲۰۸/۹							اشخاص حقوقی
۴/۳	۱۶/۳	۱۱۱/۴	۱۷/۸	۱۷/۰	۱۳۱/۲							بر درآمد
۳/۴	۲/۹	۱۹/۵	۳۵/۰	۳/۴	۲۶/۴							بر ثروت
۱۳/۲	۵۰/۸	۳۴۷/۵	۱۶/۵	۵۲/۵	۴۰۴/۷							غیرمستقیم
۱۵/۵	۱۲/۷	۸۷/۲	۱۴/۱	۱۲/۹	۹۹/۴							بر واردات
۱۲/۵	۳۸/۱	۲۶۰/۳	۱۷/۳	۳۹/۶	۳۰۵/۳							بر کالاها و خدمات
۱۲/۲	۲۳/۸	۱۶۳/۰	۱۷/۶	۲۴/۹	۱۹۱/۸							بر ارزش افزوده

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، شماره‌های مختلف

ماهه آخر سال ۱۳۹۷ در زمان تهیه این گزارش منتشر نشده، اما آمار اعلام شده از سوی مدیر کل تلفیق بودجه سازمان برنامه کشور نشان می دهد که کل واگذاری دارایی های سرمایه ای در سال ۱۳۹۷ معادل ۱۰,۸۷/۷ هزار میلیارد ریال بوده که تقریباً معادل رقم در نظر گرفته شده در قانون بودجه و ۱۷/۹ درصد بیش از رقم تحقق یافته در سال قبل از آن است. در واقع به دلیل تحریم های نفتی آمریکا، درآمدهای نفتی دولت در سه ماهه آخر سال ۱۳۹۷ کاهش یافته تا در مجموع این سال، این درآمدها چندان فراتر از رقم مصوب نرفته باشد. همچنین در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷، معادل ۳۲۱/۰ هزار میلیارد ریال پرداخت عمرانی صورت گرفت که ۳۱/۵ درصد کمتر از رقم مصوب برای این مدت بود و نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۹۶ تنها ۶/۲ درصد افزایش یافت. شایان ذکر است که بیشترین تخصیص بودجه عمرانی در سه ماهه نخست این سال و پیش از آغاز تحریم های جدید آمریکا صورت گرفت و روند تخصیص بودجه عمرانی در فصول بعدی بسیار کند شد. براساس آمار اعلام شده از سوی مدیر کل تلفیق بودجه سازمان برنامه کشور، پرداخت های عمرانی در مجموع سال ۱۳۹۷ با عملکرد ۷۵/۷ درصدی به ۴۶۹/۵ هزار میلیارد ریال رسیده که از رشد اسمی ۶/۹ درصدی نسبت به عملکرد سال ۱۳۹۶ و رشد واقعی منفی این مخارج حکایت دارد. در واقع با بروز رکود در اقتصاد ایران در پی آغاز تحریم های جدید آمریکا، مخارج عمرانی دولت نیز منقبض شده و از طریق افت سرمایه گذاری دولتی، به تعمیق رکود دامن زده است. خالص واگذاری دارایی های سرمایه ای دولت با در نظر گرفتن منابع حاصل از واگذاری اموال منقول و غیرمنقول در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ معادل ۵۷۵/۸ هزار میلیارد ریال بوده که ۶۷/۱ درصد بیشتر از رقم مصوب برای این مدت و ۶۹/۲ درصد بیشتر از رقم مشابه سال قبل از آن بوده است. آمار اعلام شده از سوی مدیر کل تلفیق بودجه سازمان برنامه کشور نیز نشان می دهد که در مجموع سال ۱۳۹۷ خالص واگذاری دارایی های سرمایه ای معادل ۶۱۸/۲ هزار میلیارد ریال، ۳۵/۷ درصد بیشتر از رقم مصوب و ۲۷/۸ درصد بیشتر از رقم مشابه سال قبل از آن بوده است. جدول ۱۰ خلاصه عملکرد مالی دولت را در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نشان می دهد.

جدول ۱۰- عملکرد مالی دولت (هزار میلیارد ریال)

درآمد	درصد تغییر نسبت به نه ماهه نخست ۱۳۹۶	درصد تحقق نسبت به بودجه مصوب نه ماهه
درآمدها	۱,۹۰۶/۱	۷۷/۹
درآمدهای مالیاتی	۷۷۱/۲	۷۱/۸
سایر درآمدهای جاری	۲۳۸/۱	۴۲/۵
درآمدهای نفتی	۸۹۴/۲	۱۱۷/۱
سایر درآمدهای سرمایه ای	۲/۶	۵/۲
هزینه ها	۲,۳۵۷/۲	۸۷/۶
پرداخت های جاری	۱,۹۳۹/۸	۸۷/۳
پرداخت های عمرانی	۳۲۱/۰	۶۸/۵
تراز بودجه (مازاد/کسری بودجه)	-۴۵۱/۱	۱۸۴/۹
تراز عملیاتی	-۱,۰۲۶/۹	۱۷۴/۵
تراز سرمایه ای	۵۷۵/۸	۱۶۷/۱
واگذاری دارایی های مالی	۶۵۳/۷	۱۳۷/۱
تملك دارایی های مالی	۲۰۲/۶	۸۷/۰

مآخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، منتشرشده در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۲۱
یادداشت: اختلاف بین هزینه ها و مجموع پرداخت های جاری و عمرانی به دلیل تنخواه گردان های تسویه نشده است.

میلیارد ریال بوده است. به این ترتیب خالص واگذاری دارایی های مالی در این سال به ۳۱۷/۸ هزار میلیارد ریال رسیده است که ۳۰/۲ درصد کمتر از رقم تعیین شده در قانون بودجه و ۱۷/۷ درصد بیشتر از عملکرد سال ۱۳۹۶ محسوب می شود.

آمار رسمی بانک مرکزی نشان می دهد در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷، معادل ۱۳۷/۱ هزار میلیارد ریال اوراق مالی دولتی منتشر شده، در حالی که در مدت مشابه سال قبل از آن اوراق دولتی منتشر نشده بود. واگذاری سهام شرکت های دولتی در همین مدت تنها ۹/۰ هزار میلیارد ریال بود که نسبت به مدت مشابه

سایر درآمدهای جاری دولت در نه ماهه نخست این سال معادل ۲۳۸/۱ هزار میلیارد ریال بود که نسبت به رقم مصوب نه ماهه نخست سال، از عملکرد ۴۲/۵ درصدی حکایت دارد. رشد سایر درآمدهای جاری دولت در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن منفی ۱۱/۶ درصد بوده است. در مقابل، ۱,۹۳۹/۸ هزار میلیارد ریال از مصارف جاری در نه ماهه نخست محقق شده که عملکردی ۸۷/۶ درصدی نسبت به قانون بودجه و رشدی ۱۸/۶ درصدی نسبت به رقم مشابه سال قبل از آن نشان می دهد. به این ترتیب، کسری تراز عملیاتی دولت در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ با در نظر گرفتن تنخواه گردان های تسویه نشده معادل ۱,۰۲۶/۹ هزار میلیارد ریال بوده که ۷۴/۵ درصد بیشتر از رقم مصوب و ۴۱/۵ درصد بیشتر از رقم مشابه سال قبل از آن بوده است. این ارقام نشان می دهد دولت در تنظیم کردن منابع و مخارج جاری خود به طور قابل ملاحظه ای خارج از قانون بودجه عمل کرده است. به عبارت دیگر مخارج جاری دولت متناسب با تورم افزایش یافته، در حالی که رکود موجود اجازه رشد درآمدهای عمومی دولت متناسب با تورم را نداده است. البته بر اساس آمار اعلام شده از سوی مدیر کل تلفیق بودجه سازمان برنامه کشور، از ۲,۱۶۱/۹ هزار میلیارد ریال درآمد عمومی پیش بینی شده در قانون بودجه، ۱,۸۳۸/۲ هزار میلیارد ریال (معادل ۸۵/۰ درصد) در مجموع سال ۱۳۹۷ محقق شده است. بر همین اساس مخارج جاری با تحقق ۹۴/۴ درصدی در مجموع این سال به ۲,۷۷۴/۲ هزار میلیارد رسیده است. بدین ترتیب کسری تراز عملیاتی در کل سال ۱۳۹۷ معادل ۹۳۶/۱ هزار میلیارد ریال و ۲۰/۳ درصد بیشتر از رقم تصویب شده در قانون بودجه بوده است.

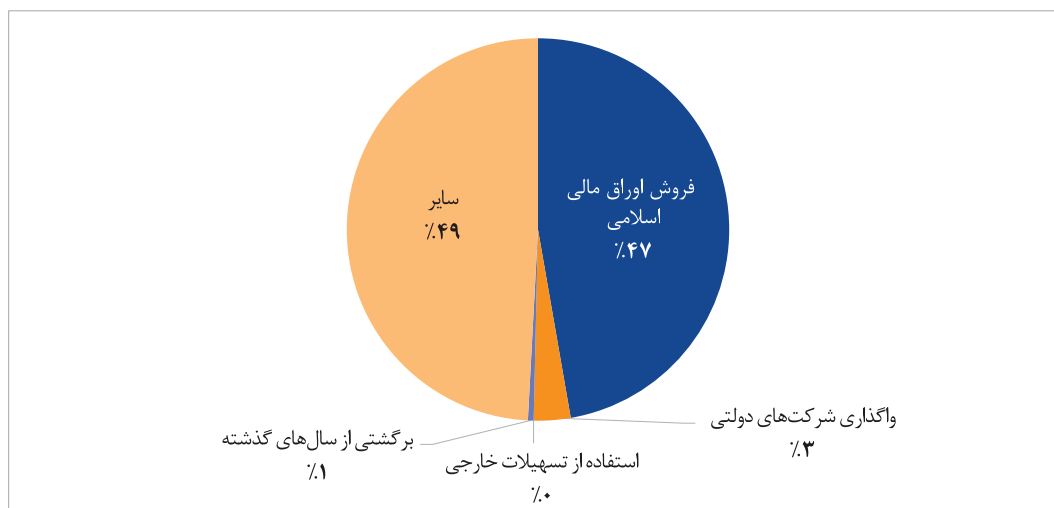
در زمینه واگذاری دارایی های سرمایه ای، منابع حاصل از فروش نفت و فرآورده های نفتی در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ معادل ۸۹۴/۲ هزار میلیارد ریال، ۳۹/۸ درصد بیش از رقم مشابه سال قبل از آن و ۱۷/۱ درصد بیش از رقم مصوب بود. این رشد تحت تأثیر افزایش قیمت نفت، افزایش نرخ تسعیر رسمی درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت و افزایش حجم صادرات نفت در بهار این سال و پیش از آغاز تحریم های جدید آمریکا رقم خورد. اگرچه آمار رسمی سه

کسری تراز عملیاتی و سرمایه ای (کسری بودجه) از طریق خالص واگذاری دارایی های مالی پوشش داده شده و در نهایت بودجه دولت تراز می شود. خالص واگذاری دارایی های مالی (معادل کسری بودجه) در نه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ معادل ۴۵۱/۱ هزار میلیارد ریال رقم خورد که ۸۴/۹ درصد بیشتر از سقف تعیین شده در قانون بودجه بود و رشد ۱۷/۰ درصدی را نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن نشان می داد. براساس آمار اعلام شده از سوی مدیر کل تلفیق بودجه سازمان برنامه کشور، واگذاری دارایی های مالی در مجموع سال ۱۳۹۷ معادل ۵۷۳/۷ هزار میلیارد ریال و تملك دارایی های مالی معادل ۲۵۵/۹ هزار

مجوز استفاده دولت از منابع صندوق توسعه ملی مربوط می‌شود. نمودار ۵ سهم زیرمجموعه‌های مختلف واگذاری دارایی‌های مالی را در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

سال قبل از آن افزایش ۴/۷ درصدی داشت. زیرمجموعه «سایر» در واگذاری دارایی‌های مالی در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ معادل ۱۴۲/۶ هزار میلیارد ریال بود. به جز استفاده از تنخواه‌گردان خزانه، بخش عمده‌ای از این رقم به

نمودار ۵- سهم اجزای مختلف واگذاری دارایی‌های مالی در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نماگرهای اقتصادی، شماره ۹۲

۳.۳. خصوصی‌سازی

خود اختصاص داد. جدول ۱۱ عملکرد سازمان خصوصی‌سازی را به تفکیک انواع روش‌های واگذاری در بازه سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۷ به قیمت‌های جاری نشان می‌دهد. در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ واگذاری بنگاه‌های دولتی به شیوه نامناسب انتقال مستقیم بابت رد دیون و بابت سهام عدالت متوقف شده و واگذاری‌ها به عموم متقاضیان صورت گرفت. در سال ۱۳۹۷ واگذاری بنگاه‌های دولتی به عموم متقاضیان به قیمت‌های جاری تقریباً دو برابر سال قبل از آن بود.

سازمان خصوصی‌سازی که از سال ۱۳۸۰ واگذاری‌های شرکت‌های دولتی را آغاز کرده بود، از ابتدای واگذاری‌ها تا پایان سال ۱۳۹۷ نزدیک به ۵۳/۱ درصد از کل واگذاری‌ها را از طریق بورس، ۱۲/۲ درصد را از طریق فرابورس، ۳۴/۵ درصد را از طریق مزایده و ۰/۲ درصد را از طریق مذاکره به انجام رساند. همچنین ۲۱/۲ درصد از کل واگذاری‌ها بابت رد دیون دولت و تسویه بدهی دولت به طلبکارانش اختصاص یافت و به این ترتیب این حجم از واگذاری‌ها از طریق سازوکار بازار صورت نگرفت. سهام عدالت نیز در این مدت ۱۷/۹ درصد از کل واگذاری‌ها را به

جدول ۱۱- عملکرد سازمان خصوصی‌سازی در انواع روش‌های واگذاری سهام بنگاه‌های دولتی (به قیمت‌های جاری - هزار میلیارد ریال)

۱۳۸۰-۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	
۷۹۱/۲	۳۰/۱	۳۰/۲	۱۹/۴	۳۹/۱	فروش سهام یا دارایی به عموم
۲۸۹/۲	۷/۳	۱۹/۰	۰/۰	۰/۰	انتقال مستقیم بابت رد دیون
۲۶۶/۴	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	انتقال مستقیم بابت سهام عدالت
۱,۳۴۶/۸	۳۷/۳	۴۹/۲	۱۹/۴	۳۹/۱	مجموع ارزش فروش
۹۰/۳	۲/۵	۳/۳	۱/۳	۲/۶	درصد از کل واگذاری‌ها

مأخذ: سازمان خصوصی‌سازی، آمار عملکرد سالانه ارزش واگذاری سهام و دارایی بنگاه‌های مشمول واگذاری (به قیمت جاری)

روند خصوصی‌سازی نسبت به سال‌های قبل از ۱۳۹۶ حکایت دارد. جدول ۱۲ برآورد عملکرد سازمان خصوصی‌سازی را به تفکیک انواع روش‌های واگذاری در بازه سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۷ به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۵ بر مبنای شاخص قیمت مصرف‌کننده نشان می‌دهد.

متأسفانه در سال ۱۳۹۷ گزارش عملکرد سالانه واگذاری سهام و دارایی بنگاه‌های مشمول واگذاری به قیمت‌های ثابت منتشر نشده است، اما می‌توان برآورد کرد که به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۵ تنها حدود ۰/۷ درصد از کل واگذاری‌ها در سال ۱۳۹۷ انجام پذیرفته که اگرچه از سال ۱۳۹۶ بیشتر است، از کند شدن

جدول ۱۲- عملکرد سازمان خصوصی سازی در انواع روش های واگذاری سهام بنگاه های دولتی (به قیمت های ثابت ۱۳۹۵ - هزار میلیارد ریال)

۱۳۸۰-۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷*	
۱,۹۶۶/۰	۳۲/۸	۳۰/۲	۱۷/۷	۲۷/۴	فروش سهام یا دارایی به عموم
۶۶۵/۷	۷/۹	۱۹/۰	۰/۰	۰/۰	انتقال مستقیم بابت رد دیون
۱,۰۰۷/۸	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	انتقال مستقیم بابت سهام عدالت
۳,۶۳۹/۵	۴۰/۷	۴۹/۲	۱۷/۷	۲۷/۴	مجموع ارزش فروش
۹۶/۴	۱/۱	۱/۳	۰/۵	۰/۷	درصد از کل واگذاری ها

مأخذ: محاسبات تحقیق بر مبنای شاخص قیمت مصرف کننده منتشر شده از سوی بانک مرکزی و گزارش سازمان خصوصی سازی
 * به دلیل عدم انتشار شاخص قیمت مصرف کننده برای سال ۱۳۹۷ از سوی بانک مرکزی، رشد شاخص قیمت مصرف کننده برای این سال معادل ۳۰ درصد و اندکی بیشتر از آمار منتشر شده از سوی مرکز آمار ایران در نظر گرفته شده است. به طور معمول آمار تورم اعلام شده از سوی بانک مرکزی کمی بیشتر از آمار اعلام شده از سوی مرکز آمار بوده است.

در سال ۱۳۹۷ تقریباً کل واگذاری های انجام شده از طریق مزایده به انجام رسید و بورس، فرابورس و مذاکره سهم بسیار کوچکی داشتند. در حالی که در فاصله سال های ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۶ واگذاری از طریق مذاکره متوقف شده بود، حدود ۲۱۷ میلیارد ریال از واگذاری های سال ۱۳۹۷ به این شیوه نامناسب صورت

جدول ۱۳- عملکرد سازمان خصوصی سازی به تفکیک بازارهای عرضه (به قیمت های جاری - هزار میلیارد ریال)

۱۳۸۰-۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	مجموع ارزش فروش	درصد از کل واگذاری ها
۷۶۴/۵	۲۰/۸	۵/۳	۱/۱	۰/۱	۷۹۱/۹	۵۳/۱
۱۷۸/۳	۳/۰	۰/۵	۰/۰	۰/۲	۱۸۱/۹	۱۲/۲
۳/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۲	۳/۲	۰/۲
۴۰۱/۰	۱۳/۵	۴۳/۴	۱۸/۳	۳۸/۵	۵۱۴/۸	۳۴/۵

مأخذ: سازمان خصوصی سازی، آمار تفکیکی واگذاری

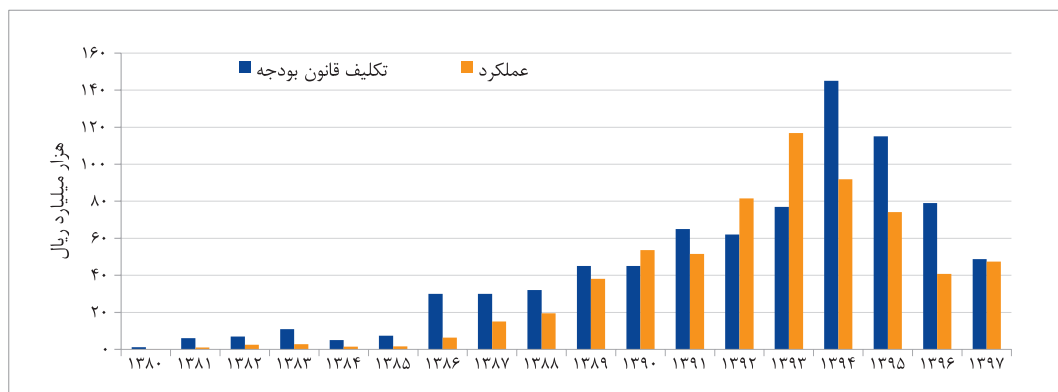
جدول ۱۴- عملکرد سازمان خصوصی سازی به تفکیک بازارهای عرضه (به قیمت های ثابت ۱۳۹۵ - هزار میلیارد ریال)

۱۳۸۰-۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷*	مجموع ارزش فروش	درصد از کل واگذاری ها
۲,۲۶۱/۵	۲۲/۷	۵/۳	۱/۰	۰/۱	۲,۲۹۰/۷	۶۰/۷
۳۶۶/۴	۳/۲	۰/۵	۰/۰	۰/۱	۳۷۰/۳	۹/۸
۹/۹	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۲	۱۰/۱	۰/۳
۱,۰۰۱/۷	۱۴/۷	۴۳/۴	۱۶/۷	۲۷/۰	۱,۱۰۳/۵	۲۹/۲

مأخذ: محاسبات تحقیق بر مبنای شاخص قیمت مصرف کننده منتشر شده از سوی بانک مرکزی و گزارش سازمان خصوصی سازی
 * به دلیل عدم انتشار شاخص قیمت مصرف کننده برای سال ۱۳۹۷ از سوی بانک مرکزی، رشد شاخص قیمت مصرف کننده برای این سال معادل ۳۰ درصد و اندکی بیشتر از آمار منتشر شده از سوی مرکز آمار ایران در نظر گرفته شده است. به طور معمول آمار تورم اعلام شده از سوی بانک مرکزی کمی بیشتر از آمار اعلام شده از سوی مرکز آمار بوده است.

طبق گزارش سازمان خصوصی سازی، در سال ۱۳۹۷ مجموعاً ۵۸/۷ هزار میلیارد ریال بابت واگذاری شرکت های دولتی یا به خزانه واریز شد یا بابت بدهی دولت به اشخاص تهاتر گردید که ۱۵/۴ درصد کمتر از سال ۱۳۹۶ بود. میزان تهاتر منابع حاصل از واگذاری در ازای بدهی دولت به اشخاص در سال ۱۳۹۷ معادل ۷/۰ هزار میلیارد ریال بود که نسبت به سال قبل از آن از کاهش ۶۶/۱ درصدی

نمودار ۶- تحقق اهداف بودجه ای واگذاری سهام و دارایی بنگاه های مشمول واگذاری

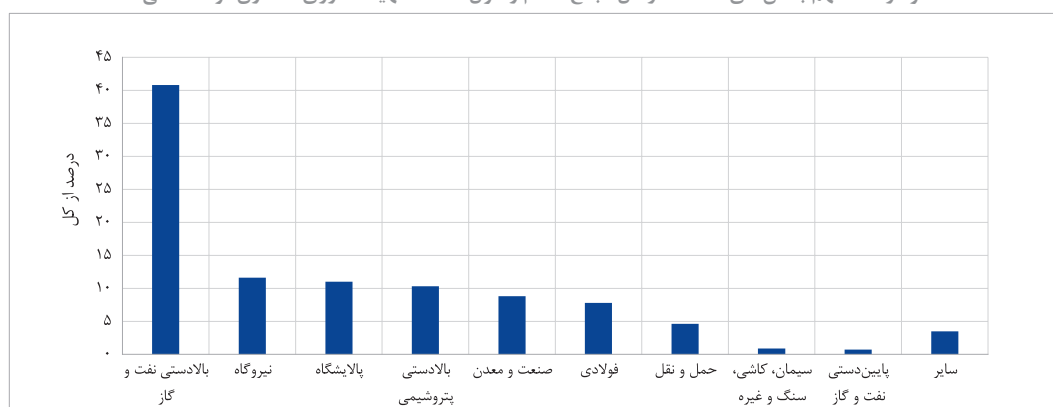
مأخذ: سازمان خصوصی سازی، آمار تحقق اهداف بودجه ای واگذاری سهام و بنگاه ها توسط سازمان خصوصی سازی

۳.۴. صندوق توسعه ملی

طبق گزارش تجمیعی عملکرد تسهیلات ارزی و ریالی از محل منابع صندوق توسعه ملی از ابتدای تأسیس تا پایان آذر ۱۳۹۷، مبلغ کل تسهیلات ارزی پذیرش شده توسط صندوق (اعلام وصول شده) معادل ۴۱/۱ میلیارد دلار بوده و از این مقدار مبلغ ۳۸/۲ میلیارد دلار به مرحله تخصیص ارز (صدور مسدودی به بانک مرکزی) رسیده است. از مجموع تسهیلات ارزی مسدود شده معادل ۲۲/۶ میلیارد دلار به بخش خصوصی، ۱۵/۰ میلیارد دلار به طرح‌های بنگاه‌های وابسته به نهادهای عمومی غیردولتی و ۰/۱ میلیارد دلار به طرح‌های بخش تعاون اختصاص یافته است. البته از کل این مبالغ مسدود شده برای پرداخت تسهیلات تنها ۱۸/۱ میلیارد دلار به مرحله پرداخت رسیده است. علاوه بر این مبلغ، ۲۶/۲ میلیارد دلار نیز برای اعطای تسهیلات به طرح‌های ملی از قبیل طرح‌های مربوط به حوزه‌های آب، خاک و کشاورزی طبق قوانین بودجه سالانه مسدود شده است که ۲۴/۵ میلیارد دلار از آن به مرحله پرداخت رسیده است. نمودار ۷ سهم بخش‌های مختلف از کل مبالغ اعلام وصول شده تسهیلات ارزی صندوق توسعه ملی را تا پایان آذر ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

صندوق توسعه ملی با هدف تبدیل بخشی از عواید ناشی از فروش نفت و گاز و میعانات گازی و فرآورده‌های نفتی به ثروت‌های ماندگار، مولد و سرمایه‌های زاینده اقتصادی و همچنین حفظ سهم نسل‌های آینده از منابع نفت و گاز و فرآورده‌های نفتی از طریق اعطای تسهیلات ارزی به طرح‌های دارای بازده بخش‌های خصوصی و تعاونی و بنگاه‌های بخش عمومی غیردولتی تشکیل شده است. در اساسنامه صندوق توسعه ملی، مصارف این صندوق به صورت شفاف شرح داده شده و در هیچ کدام از آنها اجازه استفاده از این منابع برای مصارف دولتی داده نشده است. با وجود این، در بودجه سال ۱۳۹۷ نیز همچون گذشته دولت به دریافت منابع از محل این صندوق اقدام کرد. سهم صندوق توسعه ملی در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ معادل ۳۲ درصد از کل درآمدهای نفتی در نظر گرفته شد که منطبق با تکلیف قانون برنامه ششم توسعه بود، اما از محل منابع صندوق توسعه ملی در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ حدود ۱۴۳/۸ هزار میلیارد ریال مصارف بودجه‌ای در نظر گرفته شد که مغایر اساسنامه صندوق توسعه ملی مبنی بر استقلال صندوق از تکالیف بودجه‌ای محسوب می‌شود.

نمودار ۷- سهم بخش‌های مختلف از کل مبالغ اعلام وصول شده تسهیلات ارزی صندوق توسعه ملی

مأخذ: صندوق توسعه ملی، گزارش تجمیعی عملکرد تسهیلات ارزی و ریالی از محل منابع صندوق توسعه ملی، بهمن ۱۳۹۷

سپرده‌گذاری ریالی فعال در تاریخ ۳۰ آذر ۱۳۹۷ معادل ۷۳ هزار میلیارد ریال بوده است. علاوه بر این، ۴۴/۴ هزار میلیارد ریال سپرده‌گذاری ریالی در بانک‌ها بر اساس قانون حمایت از توسعه و ایجاد اشتغال پایدار در مناطق روستایی و عشایری با استفاده از منابع صندوق توسعه ملی انجام شده است و بدین ترتیب مجموع سپرده‌گذاری ریالی صندوق از ابتدای سال ۱۳۹۴ تا پایان آذر ۱۳۹۷ معادل ۳۳۳/۸ هزار میلیارد ریال بوده است.

طبق آخرین رتبه‌بندی مؤسسه صندوق ثروت ملی^۶ در سال ۲۰۱۹، صندوق توسعه ملی ایران با دارایی ۹۱ میلیارد دلار در میان ۸۱ صندوق ثروت ملی جهان رتبه ۱۶ را دارد که نسبت به رتبه‌بندی سال گذشته این نهاد از بهبود دو پله‌ای حکایت دارد. البته میزان دارایی تحت مدیریت صندوق توسعه ملی برای سال گذشته نیز همین رقم عنوان شده بود که نشان‌دهنده به روز نشدن این رقم در رتبه‌بندی جدید است.

صندوق توسعه ملی طبق قوانین بودجه سالانه، «قانون الحاق برخی مواد به قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت (۲)» و همچنین «قانون حمایت از توسعه و اشتغال پایدار در مناطق روستایی و عشایری با استفاده از منابع صندوق توسعه ملی»، تسهیلات ریالی نیز پرداخت کرده است. این تسهیلات از ابتدای سال ۱۳۹۰ تا انتهای سال ۱۳۹۳ در چارچوب قراردادهای عاملیت با بانک‌ها بوده و از محل آن مبلغ ۱۱۸/۸ هزار میلیارد ریال به طرح‌ها و پروژه‌های معرفی شده از طرف بانک‌های عامل اختصاص یافته که تا پایان آذر ۱۳۹۷ مبلغ ۸۵/۷ هزار میلیارد ریال آن بازپرداخت شده و ۳۳/۱ هزار میلیارد ریال دیگر نزد بانک‌ها به عنوان تسهیلات جاری باقی مانده است. از ابتدای سال ۱۳۹۴ طبق قانون الحاق برخی مواد به قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت (۲)، صندوق تسهیلات ریالی را در چارچوب قراردادهای سپرده‌گذاری ریالی در بانک‌ها تخصیص داده است. در این راستا صندوق تا پایان آذر ۱۳۹۷ مجموعاً ۲۸۹/۴ هزار میلیارد ریال در بانک‌ها سپرده‌گذاری کرده و مانده قابل تخصیص از محل قراردادهای

۳.۵. طرح هدفمندی یارانه‌ها

نفتی، هزینه‌های توزیع و فروش حامل‌های انرژی و واردات فرآورده‌های نفتی و برق کسر می‌شود و سازمان هدفمندی یارانه‌ها منابع باقی‌مانده را به مصارفی از قبیل پرداخت یارانه نقدی و غیرنقدی به خانوارها، کاهش فقر مطلق، کمک به بخش سلامت و یارانه نان و خرید تضمینی گندم اختصاص می‌دهد. جدول ۱۵ منابع و مصارف هدفمندی یارانه‌ها در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ را نشان می‌دهد.

در قانون بودجه سال ۱۳۹۷، برای نخستین بار کل منابع و مصارف طرح هدفمندی یارانه‌ها مد نظر قرار گرفت، در حالی که در قوانین بودجه سال‌های قبل از آن تنها به منابع و مصارف سازمان هدفمندی یارانه‌ها اشاره می‌شد. در واقع از محل فروش فرآورده‌های نفتی، گاز طبیعی، برق و آب، مصارفی از قبیل مالیات بر ارزش افزوده، سهم شرکت ملی نفت از فروش و صادرات فرآورده‌های

جدول ۱۵- منابع و مصارف هدفمندی یارانه‌ها در قانون بودجه ۱۳۹۷ (هزار میلیارد ریال)

منابع		مصارف	
حاصل از فروش فرآورده‌های نفتی	۵۷۲/۴	مالیات بر ارزش افزوده فرآورده‌های نفتی	۵۰/۰
حاصل از فروش داخلی گاز طبیعی	۱۷۶/۰	سهم ۱۴/۵ درصد شرکت ملی نفت از فروش داخلی فرآورده‌های نفتی	۳۷/۰
حاصل از فروش داخلی و صادراتی برق و سایر دریافت‌ها	۲۱۷/۸	هزینه و کارمزد حمل، توزیع و فروش فرآورده‌های نفتی	۷۲/۸
حاصل از فروش آب	۲۲/۲	واردات فرآورده‌های نفتی، سهم ۱۴/۵ درصد شرکت ملی نفت از صادرات فرآورده‌های نفتی، بازپرداخت تعهدات طرح‌های گازرسانی و بهینه‌سازی مصرف انرژی	۶۰/۰
		هزینه تولید، توزیع و فروش گاز طبیعی	۷۳/۳
		کارمزد جایگاه‌های CNG	۹/۲
		عوارض گازرسانی CNG	۳/۳
		مالیات بر ارزش افزوده CNG	۲/۷
		هزینه، تولید، توزیع، فروش و خرید برق از نیروگاه‌های خصوصی	۲۱۲/۳
		واردات برق	۵/۵
		کمک به شرکت‌های آب و فاضلاب	۲۲/۲
		مصارف هدفمندی یارانه‌ها:	
		پرداخت یارانه نقدی و غیرنقدی به خانوارها	۳۰۰/۰
		کاهش فقر مطلق	۷۰/۰
		کاهش هزینه‌های مستقیم سلامت، ایجاد دسترسی عادلانه به خدمات بهداشتی و درمانی، کمک به تأمین هزینه‌های تحمل ناپذیر درمان، پوشش دارو و درمان بیماران خاص	۳۷/۰
		یارانه نان و خرید تضمینی گندم	۳۳/۰
		جمع مصارف سازمان هدفمندی یارانه‌ها:	۴۴۰/۰
جمع کل منابع		جمع کل مصارف	۹۸۸/۳

مأخذ: قانون بودجه سال ۱۳۹۷

نیز دولت همچون گذشته نتوانست نسبت به حذف این افراد اقدام کند.

در پنج ماهه نخست سال ۱۳۹۷، کل منابع حاصل از اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها ۳۷۷/۴ هزار میلیارد ریال (معادل ۹۱/۶ درصد از قانون مصوب برای این مدت) و مصارف آن ۳۵۰/۱ هزار میلیارد ریال (معادل ۸۵/۰ درصد از قانون مصوب برای این مدت) بوده است. مصارف سازمان هدفمندی یارانه‌ها نیز در این مدت ۲۱۰/۶ هزار میلیارد ریال و ۱۴/۹ درصد بیشتر از رقم مصوب قانون بودجه برای این مدت بوده است. یارانه نقدی پرداخت شده در این مدت ۱۷۸/۱ هزار میلیارد ریال بوده که ۸۴/۶ درصد از مصارف سازمان هدفمندی را به خود اختصاص داده و ۴۲/۵ درصد بیش از رقم مصوب قانون بودجه برای این مدت بوده است. جدول ۱۶ عملکرد هدفمندی یارانه‌ها در پنج ماهه نخست سال ۱۳۹۷ را نشان می‌دهد.

مصارف سازمان هدفمندی یارانه‌ها ۴۰ هزار میلیارد ریال کمتر از سه سال متوالی قبل از آن در نظر گرفته شد. از این کاهش مصارف، ۳۵ هزار میلیارد ریال مربوط به کاهش پرداخت یارانه نقدی و غیرنقدی به خانوارها بود. اگرچه در سال ۱۳۹۶ معادل ۳۵۵ هزار میلیارد ریال برای پرداخت یارانه نقدی و غیرنقدی خانوارها در قانون بودجه در نظر گرفته شده بود، در عمل حدود ۴۲۰ هزار میلیارد ریال صرف پرداخت یارانه نقدی به خانوارها شد. این در حالی است که برای سال ۱۳۹۷ تنها ۳۰۰ هزار میلیارد ریال برای پرداخت یارانه نقدی و غیرنقدی خانوار در قانون بودجه در نظر گرفته شد که به معنی حذف بیش از سه دهک جامعه از دریافت یارانه نقدی بود. البته قانون گذار با در نظر گرفتن مجوز جابه‌جایی حداکثر ۱۰ درصد در هر یک از ردیف‌ها و همچنین در نظر گرفتن امکان استفاده از ۱۱۰ هزار میلیارد ریال از منابع مازاد حاصل از فروش فرآورده‌های نفتی، عملاً به دولت اجازه حذف نکردن سه دهک جامعه از دریافت یارانه نقدی را داده بود و در عمل

جدول ۱۶- عملکرد هدفمندی یارانه‌ها در پنج ماهه نخست ۱۳۹۷ (هزار میلیارد ریال)

منابع			مصارف		
عنوان	مصوب پنج ماهه نخست	عملکرد پنج ماهه نخست	عنوان	مصوب پنج ماهه نخست	عملکرد پنج ماهه نخست
شرکت ملی پالایش و پخش فراورده‌های نفتی	۲۳۸/۵	۲۵۰/۳	شرکت ملی پالایش و پخش فراورده‌های نفتی بابت هزینه و کارمزد حمل، توزیع و فروش فراورده‌های نفتی	۳۰/۳	۲۵/۱
			شرکت ملی پالایش و پخش فراورده‌های نفتی بابت واردات فراورده‌های نفتی و سهم ۱۴/۵ درصد شرکت ملی نفت از فروش داخلی و صادرات فراورده‌های نفتی	۴۰/۴	۰/۰
شرکت ملی گاز	۷۲/۳	۵۸/۸	هزینه تولید، توزیع و فروش گاز طبیعی و سایر هزینه‌های شرکت ملی گاز	۳۵/۸	۱۵/۴
شرکت توانیر	۹۰/۷	۶۷/۶	هزینه تولید، توزیع، فروش و خرید برق از نیروگاه‌های خصوصی و واردات برق	۹۰/۷	۶۳/۴
شرکت آب و فاضلاب	۹/۲	۰/۶	کمک به شرکت‌های آب و فاضلاب	۹/۲	۰/۰
مصارف هدفمندی یارانه‌ها:					
			پرداخت یارانه نقدی و غیرنقدی به خانوارها	۱۲۵/۰	۱۷۸/۱
			کاهش فقر مطلق	۲۹/۲	۱۹/۵
			کاهش هزینه‌های مستقیم سلامت، ایجاد دسترسی عادلانه به خدمات بهداشتی و درمانی، کمک به تأمین هزینه‌های تحمل ناپذیر درمان، پوشش دارو و درمان بیماران خاص	۱۵/۴	۰/۰
			یارانه نان و خرید تضمینی گندم	۱۳/۸	۱۳/۰
			جمع مصارف سازمان هدفمندی یارانه‌ها:	۱۸۳/۳	۲۱۰/۶
جمع کل منابع	۴۱۱/۸	۳۷۷/۴	جمع کل مصارف	۴۱۱/۸	۳۵۰/۱

مأخذ: مرکز پژوهش‌های مجلس، گزارش‌های کارشناسی، بررسی عملکرد پنج ماهه هدفمندی یارانه‌ها و آسیب‌شناسی آیین‌نامه اجرایی آن (موضوع تبصره ۱۴ قانون بودجه سال ۱۳۹۷)

نداده و عمدتاً در اختیار خود نگه می‌دارند. عمده هزینه حق‌العمل پالایشگاه‌ها نیز از طریق تحویل نفت خام و میعانات گازی تحویلی به آنها تسویه شده است. در مجموع می‌توان گفت که در سال ۱۳۹۷ نیز همچون سال‌های قبل از آن منابع مازاد چندانی در اختیار سازمان هدفمندی یارانه‌ها قرار نگرفته و به دلیل عدم حذف دریافت‌کنندگان یارانه نقدی، بخش‌هایی همچون سلامت از دریافت سهم خود محروم مانده و حتی ممکن است که منابعی از محل بودجه عمومی برای تأمین کسری ناشی از پرداخت یارانه نقدی اختصاص یافته باشد.

در سال ۱۳۹۷ از محل صادرات فراورده‌های نفتی معادل ۱۵۷ هزار میلیارد ریال منابع برای هدفمندی یارانه‌ها در نظر گرفته شد، در حالی که با فرض کاهش ۲۵ درصدی صادرات فراورده‌های نفتی نسبت به سال قبل از آن به دلیل تحریم‌های آمریکا، صادرات فراورده‌های نفتی با در نظر گرفتن نرخ تسعیر هر دلار آمریکا معادل ۸۰ هزار ریال حدود ۳۸۰ هزار میلیارد ریال برآورد می‌شود. در واقع رشد قابل توجه نرخ دلار آمریکا در برابر ریال به رشد قابل توجه منابع حاصل از صادرات فراورده‌های نفتی کمک کرده است، در حالی که تجربه سال‌های گذشته نشان داده است که شرکت‌ها این منابع مازاد را در اختیار سازمان هدفمندی قرار

۴. تراز پرداخت‌های خارجی

مازاد حساب جاری با رشدی ۱۹۷/۱ درصدی نسبت به فصل نخست سال قبل به حدود ۱۱/۱ میلیارد دلار رسیده و از سوی دیگر کسری خالص حساب سرمایه با رشدی ۲۹۳/۲ درصدی به ۵/۳ میلیارد دلار بالغ شده است. رقم مربوط به اشتباهات و از قلم افتادگی‌ها نیز از منفی ۴/۰ میلیارد دلار به منفی ۱/۹ میلیارد دلار رسیده است. بدین ترتیب عامل اصلی افزایش موازنه پرداخت‌ها در بهار سال ۱۳۹۷ نسبت به مدت مشابه سال قبل، رشد قابل توجه مازاد حساب جاری علیرغم تشدید کسری خالص حساب سرمایه بوده است. جدول ۱۷ جزئیات تراز پرداخت‌ها در سال‌های ۹۶-۱۳۹۳ و سه ماهه نخست سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ را نشان می‌دهد.

آخرین آمار مربوط به موازنه پرداخت‌های خارجی کشور که در زمان تهیه این گزارش از سوی بانک مرکزی منتشر شده به سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ اختصاص دارد. تحولات مربوط به تراز پرداخت‌های کشور در این مدت تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله افزایش صادرات نفتی، کاهش واردات غیرنفتی و تشدید کسری حساب سرمایه به وقوع پیوست. بر اساس این گزارش موازنه پرداخت‌ها که از حاصل جمع سه جزء حساب جاری، خالص حساب سرمایه و اشتباهات و از قلم افتادگی‌های محاسباتی بدست می‌آید در فصل مذکور به ۳/۹ میلیارد دلار بالغ شده است. این درحالی است که در فصل مشابه سال قبل این رقم منفی ۱/۶ میلیارد دلار بوده است. بررسی اجزای مربوطه نشان می‌دهد که از یک سو

جدول ۱۷- جزئیات تراز پرداخت‌های خارجی کشور (میلیون دلار)

سال	سه ماهه نخست ۱۳۹۷	سه ماهه نخست ۱۳۹۶	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	درصد تغییر سه ماهه ۱۳۹۷ به سه ماهه ۱۳۹۶
حساب جاری	۱۱,۰۶۱	۳,۷۲۳	۱۵,۸۱۶	۱۶,۳۸۸	۱,۲۳۷	۱۳,۵۷۱	۱۹۷/۱
حساب کالا	۱۲,۹۸۳	۵,۰۵۹	۲۲,۵۹۶	۲۰,۸۴۳	۵,۳۵۴	۱۸,۰۶۰	۱۵۶/۶
صادرات کالا (فوب)	۲۹,۳۳۶	۲۱,۳۴۲	۹۸,۱۴۲	۸۳,۹۷۸	۶۲,۹۹۵	۸۸,۹۷۶	۳۷/۵
صادرات نفتی	۲۰,۹۸۰	۱۴,۱۶۶	۶۵,۸۱۸	۵۵,۷۵۲	۳۱,۸۴۸	۵۵,۴۰۶	۴۸/۱
صادرات غیرنفتی	۸,۳۵۶	۷,۱۷۶	۳۲,۳۲۴	۲۸,۲۲۶	۳۱,۱۴۷	۳۳,۵۶۹	۱۶/۴
واردات کالا (فوب)	۱۶,۳۵۳	۱۶,۲۸۳	۷۵,۵۴۶	۶۳,۱۳۵	۵۷,۶۴۱	۷۰,۹۱۵	-۰/۴
گاز و فرآورده‌های نفتی	۶۶۶	۲۹۳	۲,۷۶۴	۱,۳۸۸	۱,۶۳۹	۲,۵۹۷	۱۲۷/۳
سایر کالاها	۱۵,۶۸۶	۱۵,۹۹۰	۷۲,۷۸۲	۶۱,۷۴۷	۵۶,۰۰۳	۶۸,۳۱۸	-۱/۹
حساب خدمات	-۲,۲۷۶	-۱,۷۱۳	-۷,۹۱۶	-۵,۹۴۱	-۴,۷۸۵	-۶,۸۷۷	۳۲/۹
حساب درآمد	۲۱۰	۲۶۳	۶۶۹	۹۲۸	۲۴۱	۱,۸۴۵	-۲۰/۲
حساب انتقالات جاری	۱۴۴	۱۱۴	۴۶۷	۵۵۸	۴۲۷	۵۴۳	۲۶/۳
خالص حساب سرمایه	-۵,۲۶۳	-۱,۳۳۸	-۱۹,۳۲۱	-۱۸,۲۸۸	۲,۳۴۶	۵۵۹	۲۹۳/۳
اشتباهات و از قلم افتادگی	-۱,۸۶۵	-۳,۹۷۰	-۴,۶۳۵	-۵,۷۶۶	-۱,۳۵۰	-۵,۵۶۹	-۵۳/۰
موازنه کل	۳,۹۳۳	-۱,۵۸۵	-۸,۱۴۰	-۷,۶۶۶	۲,۲۳۳	۸,۵۶۱	-

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، شماره‌های مختلف

ارزش صادرات نفتی در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۹۶، ۴۸/۱ درصد رشد کرد. آمار گمرک نشان می‌دهد صادرات میعانات گازی هم از نظر وزنی و هم از نظر ارزشی در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نسبت به مدت مشابه سال قبل کاهش یافته است. البته رشد قیمت نفت و سایر حامل‌های انرژی از افت ارزشی صادرات میعانات گازی کشور تا حدودی کاسته است. در مقابل، صادرات فرآورده‌های نفتی و مایعات گازی شامل گاز طبیعی هم از نظر وزنی و هم از نظر ارزشی در این مدت افزایش یافته است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت ارزش صادرات نفت خام در این دوره رشد ۵۶/۸ درصدی داشته که بخش مهمی از آن به افزایش ۴۵/۳ درصدی میانگین قیمت نفت خام ایران در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن مربوط می‌شود. جدول ۱۸ آمار مربوط به اجزای صادرات نفتی را در سه ماهه نخست سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

جدول ۱۸- آمار صادرات نفتی*

ارزش	وزن	سه ماهه نخست ۱۳۹۶		سه ماهه نخست ۱۳۹۷	
		ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن)	ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن)
میعانات گازی	-۲/۶	۱,۵۹۹	۴,۰۷۶	۱,۵۵۸	۲,۹۹۲
فرآورده‌های نفتی	۲۷/۹	۴۸۱	۱,۱۴۱	۶۱۵	۱,۳۱۶
مایعات گازی شامل گاز طبیعی	۳۹/۰	۸۱۴	۱,۸۷۶	۱,۱۳۱	۲,۰۶۶
نفت خام و صادرات نفتی غیرگمرکی	۵۶/۸	-	-	۱۷,۶۷۵	-

مأخذ: بانک مرکزی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، شماره‌های مختلف؛ گمرک ایران، آمار صادرات و واردات؛ محاسبات تحقیق

* داده‌های سه سطر نخست این جدول از گزارش‌های گمرک استخراج شده و داده‌های سطر چهارم از اختلاف آمار صادرات نفتی در گزارش بانک مرکزی و مجموع سه سطر نخست به دست آمده است. از آنجا که آماری از صادرات نفتی غیرگمرکی در دسترس نیست، تفکیک ارزش صادرات نفت خام و ارزش صادرات نفتی غیرگمرکی در این جدول امکان‌پذیر نیست.

و مایعات گازی سهم بسیار جزئی در آن دارد.

از سوی دیگر، در دوره مذکور ارزش صادرات غیرنفتی کشور نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن ۱۶/۴ درصد افزایش یافت، در حالی که واردات غیرنفتی در همین مدت کاهش ۱/۹ درصدی را تجربه کرد. بدین ترتیب کسری تراز بازرگانی غیرنفتی در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ با ۱۶/۸ درصد کاهش نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن به ۷/۳ میلیارد دلار بالغ شد.

ارزش واردات نفتی^۸ در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ با رشدی ۱۲۷/۳ درصدی نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن به ۶۶۶ میلیون دلار بالغ شد. بدین ترتیب تراز بازرگانی نفتی (اختلاف صادرات و واردات نفتی) در این دوره با رشدی ۴۶/۴ درصدی نسبت به مدت مشابه سال قبل به ۲۰/۳ میلیارد دلار رسید. باید توجه داشت که ارزش واردات نفتی در آمار گمرک اختلاف زیادی با آمار بانک مرکزی دارد که نشان می‌دهد بخش بزرگی از واردات نفتی ایران از مسیر غیرگمرکی انجام می‌شود. عمده واردات نفتی گمرکی ایران به صورت فرآورده‌های نفتی است

۷. شامل صادرات گمرکی و غیرگمرکی نفت خام، فرآورده‌های نفتی، گاز طبیعی، میعانات و مایعات گازی

۸. شامل واردات گمرکی و غیرگمرکی فرآورده‌های نفتی، گاز طبیعی، میعانات و مایعات گازی

خارجی در حساب سرمایه ثبت می‌شود. از سوی دیگر، حساب مالی شامل کلیه معاملاتی است که به تغییر مالکیت در دارایی‌ها و بدهی‌های خارجی یک اقتصاد منجر می‌شود. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سرمایه‌گذاری در سید مالی و سایر سرمایه‌گذاری‌ها، سرفصل‌های اصلی این حساب را تشکیل می‌دهد. در سال‌های اخیر کسری حساب سرمایه به شدت افزایش یافته است و این روند در سال ۱۳۹۷ نیز تکرار شده است. در سه ماهه نخست این سال کسری حساب سرمایه با رشدی ۲۹۳/۳ درصدی نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن به رقم کم‌سابقه ۵/۳ میلیارد دلار رسید.

با در نظر گرفتن ۱/۹ میلیارد دلار اشتباهات و از قلم افتادگی در گزارش تراز پرداخت‌ها، ذخایر خارجی کشور در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ با ۳/۹ میلیارد دلار افزایش نسبت به پایان سال ۱۳۹۶ به حدود ۱۱۶/۵ میلیارد دلار رسید. بدین ترتیب کاهش ذخایر خارجی کشور که از سال ۱۳۹۵ آغاز شده بود، حداقل در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ متوقف شد.

حساب خدمات دومین جزء حساب جاری از نظر سهم است که کسری آن در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۷ نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن با ۳۲/۹ درصد افزایش به ۲/۳ میلیارد دلار رسید. حساب درآمد^۹ و انتقالات جاری^{۱۰} نیز که به مراتب سهم کمتری در حساب جاری دارند، به ترتیب با ۲۰/۲ درصد کاهش و ۲۶/۳ درصد افزایش روبرو شدند. در مجموع، عمدتاً به دلیل افزایش حساب کالا در دوره مذکور، حساب جاری با ۱۹۷/۱ درصد افزایش نسبت به دوره مشابه سال قبل از آن به ۱۱/۱ میلیارد دلار بالغ شد.

دومین جزء تراز پرداخت‌های کشور حساب مالی و سرمایه است که به تازگی توسط بانک مرکزی با عنوان «حساب سرمایه» گزارش می‌شود. بررسی آمار سال‌های قبل نشان می‌دهد بخش عمده حساب مالی و سرمایه به حساب مالی تعلق دارد و حساب سرمایه نقش بسیار کمتری در آن ایفا می‌کند. کلیه انتقالات سرمایه‌ای نظیر بخشش بدهی‌های خارجی، کمک‌های سرمایه‌گذاری، انتقالات سرمایه‌ای مهاجران، معاملات دارایی‌های نامشهود (نظیر علائم تجاری، حق ثبت و حق چاپ) و خرید و فروش زمین برای سفارتخانه‌ها و سایر نمایندگی‌های

۴.۱. صادرات کالا

و برخی ممنوعیت‌های صادراتی و همچنین تحریم‌های آمریکا اجازه نداده‌اند که کاهش ارزش پول ملی به تقویت صادرات در این سال منجر شود. در این سال صادرات پتروشیمی و میعانات گازی تحت تأثیر تحریم‌های آمریکا هم از نظر وزنی و هم از نظر ارزشی کاهش قابل توجه داشت. رشد وزنی و ارزشی صادرات سایر کالاها نیز عمدتاً تحت تأثیر سیاست‌های داخلی دولت منفی بود.

مطابق آمار گمرک که در جدول ۱۹ نشان داده شده است، صادرات گمرکی کشور در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل از آن از نظر ارزشی ۵/۷ درصد و از نظر وزنی ۱۱/۸ درصد کاهش یافت. این اتفاق در شرایطی رخ داده است که ارزش ریال ایران در برابر سایر ارزهای بین‌المللی در این سال به شدت کاهش یافته است. به عبارت دیگر سیاست‌های دولت در زمینه پیمان‌سازی صادرکنندگان

جدول ۱۹- آمار صادرات گمرکی کشور*

درصد تغییر نسبت به ۱۳۹۶	۱۳۹۶						۱۳۹۷					
	سهم از کل (درصد)			ارزش			سهم از کل (درصد)			ارزش		
	وزن	ارزش	وزن	ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن)	ارزش	وزن	ارزش	وزن	ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن)	ارزش
	-۲/۳	-۱۳/۰	۳۰/۸	۲۹/۶	۱۴,۴۸۶	۳۹,۲۷۰	۳۱/۹	۲۹/۱	۱۴,۱۵۰	۳۴,۱۷۷	پتروشیمی	
	-۳۰/۱	-۴۴/۸	۱۵/۰	۱۲/۹	۷,۰۶۳	۱۷,۱۷۵	۱۱/۱	۸/۱	۴,۹۳۵	۹,۴۸۱	میعانات گازی	
	-۰/۸	-۳/۸	۵۴/۱	۵۷/۵	۲۵,۴۳۳	۷۶,۴۳۶	۵۶/۹	۶۲/۸	۲۵,۲۲۵	۷۳,۵۷۰	سایر کالاها	
	-۵/۷	-۱۱/۸	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۴۶,۹۸۲	۱۳۲,۸۸۲	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۴۴,۳۱۰	۱۱۷,۲۲۸	جمع کل	

مأخذ: گمرک ایران، آمار مقدماتی تجارت خارجی ایران در سال ۱۳۹۷
* بدون احتساب نفت و تجارت چمدانی

پتروشیمی کشور، اقلام دیگری جایگزین این موارد نشده‌اند تا از افت قابل توجه صادرات کشور جلوگیری شود. همچنین عمده صادرات کشور از نظر ارزشی به ترتیب به کشورهای چین، عراق، امارات متحده عربی، افغانستان و کره جنوبی صورت گرفت که این پنج کشور در مجموع حدود ۶۶/۹ درصد ارزش صادرات ایران را در سال ۱۳۹۷ به خود اختصاص دادند. افغانستان در حالی مقصد چهارم صادراتی کشورمان در سال ۱۳۹۷ بوده که در سال قبل از آن در فهرست پنج کشور عمده هدف صادرات ایران قرار نداشته است.

اقلام عمده صادرات در سال ۱۳۹۷ به ترتیب شامل میعانات گازی به ارزش ۴/۹ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۱۱/۱ درصد، گاز طبیعی مایع‌شده به ارزش ۱/۹ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۴/۳ درصد، پروپان مایع‌شده به ارزش ۱/۷ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۳/۹ درصد، روغن‌های سبک و فرآورده‌ها به جز بنزین به ارزش ۱/۵ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۳/۳ درصد و متانول به ارزش ۱/۴ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۳/۱ درصد بود. اقلام عمده صادراتی کشور در سال ۱۳۹۶ نیز به ترتیب همین اقلام بوده‌اند و پس از تحریم‌های آمریکا بر صنعت نفت و

۴.۲. واردات کالا

ارزشی ۳/۲ درصد، لوبیای سویا به ارزش ۱/۲ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۲/۷ درصد و کنجاله سویا به ارزش ۶۵۱ میلیون دلار و سهم ارزشی ۱/۵ درصد بود. همچنین، عمده واردات کشور از نظر ارزشی به ترتیب از کشورهای چین، امارات متحده عربی، ترکیه، هند و آلمان انجام شد که این پنج کشور در مجموع حدود ۵۷/۶ درصد ارزش واردات کشور را به خود اختصاص دادند. حذف کره جنوبی از لیست پنج کشور عمده شریک وارداتی ایران احتمالاً در پی ممنوعیت

واردات گمرکی کشور در سال ۱۳۹۷ از نظر وزنی و ارزشی به ترتیب ۱۷/۵ و ۲۱/۸ درصد نسبت به سال قبل از آن کاهش یافت. جدول ۲۰ آمار واردات گمرکی کشور را در سال‌های ۹۷-۱۳۹۳ نشان می‌دهد. اقلام عمده وارداتی در سال ۱۳۹۷ به ترتیب شامل ذرت دامی به ارزش ۲/۱ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۴/۹ درصد، برنج به ارزش ۱/۶ میلیارد دلار و سهم ارزشی ۳/۸ درصد، قطعات منفصله جهت تولید اتومبیل سواری^{۱۱} به ارزش ۱/۴ میلیارد دلار و سهم

۹. عمدتاً شامل دریافت و پرداخت‌های مربوط به جبران خدمات کارگران و درآمدها و هزینه‌های سرمایه‌گذاری

۱۰. شامل انتقالات دولتی، پرداخت مالیات‌های جاری مربوط به درآمد و ثروت و سایر انتقالات مانند وجوه ارسالی کارگران غیرمقیم به کشور مادر، ارسال هدایا برای اشخاص غیرمقیم و کارمزد مطالبات مربوط به بیمه‌های غیرعمر

۱۱. بنزینی با ۱۴ تا ۳۰ درصد ساخت داخل به جز لاستیک

نفت ایران به این کشور، مبادله کالا به کالا را در پیش گرفت و به ویژه صادرات برنج این کشور به ایران افزایش چشمگیر داشت.

واردات خودرو در سال ۱۳۹۷ رخ داده است. اضافه شدن هند به این لیست نیز احتمالاً به تحریم‌های نفتی آمریکا و افزایش واردات برنج مربوط می‌شود. در دوره تحریم‌های قبلی آمریکا علیه ایران - قبل از برجام - نیز هند در ازای صادرات

جدول ۲۰- آمار واردات گمرکی کشور در سال‌های ۹۷-۱۳۹۳

درصد تغییر نسبت به سال قبل		۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
۱۳۹۶	۱۳۹۷					
۱۶/۳	-۱۷/۵	۴۳,۰۱۶	۳۵,۱۵۲	۳۳,۳۹۹	۳۸,۸۵۶	۳۲,۰۴۶
۲۴/۷	-۲۱/۸	۵۳,۵۶۹	۴۱,۵۳۹	۴۳,۶۸۴	۵۴,۴۵۹	۴۲,۶۱۲

مأخذ: گمرک ایران، آمار مقدماتی تجارت خارجی ایران در دوازده ماهه ۱۳۹۷

۵. بازار ارز

ایران حتی به بیش از ۱۱۰ هزار ریال رسید. در پی این اتفاق، برکناری رییس کل سابق بانک مرکزی رقم خورد. به موازات تعمیق بازار ثانویه ارز در این ماه در دستور کار قرار گرفت و مقرر شد که واردات کالاها و خدماتی که امکان تأمین مالی آن با نرخ رسمی ارز وجود ندارد، از طریق این بازار و تحت عنوان سامانه «نظام یکپارچه معاملات ارزی (نیما)» تأمین مالی شده و صادرکنندگان نیز ارز حاصل از صادرات خود را در این بازار عرضه کنند. اما بازار ارز با این اقدامات نیز آرام نگرفت و در ابتدای پاییز دلار آمریکا رکورد ۱۸۹ هزار ریال را به ثبت رساند. پس از آن و تا آذرماه این سال نرخ دلار روندی نسبتاً نزولی داشت، به نحوی که در پایان پاییز نرخ دلار آمریکا در مقطعی حتی به کمتر از ۱۰۰ هزار ریال در بازار آزاد رسیده بود. در زمستان سال ۱۳۹۷ نیز این نرخ روند افزایشی نسبتاً ملایمی داشت تا در پایان سال به حدود ۱۳۰ هزار ریال برسد. نمودار ۸ نرخ برابری دلار آمریکا بر حسب ریال را در سال ۱۳۹۷ در بازار آزاد و بازار رسمی نشان می‌دهد.

روند افزایشی قیمت دلار آمریکا در بازار ارز ایران که از نیمه دوم سال ۱۳۹۶ شروع شده بود، با آغاز سال ۱۳۹۷ شدت گرفت. اعلام خروج آمریکا از توافق هسته‌ای با ایران در پایان اردیبهشت ۱۳۹۷ یکی از مهمترین عوامل افزایش نرخ برابری دلار آمریکا در مقابل ریال در این سال بود. البته سیاست‌های داخلی دولت نیز در تشدید این روند مؤثر بودند. دولت در همان ابتدای سال، نرخ رسمی برابری هر دلار آمریکا را معادل ۴۲ هزار ریال و معاملات با نرخ غیر از این را قاچاق اعلام کرد. نتیجه این سیاست حذف شبکه صرافی‌ها از نقل و انتقالات مالی و افزایش هزینه معاملات بود. به این ترتیب نرخ دلار آمریکا در بازار آزاد یا غیررسمی از حدود ۵۵ هزار ریال در پایان فروردین به حدود ۶۳ هزار ریال در پایان اردیبهشت رسید. در خردادماه بازار ارز روند نسبتاً ثابتی داشت، اما با شروع تابستان شوک افزایشی دیگری در بازار ارز به وقوع پیوست و نرخ دلار آمریکا در ابتدای تیرماه به بیش از ۸۰ هزار ریال رسید. این البته پایان ماجرا نبود و یک ماه بعد، یعنی در روزهای ابتدایی مردادماه نرخ دلار آمریکا در بازار آزاد

نمودار ۸- نرخ برابری دلار آمریکا بر حسب ریال در بازارهای رسمی و غیررسمی در سال ۱۳۹۷

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛ شبکه اطلاع رسانی طلا، سکه و ارز؛ سایر منابع غیررسمی

به این ارز دستوری دسترسی نداشته و تقاضای ارز خارج از اطلاعیه‌های بانک مرکزی لاجرم به بازار سیاه ارجاع داده شد. در واقع دولت نرخ رسمی دلار آمریکا را که تا محدوده ۳۸ هزار ریال تا پایان سال ۱۳۹۶ افزایش داده بود، یکباره به ۴۲ هزار ریال افزایش داد، با این تفاوت که این بار گستره وسیع‌تری از کالاها و خدمات مشمول دریافت ارز با قیمت رسمی شدند و رانت گسترده‌تری بر این اساس توزیع شد.

از سوی دیگر همه واردکنندگان مشمول دریافت ارز با نرخ جدید ملزم شدند از

پس از اعلام به اصطلاح «یکسان‌سازی نرخ ارز» در شامگاه ۲۰ فروردین ۱۳۹۷، بانک مرکزی اقدام به انتشار اطلاعیه‌های متعددی کرد که بر اساس آنها همه افراد حقیقی، حقوقی و صرافی‌ها از هر گونه معامله ارز به صورت اسکناس و نقل و انتقال ارزی خارج از شبکه بانکی منع شدند. کالاهای مشمول دریافت دلار ۴۲ هزار ریالی تعیین شدند. هر گونه خرید و فروش اسکناس ارز توسط اشخاص ممنوع شد و افراد حقیقی ملزم شدند تا حداکثر معادل ۱۰ هزار یورو اسکناس ارز در اختیار داشته و مابقی آن را در بانک‌ها در قالب سپرده ارزی سپرده‌گذاری کنند. مسلماً نمی‌توان نام این فرآیند را یکسان‌سازی ارز گذاشت، چرا که همه

بازار آزاد ارز را نداشت، به کمبود بسیاری از کالاها در بازار داخلی منجر شد و راهکار مقابله دولت با این شرایط ممنوعیت صادرات کالاهای دچار کمبود داخلی و ممنوعیت واردات کالاهای غیرضروری برای کنترل تقاضای ارز بود.

در پاییز سال ۱۳۹۷، بانک مرکزی بخشنامه دیگری در مورد نحوه بازگشت ارز حاصل از صادرات منتشر کرد تا انگیزه صادرکنندگان برای بازگرداندن ارز به کشور را تقویت کند. در این بخشنامه همه صادرکنندگان ملزم به بازگشت ارز حاصل از صادرات خود به چرخه اقتصادی کشور بودند، اما از لحاظ نحوه پیمان‌سازی به چهار دسته متفاوت تقسیم شدند. صادرکنندگانی که کمتر از یک میلیون یورو در سال صادرات داشتند از عرضه ارز در سامانه نیما معاف شدند و توانستند ارز حاصل از صادرات خود را برای واردات خود یا دیگران استفاده کرده و یا به صورت حواله یا اسکناس به بانک‌ها یا صرافی‌های مجاز - با ثبت در سامانه سنا - عرضه کنند. صادرکنندگانی که بین یک تا ۳ میلیون یورو در سال صادرات داشتند، مکلف شدند ۵۰ درصد از ارز صادراتی خود را در سامانه نیما واگذار کنند، اگرچه تا سقف یک میلیون یورو از صادرات آنها معاف از ارائه در سامانه نیما شد. به این گروه اختیار داده شد که مابقی ارز حاصل از صادرات خود را مانند گروه اول به طرق دیگر وارد چرخه اقتصاد کشور کنند. صادرکنندگانی که سالانه ۳ تا ۱۰ میلیون یورو صادرات داشتند باید ۷۰ درصد از ارز خود را در سامانه نیما ارائه می‌کردند و صادرکنندگان با صادرات بیش از ۱۰ میلیون یورو در سال ملزم به ارائه ۹۰ درصد از ارز حاصل از صادرات خود در سامانه نیما شدند. این دو گروه باید مابقی ارز حاصل از صادرات خود را صرفاً در ازای واردات خود به کار می‌گرفتند. این بخشنامه انگیزه حساب‌سازی یا تشکیل شرکت‌های اقماری کوچک را افزایش داد و حتی صادرات مجدد کالاهای واردشده با نرخ ارز سامانه نیما را دارای توجیه کرد، اما به دلیل تفاوت قابل توجه نرخ ارز در بازار آزاد و سامانه نیما، تأثیر چندانی بر بازگشت ارز به کشور نداشت. رئیس کل بانک مرکزی در اسفند ماه سال ۱۳۹۷ بیان داشت که در این سال ۱۱/۵ میلیارد یورو ارز در سامانه نیما عرضه شده که ۳/۵ میلیارد یوروی آن از سوی بانک مرکزی و حدود ۸ میلیارد یورو (معادل ۹/۲ میلیارد دلار) توسط صادرکنندگان غیرنفتی تأمین شده است. از این ۸ میلیارد یورو نیز حدود ۷/۴ میلیارد یورو در این سامانه به فروش رفته و مابقی به صورت واردات در مقابل صادرات و واگذاری امتیاز به غیر بوده است. بنابراین با توجه به صادرات غیرنفتی حدوداً ۴۰ میلیارد دلاری در این مدت و پس از کسر سهم شرکت گاز از آن، تنها حدود ۳۵ درصد از ارز حاصل از صادرات غیرنفتی به کشور بازگشته است. بانک مرکزی در بهمن ماه سال ۱۳۹۷ دستورالعمل تشویقی دیگری را ابلاغ کرد که طبق آن صادرکنندگانی که ارز بیشتری را به کشور بازگردانده بودند، مجاز بودند ارز بیشتری را به صورت اسکناس یا حواله به صرافی‌ها با نرخ متناسب با بازار آزاد واگذار کرده و تکلیف کمتری برای واگذاری ارز با نرخ سامانه نیما داشتند.

در مجموع بسیاری از سیاست‌های ارزی اتخاذ شده در سال ۱۳۹۷ تنها به توزیع رانت‌های قابل توجه منجر شدند، بدون آن که اثر مثبت چندانی در بازار ارز و سایر بازارهای کشور داشته باشند. برآوردهای مختلف از تخصیص حدود ۱۴ تا ۳۰ میلیارد دلار ارز با نرخ رسمی در سال ۱۳۹۷ حکایت دارند که رانت قابل توجهی را نصیب دریافت‌کنندگان آن کرده است. جدول ۲۱ نرخ متوسط برابری اسمی دلار آمریکا در برابر ریال را در بازار آزاد در سال‌های ۹۷-۱۳۹۲ نشان می‌دهد.

طریق سامانه نیما نسبت به ثبت سفارش برای دریافت ارز مورد نیاز خود اقدام کنند. به علاوه صادرکنندگان نیز ملزم شدند تا ارز حاصل از صادرات خود را در همان سامانه با نرخ جدید به فروش برسانند. در این زمینه تنها صادرکنندگان به کشورهای عراق و افغانستان از این الزام مستثنی شدند. به عبارت دیگر پیمان‌سازی ارزی صادرکنندگان عملاً در دستور کار قرار گرفت. این سیاست با توجه به اختلاف نرخ ارز در بازار رسمی و غیررسمی، به مثابه دریافت مالیات سنگین از صادرکنندگان بود و به همین علت برخی از صادرکنندگان به این تعهد عمل نکرده و ارز حاصل از صادرات خود را به کشور بازنگرداندند و برخی دیگر نیز صادرات خود را کم یا متوقف کردند. به این ترتیب در شرایطی که کشور بیش از هر زمان دیگری به ارزیابی صادرات نیاز داشت، عملاً سیاست‌های دولت به محدود شدن عرضه ارز حاصل از صادرات منجر شد.

همچنین به دنبال ممنوعیت معاملات اسکناس ارز و هرگونه نقل و انتقال ارزی خارج از سیستم بانکی، عملاً صرافی‌ها که شبکه‌های موبی‌رگی نقل و انتقال ارز در شرایط تحریم داشتند، از گردونه معاملات ارزی حذف شدند.

به دلیل وجود ابهام‌های فراوان در اطلاعیه‌های بانک مرکزی و مشکلات به وجود آمده در واردات برخی کالاهای اساسی، بانک مرکزی در نیمه اول اردیبهشت ۱۳۹۷ از تخصیص ارز ۳۸ هزار ریالی به واردات برخی اقلام اساسی خبر داد. صرافی‌های مجاز نیز که از چرخه معاملات ارزی خارج شده بودند، از اواسط اردیبهشت اجازه پیدا کردند تا صرفاً از طریق سامانه نیما اقدام به معاملات ارزی برای صادرکنندگان و واردکنندگان و نقل انتقالات ارزی آنان در چارچوب مقررات بانک مرکزی کنند، اما کماکان فاقد مجوز معاملات اسکناس ارز بودند.

در مردادماه علاوه بر تغییر رییس کل بانک مرکزی، مرحله اول بازگشت تحریم‌های آمریکا علیه ایران شامل تحریم خرید و تملک اسکناس دلار آمریکا توسط دولت ایران آغاز شد. در نیمه دوم مردادماه بانک مرکزی با اعلام چندین بخشنامه جدید از بسته جدید ارزی خود رونمایی کرد. بر این اساس نرخ رسمی دلار آمریکا که تا آن زمان به بیش از ۴۴ هزار ریال افزایش یافته بود مجدداً به ۴۲ هزار ریال کاهش داده شد و صرافی‌های مورد تأیید بانک مرکزی نیز اجازه یافتند تا علاوه بر انجام حواله‌های ارزی و خرید و فروش ارز برای مقاصد وارداتی و صادراتی، ۵ درصد از حواله‌های خود را نیز به صورت اسکناس و یک درصد بالاتر از قیمت ثبت شده در سامانه نظارت ارز (سنا) برای ۴۵ سرفصل خدماتی اعلام شده توسط بانک مرکزی به فروش رسانند. اما به دلیل اختلاف زیاد بین نرخ بازار ثانویه و بازار آزاد، صرافی‌ها غالباً یا از فروش اسکناس ارز به قیمت یک درصد بالاتر از قیمت بازار دوم برای سرفصل‌های اعلام شده بانک مرکزی مانند ارز مسافرتی امتناع می‌کردند یا ارز را به قیمت بازار به فروش می‌رساندند. در ادامه بانک مرکزی در شهریور ماه و طی بخشنامه‌ای محدودیت میزان فروش ارز اسکناس توسط صرافی‌ها را که تنها چهار هفته از ابلاغ آن می‌گذشت لغو کرد و صرافی‌های مجاز توانستند به فروش ارز اسکناس به قیمت بازار بدون محدودیت بپردازند.

بانک مرکزی در شرایطی بر تعمیق بازار ثانویه اصرار ورزید که لیست اقلام مشمول دریافت ارز از این بازار به شدت دستخوش تغییر بود. علاوه بر تغییرات مداوم بخشنامه‌ها و اقلام مشمول دریافت ارز با نرخ رسمی و نرخ سامانه نیما، ممنوعیت‌های وارداتی و صادراتی نیز به طور مداوم در سال ۱۳۹۷ تغییر می‌کردند. در واقع سرکوب قیمت‌های داخلی در شرایطی که دولت توان کنترل

جدول ۲۱- نرخ اسمی دلار آمریکا در بازار آزاد در سال‌های ۹۷-۱۳۹۲ (ریال)

تغییر ۱۳۹۷ به ۱۳۹۶ (درصد)	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	
۱۵۶/۲	۳۱,۸۳۸	۳۲,۷۸۵	۳۴,۴۸۴	۳۶,۴۸۷	۴۰,۵۵۲	۱۰۳,۸۷۵	میانگین
۲۸۷/۵	۳۶,۸۲۷	۳۵,۷۰۰	۳۷,۲۰۰	۴۱,۴۵۰	۴۸,۷۷۰	۱۸۹,۰۰۰	حداکثر
۱۲/۸	۲۸,۹۵۰	۳۰,۳۵۴	۳۲,۱۰۰	۳۴,۴۰۰	۳۷,۲۲۰	۴۲,۰۰۰	حداقل
۸۱۶/۲	۲,۳۴۶	۱,۳۵۱	۱,۳۳۵	۱,۶۶۲	۳,۳۵۱	۳۰,۷۰۱	انحراف معیار

مأخذ: شبکه اطلاع رسانی طلا، سکه و ارز تهران؛ محاسبات تحقیق

نسبت به سال قبل از آن ۱۵۶/۲ درصد رشد داشته که بی سابقه محسوب می شود. در عین حال رشد ۸۱۶/۲ درصدی انحراف معیار نرخ دلار آمریکا در برابر ریال در بازار آزاد در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل از آن نشان می دهد که نوسانات بازار ارز در این سال چندین برابر سال ۱۳۹۶ و در سال های اخیر بی سابقه بوده است.

بهای «رسمی» دلار آمریکا نیز تقریباً در کل سال ۱۳۹۷ معادل ۴۲ هزار ریال بود. شکاف بین نرخ دلار آمریکا در برابر ریال در بازار رسمی و غیررسمی که در ابتدای سال معادل ۲۸/۹ درصد بود، به ۲۰۷/۰ درصد در پایان سال افزایش یافت.

محاسبات نشان می دهد متوسط قیمت دلار آمریکا در بازار آزاد در سال ۱۳۹۷

۶. بخش پولی و اعتباری

با قوانین بانکداری اسلامی نیز از محدودیت های جدی سیاست گذاری در این حوزه به شمار می رود.

آمار نقدینگی و پایه پولی را می توان به نوعی نتیجه عملکرد سیاست گذار در این حوزه تلقی کرد که به طور مستمر مورد بررسی و بازخورد کارشناسان اقتصادی قرار می گیرد. با این حال متأسفانه در سال ۱۳۹۷ از سرعت و شفافیت انتشار آمار کاسته شد. آخرین ترازنامه سیستم بانکی منتشر شده از سوی بانک مرکزی (تا زمان تهیه این گزارش) مربوط به آذرماه ۱۳۹۷ است که بر اساس آن پایه پولی با ۲۲/۷ درصد رشد نسبت به آذر سال قبل از آن به ۲,۴۴۸/۳ هزار میلیارد ریال رسیده است. نقدینگی نیز طی این مدت ۲۲/۱ درصد رشد داشته و به ۱۷,۶۴۵/۸ هزار میلیارد ریال بالغ شده است. بنابراین هر واحد پول پر قدرت در انتهای پاییز ۱۳۹۷ با ضریب فزاینده ای معادل ۷/۲ واحد به نقدینگی تبدیل شده است. ضریب فزاینده نقدینگی از ابتدای سال ۱۳۹۶ تقریباً در همین سطح بوده و تغییر چندانی نداشته است. جدول ۲۲ جزئیات رشد پایه پولی و نقدینگی را از سال ۱۳۹۳ تا فصل سوم سال ۱۳۹۷ نشان می دهد.

جدول ۲۲- منابع پایه پولی و مصارف نقدینگی به همراه نرخ رشد آن ها

مانده در پایان دوره (هزار میلیارد ریال)					رشد نسبت به دوره مشابه قبلی (درصد)		
آذر ۱۳۹۷	آذر ۱۳۹۶	آذر ۱۳۹۷	آذر ۱۳۹۶	آذر ۱۳۹۷	آذر ۱۳۹۶	آذر ۱۳۹۷	آذر ۱۳۹۶
نقدینگی	۱۷,۶۴۵/۸	۱۵,۲۹۹/۸	۲۲/۱	۲۲/۱	۲۳/۲	۳۰/۰	۲۲/۳
پول	۲,۴۴۶/۲	۱,۹۴۶/۷	۴۱/۰	۱۹/۴	۱۹/۳	۱۳/۲	۱/۰
شبه پول	۱۵,۱۹۹/۶	۱۳,۳۵۳/۱	۱۹/۵	۲۲/۵	۲۳/۸	۳۳/۱	۲۷/۲
پایه پولی	۲,۴۴۸/۳	۲,۱۳۹/۸	۲۲/۷	۱۹/۰	۱۷/۳	۱۶/۹	۱۰/۷
خالص دارایی های خارجی بانک مرکزی	۲,۳۸۴/۱	۲,۱۵۹/۸	۲۴/۶	۱۲/۲	-۰/۶	۲۲/۲	-۵/۶
خالص بدهی بخش دولتی به بانک مرکزی	۱۳۲/۷	۵۵/۱	-۵۲/۶	-۷۲/۸	۱۱/۲	۴۴۸/۴	-۱۴/۲
بدهی بانک ها به بانک مرکزی	۱,۴۹۷/۹	۱,۳۲۰/۳	۳۲/۵	۳۲/۴	۱۹/۲	-۲/۵	۴۲/۴
خالص سایر اقلام	-۱,۵۶۶/۴	-۱,۳۹۵/۴	-۱۵/۱	۵/۲	-۶/۷	۲۲/۱	۲/۶

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، شماره های مختلف

آمار پایه پولی از ترازنامه بانک مرکزی قابل استخراج است. در پایان پاییز ۱۳۹۷ پایه پولی کشور به ۲,۴۴۸/۳ هزار میلیارد ریال رسیده که حاکی از رشد ۲۲/۷ درصدی آن نسبت به زمان مشابه سال قبل از آن است. بررسی اجزای پایه پولی از سمت منابع نشان می دهد که خالص دارایی های خارجی بانک مرکزی بزرگترین بخش آن بوده و در طول یک سال منتهی به انتهای آذر ۱۳۹۷ معادل ۲۴/۶ درصد رشد داشته است. افزایش قابل توجه درآمدهای ارزی دولت از محل صادرات نفتی و افزایش نسبی نرخ رسمی تسعیر ارزهای خارجی در این دوره از جمله دلایل رشد خالص دارایی های خارجی بانک مرکزی بوده است. پس از این متغیر، بدهی بانک ها (اعم از دولتی و غیردولتی) و مؤسسات اعتباری غیربانکی به بانک مرکزی دومین بخش بزرگ پایه پولی ایران محسوب می شود که در دوره مورد بررسی ۳۲/۵ درصد رشد داشته است. در سال های اخیر از سهم بدهی بانک های دولتی (اعم از تجاری و تخصصی) به بانک مرکزی کاسته شده و در مقابل سهم بدهی بانک های غیردولتی و مؤسسات اعتباری غیربانکی به بانک مرکزی افزایش یافته است. در پایان آذر ۱۳۹۵ سهم بدهی بانک های تجاری دولتی و بانک های تخصصی دولتی از کل بدهی بانک ها به بانک مرکزی به ترتیب ۱۹/۳ درصد و ۵۵/۸ درصد بوده که در آذر ۱۳۹۷ به ترتیب به ۲/۴ درصد و

برای بررسی آمار نقدینگی باید به ترازنامه کل سیستم بانکی پرداخت. این ترازنامه از رشد ۴۱/۰ درصدی پول (شامل اسکناس و مسکوک در دست اشخاص و سپرده های دیداری) و ۱۹/۵ درصدی شبه پول در یک سال منتهی به انتهای آذر ۱۳۹۷ حکایت دارد که در نتیجه آن نقدینگی ۲۲/۱ درصد رشد داشته و به ۱۷,۶۴۵/۸ هزار میلیارد ریال رسیده است. طی این مدت به دلایلی از جمله افزایش مستمر و قابل توجه سطح عمومی قیمت ها و لذا افزایش تقاضای مبادلاتی پول، سهم پول از نقدینگی افزایش یافته و از ۱۲/۰ درصد در انتهای آذر ۱۳۹۶ به ۱۳/۹ درصد در زمان مشابه سال ۱۳۹۷ رسیده است. در شرایط تورم فزاینده بالاتر از نرخ سود بانکی افراد متوجه هستند که اگر پول را به شکل سپرده ریالی نزد خود نگه دارند، در آینده قدرت خرید کمتری خواهند داشت. از این رو پدیده پول داغ بروز پیدا می کند و پول نقد یا حساب کوتاه مدت به سپرده های مدت دار ترجیح داده می شود تا افراد بتوانند در هر فرصتی امکان تبدیل آن به انواع دارایی را داشته باشند. آمار جزئیات پول حاکی از آن است که در دوره مورد بررسی رشد سپرده های دیداری ۴۳/۷ درصد و رشد اسکناس و مسکوک در دست اشخاص ۳۰/۵ درصد بوده است.

دولتی) به بانک مرکزی است که در دوره یک ساله منتهی به پایان آذر ۱۳۹۷ با کاهش ۵۲/۶ درصدی روبه‌رو بوده است. عمده این کاهش از سوی خود دولت بوده که ۱۵۴/۶ درصد از خالص بدهی آن در این مدت کاسته شده و خالص بدهی شرکت‌ها و مؤسسات دولتی تنها با ۳/۵ درصد افت همراه بوده است. این در حالی است که در قانون بودجه سال ۱۳۹۷ فرآیندی برای تهاتر بدهی‌های دولت به بانک‌ها و تهاتر بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی در نظر گرفته شد که بر اساس آن از بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی کاسته شده و بدهی دولت به بانک مرکزی جایگزین آن می‌شود. بدون در نظر گرفتن این فرآیند، افزایش بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی و کاهش بدهی دولت به بانک مرکزی بیشتر از این رقم می‌خورد.

۳۲/۷ درصد تقلیل یافته است. این اتفاق از یک طرف به دلیل کاهش شدید رقم مانده بدهی بانک‌های تجاری دولتی به بانک مرکزی و از طرف دیگر به دلیل رشد کندتر بدهی بانک‌های تخصصی دولتی نسبت به سایر بانک‌ها بوده است. در مقابل، رشد سهم بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری غیربانکی از بدهی کل بانک‌ها به بانک مرکزی تحت تأثیر عواملی چون کاهش کیفیت دارایی‌های آن‌ها (از جمله دارایی‌های ثابت و تسهیلات اعطاشده) و بالا بودن نرخ سود سپرده‌های آن‌ها به دلیل رقابت بر سر جذب سپرده در سال‌های گذشته رخ داده که در نهایت خود را در قالب استقراض از بانک مرکزی نشان داده است. جزء بعدی پایه پولی مانده خالص بدهی بخش دولتی (شامل دولت و شرکت‌ها و مؤسسات

۶.۱. منابع و مصارف بانکی

منتهی به آذر ۱۳۹۷ معادل ۱۸/۹ درصد رشد داشته است. پس از آن دارایی‌های خارجی با سهم ۱۴/۴ درصد قرار دارد که با رشدی ۴۳/۷ درصدی، بیشترین رشد را در این مدت به ثبت رسانده است. اسکناس و مسکوک نیز که کمترین سهم را از کل دارایی‌ها شامل می‌شوند (سهم ۰/۳ درصدی) در این مدت با کاهش ۱۱/۳ درصدی همراه بوده است. در سمت بدهی‌ها نیز بزرگترین جزء (با سهم ۵۹/۲ درصد) مربوط به سپرده‌های بخش غیردولتی می‌شود که از آذر ۱۳۹۶ تا آذر ۱۳۹۷ معادل ۱۵/۷ درصد افزایش داشته است. در این میان دو جزء وام‌ها و سپرده‌های بخش دولتی و حساب سرمایه به ترتیب با ۴/۶ درصد و ۳۴/۹ درصد کاهش در این مدت همراه شده‌اند. جدول ۲۳ خلاصه دارایی‌ها و بدهی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی را به تفکیک دولتی (تجاری و تخصصی) و غیر دولتی در پایان فصل سوم سال ۱۳۹۷ را نشان می‌دهد.

پس از بررسی ترازنامه سیستم بانکی و یکی از زیرمجموعه‌های آن یعنی بانک مرکزی، در اینجا به بررسی ترازنامه زیرمجموعه دیگر یعنی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی پرداخته می‌شود. مجموع دارایی‌های (بدهی‌های) بانک‌ها و مؤسسات اعتباری بدون محاسبه اقلام زیر خط در پایان آذر ۱۳۹۷ به ۲۹,۰۳۰/۶ هزار میلیارد ریال رسیده که نسبت به ابتدای این سال ۱۶/۲ درصد و نسبت به زمان مشابه در سال ۱۳۹۶ معادل ۲۲/۶ درصد افزایش نشان می‌دهد. بخش عمده این دارایی‌ها (بدهی‌ها) مربوط به بانک‌های غیردولتی بوده که ۶۴/۷ درصد سهم دارند و مابقی آن تقریباً به طور مساوی شامل بانک‌های تخصصی و تجاری دولتی می‌شود. بیشترین سهم از دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی به بدهی بخش غیردولتی به آنها (۴۱/۶ درصد) اختصاص داشته که عمدتاً مانده تسهیلات پرداخت‌شده به این بخش را نشان می‌دهد و در یک سال

جدول ۲۳- خلاصه دارایی‌ها و بدهی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی (هزار میلیارد ریال)

شرح	مانده در پایان آذر ۱۳۹۷	سهم بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی به تفکیک (درصد)			درصد تغییر مانده کل نسبت به	
		تجاری دولتی	تخصصی دولتی	غیردولتی و غیربانکی	آذر ۱۳۹۶	اسفند ۱۳۹۶
دارایی‌ها (به غیر از اقلام زیر خط)	۲۹,۰۳۰/۶	۱۷/۴	۱۷/۹	۶۴/۷	۲۲/۶	۱۶/۲
دارایی‌های خارجی	۴,۱۷۷/۶	۱۳/۶	۲۸/۵	۵۷/۹	۴۳/۷	۲۸/۵
اسکناس و مسکوک	۹۹/۵	۳۷/۰	۱۰/۷	۵۲/۴	-۱۱/۳	۸/۴
سپرده نزد بانک مرکزی	۱,۸۹۳/۸	۲۱/۳	۷/۰	۷۱/۷	۲۳/۵	۱۸/۰
بدهی بخش دولتی	۲,۳۲۰/۲	۲۸/۰	۲۴/۶	۴۷/۴	۲۱/۰	۱۲/۷
بدهی بخش غیردولتی	۱۲,۰۸۱/۱	۱۶/۵	۲۱/۶	۶۱/۹	۱۸/۹	۱۰/۶
سایر دارایی‌ها	۸,۴۵۸/۴	۱۶/۵	۸/۰	۷۵/۴	۲۰/۲	۱۹/۹
بدهی‌ها (به غیر از اقلام زیر خط)	۲۹,۰۳۰/۶	۱۷/۴	۱۷/۹	۶۴/۷	۲۲/۶	۱۶/۲
سپرده‌های بخش غیردولتی	۱۷,۱۹۰/۸	۲۰/۱	۱۰/۴	۶۹/۵	۲۱/۹	۱۵/۷
بدهی به بانک مرکزی	۱,۴۹۷/۹	۲/۴	۳۲/۷	۶۵/۰	۳۲/۵	۱۳/۵
وام‌ها و سپرده‌های بخش دولتی	۲۵۹/۷	۳۸/۴	۴۴/۱	۱۷/۴	-۲/۷	-۴/۶
حساب سرمایه	۳۵۳/۳	-۵/۹	۶۶/۶	۳۹/۲	-۵۴/۶	-۳۴/۹
وام‌ها و سپرده‌های ارزی	۳,۴۳۸/۱	۱۲/۷	۲۸/۵	۵۸/۸	۵۱/۱	۳۴/۵
سایر بدهی‌ها	۶,۲۹۰/۸	۱۶/۶	۲۵/۳	۵۸/۱	۲۲/۹	۱۵/۸

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، منتشرشده در تاریخ ۱۳۹۷/۱/۲۱

در پایان بهمن ۱۳۹۷ به ۸۰/۲ درصد رسید که ۵/۲ واحد درصد کمتر از رقم ماه مشابه سال ۱۳۹۶ است. این نسبت در ابتدای دهه ۱۳۹۰ معادل ۱۱۰ درصد و در سال ۱۳۹۳ معادل ۹۲/۹ درصد بوده و در سال‌ها اخیر به طور تقریباً مستمر با کاهش همراه شده است. در سال ۱۳۹۴ برخلاف رشد قابل توجه سپرده‌ها نسبت به سال قبل از آن، نرخ رشد تسهیلات تغییر چندانی نداشت و در نتیجه نسبت تسهیلات به سپرده‌ها پس از کسر سپرده قانونی به ۸۲/۷ درصد کاهش یافت. در سال ۱۳۹۵ این روند تا حدودی برعکس شد و نرخ رشد تسهیلات از نرخ رشد سپرده‌ها پیشی گرفت که در نتیجه این نسبت با ۴/۰ واحد درصد افزایش به ۸۶/۷ درصد رسید. با این حال روند کاهشی نسبت مذکور در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ (تا یازده ماهه نخست) ادامه یافت. جدول ۲۴ جزئیات این آمار را نشان می‌دهد.

منابع بانکی شامل کل سپرده‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی می‌شود که در پایان بهمن ۱۳۹۷ با ۲۲/۸ درصد رشد نسبت به ابتدای این سال و ۳۲/۰ درصد رشد نسبت به ماه مشابه سال قبل به ۲۰,۲۲۳/۱ هزار میلیارد ریال بالغ شده است. از این میان حدود ۲,۰۶۲ هزار میلیارد ریال (معادل ۱۰/۲ درصد) به عنوان ذخیره قانونی نزد بانک مرکزی مانده و بانک‌ها روی مابقی آن قدرت وام‌دهی و خلق پول داشته‌اند. میانگین نسبت ذخیره قانونی در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ حدود ۱۰/۵ درصد بوده است. در سمت مصارف بانک‌ها نیز، مانده کل تسهیلات در انتهای بهمن‌ماه به ۱۴,۵۷۳/۹ هزار میلیارد ریال رسیده که در مقایسه با ماه مشابه سال قبل از آن ۲۶/۴ درصد و نسبت به ابتدای این سال ۱۵/۸ درصد رشد داشته است. در نتیجه این تحولات، نسبت مانده تسهیلات به سپرده‌ها پس از کسر سپرده قانونی

جدول ۲۴- مانده تسهیلات و سپرده‌های ریالی و ارزی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در پایان دوره

مانده	رشد نسبت به بهمن ۱۳۹۶ (درصد)	بهمن ۱۳۹۷			
		۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳
تسهیلات (هزار میلیارد ریال)	۱۴,۵۷۳/۹	۲۶/۴	۱۲,۵۸۷/۱	۹,۸۶۶/۶	۶,۷۳۹/۷
سپرده‌ها (هزار میلیارد ریال)	۲۰,۲۳۳/۱	۳۲/۰	۱۶,۴۶۴/۱	۱۲,۷۲۸/۴	۸,۱۹۲/۸
سپرده‌ها پس از کسر سپرده قانونی (هزار میلیارد ریال)	۱۸,۱۶۱/۲	۳۲/۲	۱۴,۷۴۱/۹	۱۱,۳۷۴/۱	۷,۲۵۷/۰
نسبت ذخیره قانونی (درصد)	۱۰/۲	-	۱۰/۵	۱۰/۶	۹/۸
نسبت تسهیلات به سپرده‌ها پس از کسر سپرده قانونی (درصد)	۸۰/۲	-	۸۵/۴	۸۶/۷	۹۲/۹

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، آمارهای بانکی، شماره‌های مختلف

۶.۲. تسهیلات پرداخت شده و مطالبات غیرجاری شبکه بانکی

سه مورد کمتر از سال قبل از آن است. در مقابل و به دنبال بروز رونق در بخش مسکن، سهم بخش مسکن و ساختمان از تسهیلات پرداختی بانک‌ها از ۸/۴ درصد در سال ۱۳۹۶ به ۱۳/۴ درصد در سال ۱۳۹۷ افزایش یافت. سهم بخش بازرگانی از تسهیلات بانکی سال ۱۳۹۷ نیز با کمی افزایش نسبت به سال قبل از آن به ۱۴/۶ درصد رسید که اختصاص ارز ترجیحی به واردات برخی از کالاها در این زمینه بی‌تأثیر نبوده است. جدول ۲۵ جزییات تسهیلات پرداختی بانک‌ها به بخش‌های مختلف اقتصادی را در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

حجم تسهیلات پرداختی بانک‌ها در طول سال ۱۳۹۷ بالغ بر ۷,۷۳۷/۳ هزار میلیارد ریال بوده که با ۱,۵۹۸/۲ هزار میلیارد ریال افزایش نسبت به سال ۱۳۹۶، حاکی از رشد ۲۶/۰ درصدی است. این نرخ رشد با توجه به تورم محقق شده در این سال، از کاهش واقعی تسهیلات پرداختی بانک‌ها حکایت دارد که یکی از مهمترین دلایل آن نرخ سود واقعی منفی تسهیلات بانکی طبق دستور بانک مرکزی بوده است. سهم بخش‌های کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات از تسهیلات بانکی در سال ۱۳۹۷ به ترتیب ۷/۶، ۲۷/۰ و ۳۷/۴ درصد بود که در هر

جدول ۲۵- تسهیلات پرداختی بانک‌ها در سال ۱۳۹۷ به تفکیک بخش و هدف از دریافت (هزار میلیارد ریال - درصد)

کل بخش‌ها	کشاورزی		صنعت و معدن		مسکن و ساختمان		بازرگانی		خدمات		متفرقه	
	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم	مبلغ	سهم
ایجاد	۱۳۲/۷	۲۲/۷	۱۵۰/۶	۷/۲	۴۸۶/۴	۴۶/۹	۴۱/۳	۳/۷	۳۱۴/۱	۱۰/۹	۰/۲	۳/۳
تأمین سرمایه در گردش	۳۵۲/۱	۶۰/۲	۱,۶۴۳/۳	۷۸/۷	۱۴۶/۲	۱۴/۱	۸۲۴/۰	۷۳/۲	۱,۳۴۸/۸	۴۶/۶	۵/۶	۷۴/۹
تعمیر	۱/۵	۰/۳	۵/۹	۰/۳	۸۲/۹	۸/۰	۴/۵	۰/۴	۶۱/۰	۲/۱	۰/۰	۰/۳
توسعه	۳۹/۷	۶/۸	۱۴۹/۳	۷/۱	۲۳/۹	۲/۳	۲۳/۹	۴/۴	۲۰۴/۷	۷/۱	۲۰۴/۷	۹/۸
خرید کالای شخصی	۱۶/۹	۲/۹	۲۷/۱	۱/۳	۱۰/۵	۱/۰	۶۰/۳	۵/۴	۴۷۷/۵	۱۶/۵	۰/۵	۶/۶
خرید مسکن	۳/۱	۰/۵	۶/۷	۰/۳	۲۶۰/۲	۲۵/۱	۹/۶	۰/۸	۴۲/۹	۱/۵	۰/۲	۲/۸
سایر	۳۸/۹	۶/۶	۱۰۶/۴	۵/۱	۲۷/۳	۲/۶	۱۳۶/۸	۱۲/۲	۴۴۳/۴	۱۵/۳	۰/۲	۲/۴
جمع	۵۸۴/۹	۱۰۰/۰	۲,۰۸۹/۳	۱۰۰/۰	۱,۰۳۷/۳	۱۰۰/۰	۱,۱۲۵/۹	۱۰۰/۰	۲,۸۹۲/۴	۱۰۰/۰	۷/۴	۱۰۰/۰

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تسهیلات پرداختی به تفکیک بخش‌های اقتصادی و هدف از دریافت طی ۱۲ ماهه سال ۱۳۹۷

وام‌دهی آنها کمک خواهد کرد. در سال ۱۳۹۷ معادل ۴/۲ درصد از کل تسهیلات پرداخت شده سیستم بانکی صرف خرید مسکن شد.

بررسی ترکیب مانده تسهیلات اعطایی سیستم بانکی در پایان آذرماه سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد که عقد مشارکت مدنی با سهم ۳۳/۷ درصدی بخش عمده مانده تسهیلات بانک‌ها را تشکیل داده است. البته سهم این عقد از مانده تسهیلات در آذرماه ۱۳۹۷ کاهش ۴/۸ واحد درصدی نسبت به زمان مشابه سال ۱۳۹۶ داشته است. پس از عقد مشارکت مدنی، فروش اقساطی با سهم ۲۷/۰ درصدی در رتبه دوم قرار دارد که سهم آن نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۹۶ معادل ۱/۳ واحد درصد افزایش یافته است. سهم عقد مرابحه در تسهیلات بانکی به مرور در حال افزایش است. این عقد که برای اولین بار در سال ۱۳۹۴ به انواع عقود تسهیلات اضافه شد، هر سال بر سهم خود از مانده تسهیلات افزوده و در آذر ۱۳۹۷، ۹/۴ درصد از مانده تسهیلات بانکی را به خود اختصاص داد. در مقابل، عقد استصناع که همزمان با عقد مرابحه به عقود تسهیلاتی موجود در کشور اضافه شده، پس از چهار سال تقریباً هیچ سهمی از مانده تسهیلات بانکی نداشته است. جدول ۲۶ سهم عقود مختلف تسهیلات را در نظام بانکی تا پایان آذرماه سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

از زمان آغاز به کار دولت یازدهم، رویکرد غالب نظام بانکی بر تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی با هدف بهره‌برداری از ظرفیت‌های خالی اقتصاد و حمایت از بنگاه‌های کوچک و متوسط متمرکز بوده است. با این حال در سال ۱۳۹۷ معادل ۵۵/۸ درصد از کل تسهیلات بانکی به سرمایه در گردش اختصاص یافت که ۵/۹ واحد درصد کمتر از سال قبل از آن بود. سهم سرمایه در گردش در تسهیلات اعطاشده به بخش صنعت و معدن نیز از ۸۳/۶ درصد در سال ۱۳۹۶ به ۷۸/۷ درصد در سال ۱۳۹۷ کاهش یافت. در مقابل سهم تسهیلات ایجاد در سال ۱۳۹۷ معادل ۴/۶ واحد درصد در مقایسه با سال قبل از آن افزایش یافت. به این ترتیب در شرایطی که اقتصاد ایران به دلیل تحریم‌های آمریکا با ظرفیت‌های خالی بیشتری دست به گریبان بود، سهم کمتری از تسهیلات بانکی در قالب سرمایه در گردش برای رفع این مشکل به کار گرفته شد. تقویت نقش بازار سرمایه در تأمین مالی طرح‌های ایجاد می‌تواند تسهیلات بانکی بیشتری را به سمت سرمایه در گردش هدایت کند.

علاوه بر تسهیلات پرداخت شده بابت ایجاد طرح‌های جدید، تسهیلات پرداخت شده بابت خرید مسکن نیز عمدتاً ماهیت بلندمدت دارند. تعمیق بیشتر بازار اوراق رهنی در بازار سرمایه کشور به آزاد شدن این منابع بانک‌ها و افزایش توان

جدول ۲۶- سهم عقود مختلف از مانده تسهیلات بانکی در پایان آذر ۱۳۹۷ (درصد)

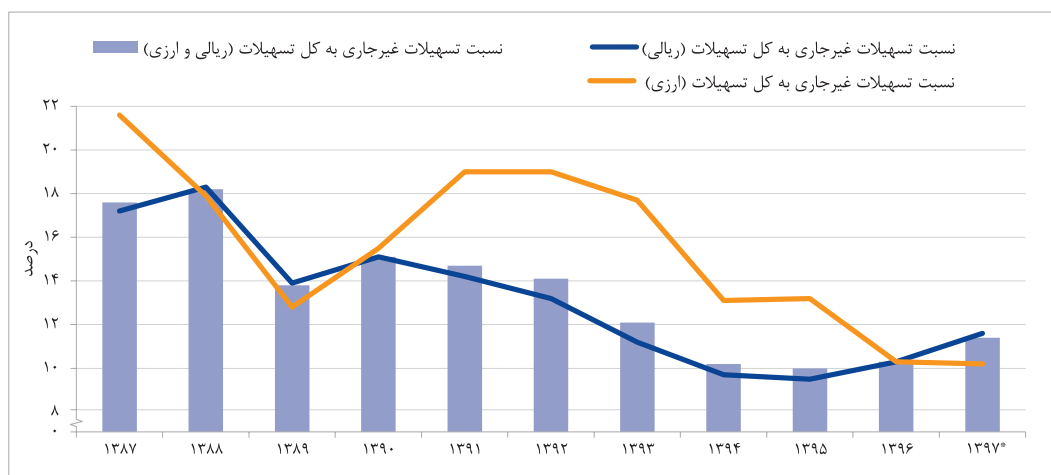
نوع عقد	بانک‌های تجاری دولتی	بانک‌های تخصصی	بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری غیربانکی	مجموع بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی
قرض الحسنه	۸/۲	۲/۹	۶/۸	۶/۲
مضاربه	۳/۳	۰/۲	۱/۳	۱/۴
سلف	۱/۴	۰/۹	۰/۷	۰/۸
مشارکت مدنی	۱۶/۳	۱۵/۳	۴۴/۷	۳۳/۷
جعاله	۱۱/۸	۴/۸	۲/۷	۴/۶
فروش اقساطی	۳۷/۵	۵۴/۳	۱۴/۵	۲۷/۰
مراجعه	۷/۵	۷/۰	۱۰/۸	۹/۴
استصناع	۰/۱	۰/۰	۰/۰	۰/۰
اجاره به شرط تملیک	۰/۹	۰/۹	۰/۲	۰/۵
مشارکت حقوقی	۲/۲	۱/۰	۳/۴	۲/۶
سرمایه‌گذاری مستقیم	۱/۲	۰/۳	۰/۶	۰/۶
سایر	۹/۷	۱۲/۴	۱۴/۴	۱۳/۲

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزیده آمارهای اقتصادی، منتشرشده در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۲۱

نسبت مطالبات غیرجاری بانک‌ها به کل تسهیلات را از سال ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۷ به تصویر می‌کشد.

باید توجه داشت که بخش قابل توجهی از تسهیلات پرداخت شده توسط بانک‌ها در سال‌های گذشته به سیستم بانکی بازپرداخت نشده و این موضوع را می‌توان در نسبت مطالبات غیرجاری بانک‌ها به کل تسهیلات مشاهده کرد. نمودار ۹

نمودار ۹- نسبت مطالبات غیرجاری بانک‌ها به کل تسهیلات (در پایان دوره)

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نماگرهای اقتصادی، شماره‌های مختلف
* آمار سال ۱۳۹۷ مربوط به سه ماهه نخست سال است.

بود که همچنان در محدوده خطرناک برای سیستم بانکی کشور ارزیابی می‌شود و شوک ارزی سال ۱۳۹۷ احتمالاً به افزایش این خطر دامن زده است. البته مشکلات ساختاری از قبیل دخالت مستقیم دولت و بانک مرکزی در بازار پول، ضعف بانک‌ها در اعتبارسنجی مشتریان، بنگاه‌داری بانک‌ها، مسایل نمایندگی و تعارض منافع سهامداران بانک‌ها و حمایت بانک مرکزی برای جلوگیری از ورشکست شدن بانک‌ها که منجر به اعطای وام‌های پُرریسک از طرف آن‌ها می‌شود، در شکل‌گیری این معضل نقش اساسی داشته‌اند.

مشاهده می‌شود که پس از شوک ارزی سال ۱۳۹۱ و به دنبال تحریم‌های اقتصادی، نسبت تسهیلات غیرجاری ارزی به کل تسهیلات ارزی به شدت افزایش یافت، اما ثبات ارزی پس از آن، رفته رفته به کاهش این نسبت انجامید. با توجه به این که آمار سال ۱۳۹۷ در این نمودار مربوط به سه ماهه نخست سال بوده و بانک مرکزی نسبت به انتشار آمار رسمی فصل‌های بعد از آن اقدام نکرده است، به احتمال زیاد بروز شوک ارزی در سال ۱۳۹۷ منجر به افزایش قابل توجه نسبت تسهیلات غیرجاری ارزی در مجموع این سال شده باشد. نسبت تسهیلات غیرجاری ارزی و ریالی به کل تسهیلات در پایان بهار ۱۳۹۷ معادل ۱۱/۴ درصد

۶.۳. نرخ سود بانکی

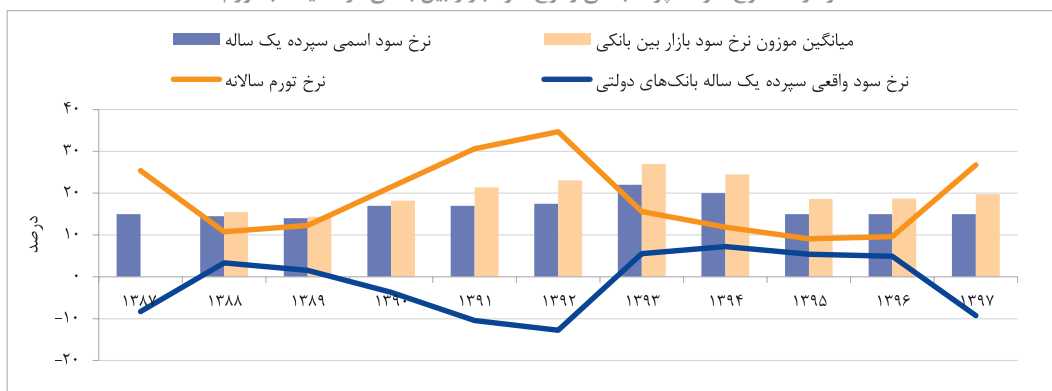
این نرخ، حداکثر نرخ تسهیلات را ۱۸/۰ درصد تعیین کرد و در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ نیز این نرخ‌ها تغییری نداشتند. البته در پاره‌ای از موارد و در راستای

از تیر ماه ۱۳۹۵ و پس از توافق بانک‌ها مبنی بر کاهش نرخ سود سپرده یک ساله از ۱۸/۰ درصد به ۱۵/۰ درصد، شورای پول و اعتبار ضمن تأیید و تصویب

رشد نقدینگی از محل همین سودهای پرداختی افزایش یافت تا اقتصاد در نهایت با تورم‌های شدیدتری مواجه شود. نمودار ۱۰ نرخ سود سپرده‌های بانکی و نرخ سود بازار بین بانکی را در مقایسه با نرخ تورم سالانه در فاصله سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

کنترل حجم پول و عدم تبدیل سپرده‌های غیردیداری به دیداری با هدف کنترل تورم، بانک مرکزی به بانک‌ها اجازه داد تا در قالب مواردی از قبیل گواهی سپرده، نرخ‌های سود پرداختی بانک‌ها به سپرده‌ها فراتر از این رود. البته این سیاست تنها بر تعویق تورم، و نه تعلیق آن، تأثیرگذار بود و نتیجه این بود که

نمودار ۱۰- نرخ سود سپرده بانکی و نرخ سود بازار بین بانکی در مقایسه با تورم

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، عملکرد بانک‌ها در بازار بین بانکی ریالی، بانک اطلاعات سری‌های زمانی و نماگرهای اقتصادی، شماره‌های مختلف یادداشت: بازار بین بانکی از تیرماه ۱۳۸۷ آغاز به کار کرد و آمار میانگین موزون نرخ سود برای این سال موجود نیست.

توجه این است که میانگین موزون نرخ سود در بازار بین بانکی در سال ۱۳۹۷ معادل ۱۹/۷ درصد بوده که بالاتر از نرخ سود مصوب ۱۸/۰ درصدی شورای پول و اعتبار برای اعطای تسهیلات بانکی است. در این شرایط واضح است که بانک‌ها به طرق مختلف نرخ سود مؤثر تسهیلات خود را بالاتر از نرخ سود بازار بین بانکی تعیین کرده‌اند.

در سال ۱۳۹۷ پس از تجربه یک دوره چهار ساله نرخ سود واقعی مثبت در سیستم بانکی، مجدداً شرایط نرخ سود واقعی منفی در سیستم بانکی برقرار شده است. این مهم نشان می‌دهد که بدون اصلاح ساختار سیستم بانکی، نمی‌توان در بلندمدت از سرکوب مالی جلوگیری کرد و ادامه وضعیت نرخ سود واقعی منفی نیز نتایج زیانباری از قبیل بروز مازاد تقاضای تسهیلات بانکی و ایجاد رانت و فساد در پی خواهد داشت. نکته قابل

۷. روند قیمت‌ها و تورم

در حالی که دلایل مختلف (از جمله کسری بودجه مزمن دولت) ایجاد می‌شد که در مقابل، کالا و خدمات یا به بیان دیگر ارزش افزوده ایجاد شده در اقتصاد رشد چندانی نداشت و لذا منجر به جهش قیمت‌ها شد. پول در دسترس مردم آنقدر زیاد بود که حتی با وجود افزایش چند برابری قیمت در بازارهای طلا، خودرو و مسکن، باز هم تقاضا افت محسوس نداشت و در همان سطوح قیمتی نیز معامله صورت می‌گرفت. عامل مهم دیگر در تورم ایجاد شده، جهش نرخ ارز بود که برای چند سال سرکوب شده بود. افزایش شدید و مستمر نرخ ارز که در پی اتفاقات سیاسی و اقتصادی متعدد به ویژه تحریم‌های جدید آمریکا شکل گرفت، قیمت کالاهای قابل مبادله وارداتی و به مرور غیروارداتی را به شدت افزایش داد. در این میان، سیاست شکست خورده سرکوب قیمتی یک بار دیگر آزموده شد و دولت تلاش کرد با قانون و بخشنامه از افزایش قیمت‌ها جلوگیری به عمل آورد، اما رشد نرخ ارز طبیعتاً برای کالاهای قابل مبادله مزیت صادراتی ایجاد کرده بود و قیمت داخلی را افزایش می‌داد. علاوه بر این، سیاست‌هایی مثل تخصیص ارز ارزان قیمت (اختصاص دلار ۴,۲۰۰ تومانی) نیز از جمله سیاست‌های اشتباه و از پیش شکست خورده‌ای بود که وضعیت ارزی کشور را وخیم‌تر و اصلاح آن را سخت‌تر کرد و تنها دستور آن توزیع رانت برای گروهی خاص بود.

بر اساس آخرین گزارش مرکز آمار، شاخص قیمت مصرف‌کننده برای کل خانوارهای کشور (اعم از شهری و روستایی) بر مبنای سال پایه ۱۳۹۵ در اسفند ۱۳۹۷ به ۱۶۴/۳ رسید که نسبت به ماه قبل از آن ۳/۹ درصد و نسبت به ماه مشابه سال قبل از آن ۴۷/۵

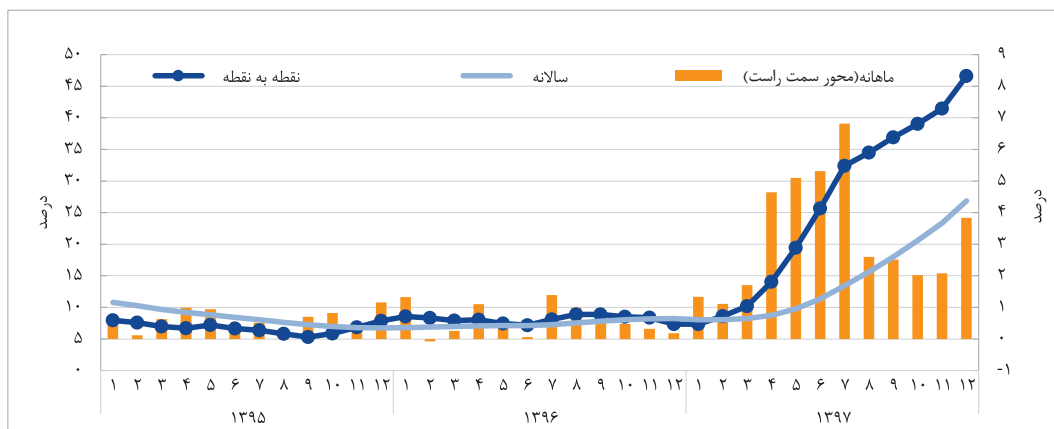
نرخ تورم مصرف‌کننده که کاهش و تک‌رقمی شدن آن یکی از دستاوردهای مهم دولت در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ به شمار می‌رفت، از همان اوایل سال ۱۳۹۷ با چالش روبه‌رو شد و از خردادماه شتاب فزاینده‌ای گرفت. افزایش قیمت به مرور فراگیر شد و از بازار دارایی‌ها تا اقلام مصرفی و ضروری خانوارها را در بر گرفت. همزمان با این تورم، انتظارات تورمی هم به صورت کم سابقه‌ای در حال اوج گرفتن بود، تا حدی که بسیاری از مردم سعی داشتند تا حد ممکن از نگهداری ریال خودداری کرده و پول خود را به کالا یا ارزهای خارجی تبدیل کنند. این اتفاقی است که به تقویت چرخه افزایشی قیمت‌ها کمک و آینده را نگران‌کننده‌تر می‌کند. این رفتار حتی باعث باز تعریف طبقه کالاهای دارایی‌ها شد. در شرایط اقتصادی باثبات دارایی‌های قابل سرمایه‌گذاری شامل یک طبقه مشخص مثل دارایی‌های مالی، برخی دارایی‌های فیزیکی و همچنین برخی کالاهای پایه‌ای می‌شود، در حالی که در اقتصاد با تورم فزاینده حتی ممکن است کالاهای مصرفی حکم کالای سرمایه‌گذاری را پیدا کنند. این اتفاق در سال ۱۳۹۷ تجربه شد و زندگی روزمره مردم را با مشکل مواجه کرد. نتیجه این تحولات ثبت نرخ تورم نقطه‌به‌نقطه ۴۷/۵ درصدی در اسفند این سال بود. این نرخ تورم را مرکز آمار ایران به عنوان تنها نهاد رسمی اعلام‌کننده نرخ تورم منتشر کرد.^{۱۲}

تورم بالای سال ۱۳۹۷ که به طور قابل توجهی بیشتر از تورم چند سال قبل از آن بود، تحت تأثیر عوامل مختلفی شکل گرفت که یکی از مهمترین آنها رشد سریع نقدینگی در کنار رشد آهسته و گاهی منفی تولید ناخالص داخلی بود. رشد قابل توجه نقدینگی

۱۲. نرخ اعلامی مرکز آمار به طور معمول کمتر از بانک مرکزی بوده و شاید به همین دلیل است که بانک مرکزی بعد از چند دهه ارائه آمار با جزئیات ارزشمند از تورم، به یکباره از آبان ۱۳۹۷ از اعلام عمومی این آمار منع شد.

ماهانه نیز به همراه اختصاص یافت که برای کل کشور ۷/۱ درصد (و برای خانوارهای شهری ۶/۸ درصد) بود. این در حالی است که در کل سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ نرخ تورم ماهانه برای خانوارهای شهری بین منفی ۰/۱ درصد تا ۱/۴ درصد در نوسان بود و نتیجه آن نرخ تورم نقطه‌به‌نقطه تک رقمی در تمامی این ۲۴ ماه بود. نمودار ۱۱ انواع نرخ تورم شاخص قیمت مصرف‌کننده خانوارهای شهری را در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

نمودار ۱۱- تورم شاخص قیمت مصرف‌کننده خانوارهای شهری (درصد)

مأخذ: مرکز آمار ایران، گزارش شاخص قیمت مصرف‌کننده، شماره‌های مختلف

بود که شرایط صادراتی آن به مرور فراهم شد. فرآیند آریترژ که نه تنها در داخل کشور و بین شهرها و روستاها، بلکه در بین کشورها نیز به سرعت روی می‌دهد، سیاست‌هایی مثل واردات گوشت خارجی برای کاهش قیمت داخلی را کم‌اثر می‌کرد. رشد قیمت حدود ۱۱۵ درصدی انواع گوشت در اسفندماه نسبت به ماه مشابه سال قبل، علیرغم واردات گسترده آن، شاهی بر این مدعا بود. از طرف دیگر، در بین گروه‌های اصلی، بهداشت و درمان و همچنین آموزش با حدود ۱۷/۳ درصد تورم سالانه جزو گروه‌های با کمترین افزایش قیمت در این سال بوده‌اند. علاوه بر این، قیمت داخلی بنزین و سی‌ان‌جی نیز پیرو سیاست‌های ناصحیح گذشته در کل سال بدون تغییر نگه داشته شد تا زیرگروه آب، برق و سوخت تنها ۵/۷ درصد رشد قیمت را تجربه کند.

در کل سال ۱۳۹۷ و در بین خانوارهای شهری، از بین ۱۲ گروه اصلی در دسته‌بندی مرکز آمار، دخانیات با ۹۸/۷ درصد بیشترین نرخ تورم سالانه را تجربه کرد و پس از آن گروه تفریح و فرهنگ با ۴۳/۷ درصد قرار داشت. تفریح و فرهنگ هم شامل خدمات و هم کالا می‌شود که اولی رشد چندانی نداشته اما کالاهای تفریحی مثل اسباب‌بازی‌ها افزایش قیمت بالایی را تجربه کرده‌اند. گروه خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها نیز با ۳۷/۳ درصد از جمله گروه‌های با تورم بالا محسوب می‌شد که نرخ تورم نقطه‌به‌نقطه آن در اسفند به ۷۳/۲ درصد رسید و به نوعی رشد قیمت آن در ماه‌های پایانی سال شدت بیشتری گرفت. یکی از دلایلی که باعث شد گروه خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها در این زمان با شتاب بیشتری در معرض افزایش قیمت‌ها قرار گیرد، قابل تجارت بودن اقلام این گروه

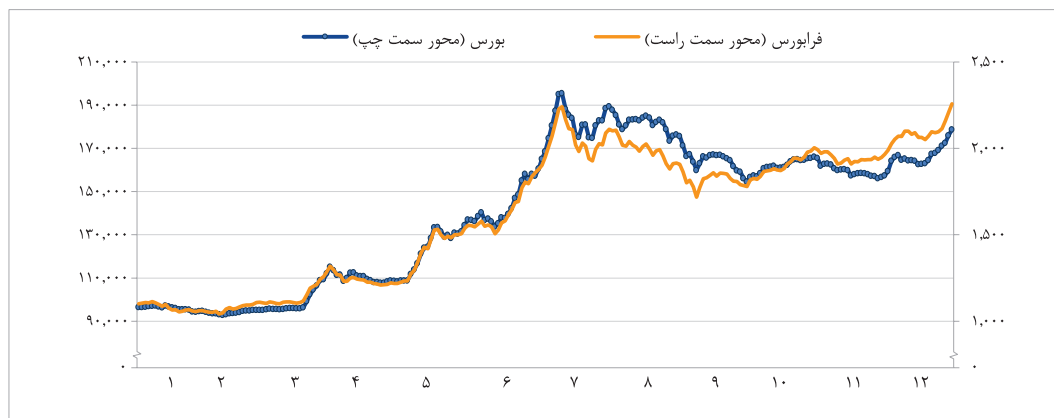
۸. بازار سرمایه

در سال ۱۳۹۷ حکایت دارد. چنانکه در نمودار ۱۲ مشاهده می‌شود، در فصل ابتدایی سال ۱۳۹۷ نوسانات شاخص کل در هر دو بازار جزئی بوده اما از تیرماه به یکباره با رشد فزاینده‌ای مواجه شده‌اند. در نهم مهرماه نقطه اوج چند ماهه هر دو شاخص به ثبت رسیده و پس از آن نوسانات شدید تا انتهای سال ادامه داشته است. در آخرین روز کاری سال ۱۳۹۷، شاخص بورس به نزدیک ۱۷۶ هزار واحد و شاخص فرابورس به بیش از ۲ هزار و ۲۰۰ واحد رسیده که نسبت به ابتدای این سال به ترتیب ۸۲/۷ درصد و ۱۰۰/۳ درصد رشد داشته‌اند. همچنین، ارزش جاری بازار بورس به ۶,۸۳۰ هزار میلیارد ریال و فرابورس (شامل سهام و اوراق بدهی) به ۲,۵۷۲ هزار میلیارد ریال رسیده که نسبت به ابتدای این سال به ترتیب رشد ۷۷/۵ درصدی و ۷۴/۹ درصدی را نشان می‌دهند.

بورس اوراق بهادار تهران و فرابورس ایران دو بخش اصلی بازار سرمایه کشور هستند که معامله اوراق بهادار در آن‌ها صورت می‌گیرد. برخلاف عنوان فرابورس که معمولاً به بازاری غیرسازمان‌یافته بین افراد و بدون قوانین نظارتی قابل توجه گفته می‌شود، فرابورس در ایران تقریباً معادل بورس بوده و تنها در برخی جزئیات با آن متفاوت است. به بیان دیگر، فرابورس ایران با ساختار و جایگاه قانونی مشابه بورس ولی با شرایط پذیرش و معامله ساده‌تر ایجاد شده تا فراگیری بازار سرمایه کشور را گسترش دهد. از این رو رویه‌ها و شرایط پذیرش در فرابورس به شکلی است که شرکت‌ها با احراز حداقل شرایط و در زمان نسبتاً کوتاه می‌توانند وارد سطوح مختلف این بازار شوند و سهام و اوراق بدهی خود را عرضه کنند.

بررسی روند تغییرات شاخص کل بورس و فرابورس نیز از تحولات مشابه این دو

نمودار ۱۲- شاخص بورس اوراق بهادار تهران و فرابورس ایران در سال ۱۳۹۷

مأخذ: سایت اینترنتی بورس اوراق بهادار تهران و فرابورس ایران

قیمت سهام به یکباره معکوس شد. شروع دور جدید تحریم‌های کاخ سفید، ادامه تنش‌های تجاری بین اقتصادهای بزرگ دنیا و کاهش چشمگیر قیمت جهانی مواد اولیه موجب کاهش ۵۰ درصدی حجم و ارزش معاملات آبان شد و یکی از ضعیف‌ترین ماه‌های چند سال اخیر از حیث بازدهی شاخص کل را رقم زد. در فصل سوم ۱۳۹۷، بازار سرمایه با همزمانی افت بهای ارز داخلی و کاهش قیمت نفت در بازارهای جهانی به ثبت روزهای منفی ادامه داد، به‌طوری که افزایش در عرضه گروه‌های دلاری مانند پالایشی، پتروشیمی، معدن و فلزات کاملاً مشهود بود. در اولین ماه زمستان عمدتاً گروه‌های بانک و خودرویی مورد توجه فعالان بازار سرمایه قرار گرفتند. با این حال رشد گروه خودرویی تداوم نداشت و با نمایان شدن انتظارات منفی از آینده دو خودرو ساز بزرگ کشور، قیمت سهام این گروه در هفته پایانی دی با ریزشی سنگین مواجه شد. با توجه به انتشار صورت‌های مالی میان دوره‌ای شرکت‌های بورسی و رشد مجدد قیمت‌های جهانی در میانه زمستان، پیش‌بینی کارشناسان از روند مثبت شاخص کل در ادامه زمستان حکایت داشت که این چنین نشد و برخلاف انتظار، بازار سهام روندی کاملاً نزولی را تا اواسط بهمن طی کرد. گمانه‌زنی‌ها در مورد تصویب یا عدم تصویب لوایح مرتبط با گروه ویژه اقدام مالی، نگرانی از تأثیر تحریم‌ها بر صادرات شرکت‌های کالامحور و تنگناهای موجود در بازار ارز، نتایج نشست ورشو و همچنین تعلل در رونمایی از بسته مالی اروپا، مهم‌ترین پارامترهای اثرگذار بر بازار سرمایه در بهمن‌ماه بودند. در آخرین ماه زمستان، عمدتاً به دلیل رشد قیمت برخی کالاها مثل گروه فلزات در بازارهای جهانی و همچنین افزایش قیمت نفت، روند شاخص مثبت بود. همچنین فضای تورمی حاکم بر اقتصاد کشور ایجاب می‌کرد که در ماه‌های پایانی سال شرکت‌های بیشتری به تجدید ارزیابی دارایی‌ها و افزایش سرمایه از این طریق اقدام کنند.

بازار سرمایه ماه‌های ابتدایی سال ۱۳۹۷ را با شوک‌های برون‌زای زیادی شروع کرد، اما حداقل در دو ماه ابتدایی سال واکنش زیادی به آنها نداشت. ابهامات سیاسی ناشی از تصمیم‌گیری ایالات متحده در خصوص برجام و ادامه روند صعودی نرخ ارز از جمله عوامل مؤثر بر روند کلی بازار سرمایه در اوایل این سال بودند. با افزایش قیمت ارز و تأثیر مثبت آن بر افزایش صادرات شرکت‌ها، بازار سهام با وجود ریسک‌های سیاسی با جوی مثبت همراه شد، اما فشار برای فروش محصولات تولیدی شرکت‌ها با نرخ‌های دستوری، انتظارات مثبت را کاهش داد و رشد قیمت سهام را محدود کرد. ابهامات پیش‌آمده در خصوص بازار ارز و نحوه نرخ‌گذاری فروش ارزهای ناشی از صادرات شرکت‌های صادرات‌محور و همچنین قیمت‌گذاری دستوری کالاها پس از اعلام نرخ دستوری ارز، موجب نزولی شدن روند شاخص کل در نیمه اول اردیبهشت ماه شد، اما افزایش قیمت نفت و فلزات پایه در بازارهای جهانی و انتظار فعالان بازار در خصوص عدم ثبات نرخ دلار اعلام‌شده از سوی دولت، روند نزولی شاخص‌های بازار سرمایه را متوقف کرد. به این ترتیب انتظار برای پایدار نبودن تصمیمات ارزی دولت و افزایش بیشتر نرخ ارز و لذا جبران رشد اتفاق نیفتاده قیمت شرکت‌های بورسی، حجم نقدینگی قابل توجهی را وارد این بازار کرد و به یکباره حجم معاملات از اواسط خردادماه افزایش یافت. اواخر این ماه آغازی بر رشدهای پیاپی و دسته‌جمعی قیمت سهام در صنایع مختلف بود. این رشد که ریشه‌ای در بهبود شاخص‌های اقتصاد کلان نداشت و ناشی از افزایش قیمت و انتظارات تورمی بود، تا انتهای نیمه اول سال به طول انجامید و در هفته اول مهرماه همزمان با رکوردزنی نرخ دلار به اوج خود رسید.

در هفته دوم مهرماه بازار سهام شرایط خوبی را تجربه نکرد و رشد فزاینده

۸.۱. بورس اوراق بهادار تهران

همین نسبت از رونق بازار بهره‌مند شده‌اند، هرچند ۳۰ شرکت بزرگتر بازدهی به مراتب بهتری در مقایسه با سایر شرکت‌های بورسی داشته‌اند. بررسی شاخص قیمت نیز حاکی از آن است که میانگین موزون سطح عمومی قیمت سهام‌ها در این سال ۶۸/۷ درصد رشد داشته است. تغییرات این شاخص بیانگر روند عمومی تغییر قیمت سهام همه شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار است و برخلاف شاخص کل، سود تقسیمی شرکت‌ها را لحاظ نمی‌کند. جدول ۲۷ مقدار دقیق شاخص‌های ذکر شده را در انتهای سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

بورس اوراق بهادار تهران پس از تجربه بازده منفی در سال ۱۳۹۵ و رشد ۲۴/۷ درصدی شاخص کل (قیمت و بازده) در سال ۱۳۹۶، سال ۱۳۹۷ را با شرایطی کاملاً متفاوت پشت سر گذاشت. در حالی شاخص کل بورس در طول این سال رشد ۸۲/۷ درصدی را به ثبت رساند که در بازه‌ای حدوداً چهار ماهه (از اواخر خرداد تا اوایل مهر) رشد بی‌سابقه ۱۰۸ درصدی را تجربه کرده بود. شاخص کل هم‌وزن نیز در این سال ۹۰/۹ درصد افزایش یافت که نزدیک بودن رشد آن با رشد شاخص کل نشان می‌دهد که شرکت‌های با ابعاد کوچک‌تر نیز تقریباً با

جدول ۲۷- مقایسه برخی شاخص‌های بورس اوراق بهادار تهران در آخرین روز کاری سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷

کل	کل هم وزن	۳۰ شرکت بزرگتر	شناور آزاد	قیمت	قیمت هم وزن
۱۷۵,۸۹۹	۳۲,۹۶۹	۸,۹۸۵	۲۰۰,۱۲۴	۵۱,۵۲۳	۲۳,۰۱۲
۹۶,۲۹۰	۱۷,۲۷۱	۴,۲۹۳	۱۰۳,۱۳۷	۳۰,۵۳۴	۱۲,۸۵۵
۸۲/۷	۹۰/۹	۱۰۹/۳	۹۴/۰	۶۸/۷	۷۹/۰

مأخذ: وبسایت بورس اوراق بهادار تهران، آرشیو شاخص

و ۵۸/۷ هزار میلیارد نیز اوراق مشارکت بوده است. علاوه بر این، صندوق‌های سرمایه‌گذاری قابل معامله با ۶۲/۳ هزار میلیارد ریال و ابزارهای مشتقه نیز با تنها ۵۳۸ میلیارد ریال سهم اندکی از کل ارزش معاملات بورس را تشکیل داده‌اند. رشد ۲۱۱ درصدی ارزش معاملات صندوق‌های قابل معامله نسبت به سال ۱۳۹۶ و همچنین افت ۱۰ درصدی ارزش معاملات ابزارهای مشتقه (افت ۶۷ درصدی حجم معاملات آنها)، از جمله نکات قابل توجه آمار معاملات این دوره بوده است. جدول ۲۸ حجم و ارزش معاملات این گروه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۲۸- حجم و ارزش معاملات در بورس اوراق بهادار تهران

تغییرات نسبت به سال ۱۳۹۶	سال ۱۳۹۷			
	حجم	ارزش	سهم از ارزش	ارزش
درصد	درصد	درصد	میلیارد ریال	میلیون سهم/ورقه
۱۴۹/۷	۹۷/۸	۱۰۰/۰	۱,۶۰۶,۱۴۱	۵۲۰,۲۳۳
۱۶۱/۱	۱۰۳/۸	۸۷/۶	۱,۴۰۷,۳۷۶	۵۱۰,۷۶۰
۶۲/۹	۶۵/۱	۸/۵	۱۳۵,۹۴۰	۱۳۷
-۱۰/۰	-۶۶/۷	۰/۰	۵۳۸	۳,۴۴۸
۲۱۱/۳	۲۰۳/۵	۳/۹	۶۲,۲۸۷	۵,۸۸۸

مأخذ: شرکت بورس اوراق بهادار تهران، مدیریت آمار و اطلاعات، گزارش تفصیلی ماهانه بازار، اسفند ۱۳۹۷

۸.۲. فرابورس ایران

تسهیلات مسکن بوده است. در طول سال ۱۳۹۷ معادل ۱,۰۱۷/۱ هزار میلیارد ریال معامله در فرابورس صورت گرفته که از لحاظ ارزشی ۷۰/۸ درصد و از لحاظ حجم ۸۸/۸ درصد افزایش نشان می‌دهد. ارزش تأمین مالی از طریق فرابورس نیز با ۱۳/۸ درصد رشد نسبت به سال ۱۳۹۶، به ۳۴۹/۱ هزار میلیارد ریال رسیده که عمده آن (معادل ۷۳/۹ درصد) متعلق به اسناد خزانه دولتی بوده و ۱۸/۶ درصد از طریق پذیرهنویسی، ۵/۵ درصد با افزایش سرمایه شرکت‌ها و مابقی به وسیله عرضه اولیه سهام شرکت‌ها انجام شده است. جدول ۲۹ خلاصه این اطلاعات را در مقایسه با سال ۱۳۹۶ نشان می‌دهد.

جدول ۲۹- خلاصه عملکرد فرابورس ایران در سال ۱۳۹۷

شاخص کل	ارزش کل بازار	ارزش بازار سهام	ارزش کل معاملات	حجم کل معاملات	کل تأمین مالی
(هزار میلیارد ریال)	(هزار میلیارد ریال)	(هزار میلیارد ریال)	(هزار میلیارد ریال)	(میلیون ورقه)	(هزار میلیارد ریال)
۲,۲۵۸	۲,۵۷۲/۳	۱,۸۲۷/۱	۱,۰۱۷/۱	۱۷۰,۱۹۰	۳۴۹/۱
۱,۰۹۷	۱,۴۷۰/۴	۹۸۷/۸	۵۹۵/۵	۹۰,۱۶۶	۳۰۶/۷
۱۰۵/۸	۷۴/۹	۸۵/۰	۷۰/۸	۸۸/۸	۱۳/۸

مأخذ: فرابورس ایران، اداره آمار و تحلیل اطلاعات، گزارش آماری سالانه ۱۳۹۷

شده است. معامله اسناد خزانه در سال ۱۳۹۷ از لحاظ ارزش ۹۹/۷ درصد نسبت به سال قبل‌تر رشد داشته است. بیشترین رشد ارزش معاملات در گروه اوراق غیرمالکیتی نیز متعلق به اوراق رهنی است که در سال ۱۳۹۷ نزدیک به ۳۰ برابر شده است، اگرچه هنوز ارزش آن در مقابل سایر صکوک بسیار کمتر است. گواهی سپرده تنها موردی است که در این سال هیچ معامله‌ای را ثبت نکرده است. صکوک منفعت نیز که در سال ۱۳۹۶ برای اولین بار وارد بازار سرمایه شده بود، در سال ۱۳۹۷ معادل ۳۳/۳ درصد افت ارزش معاملات را تجربه کرده است. صندوق‌های سرمایه‌گذاری قابل معامله و جسورانه نیز دو بخش دیگر بازار

شاخص کل فرابورس ایران از ۱,۰۱۰۲ واحد در ابتدای سال ۱۳۹۷ به ۲,۲۴۱ واحد در نهم مهرماه رسید و پس از آن در یک رفت و برگشت تا ۱,۷۸۰ واحد در ابتدای دی افت کرد و مجدداً با شروع روند صعودی، آخرین روز کاری سال را با ۲,۲۵۸ واحد به پایان رساند. نتیجه این تغییر و تحولات رشد ۱۰۵/۸ درصدی شاخص کل و رشد ۷۴/۹ درصدی ارزش کل بازار طی این سال بود. ارزش کل بازار فرابورس در انتهای این سال به ۲,۵۷۲/۳ هزار میلیارد ریال رسید که ۷۱/۰ درصد آن مربوط به ارزش اوراق مالکیتی، ۲۷/۵ درصد مربوط به اوراق بدهی و مابقی مربوط به صندوق‌های قابل معامله و گواهی تسهیلات مسکن بوده است. در این بین کمترین رشد ارزش بازار با تنها ۱۰ درصد متعلق به گواهی‌های

به غیر از اوراق مالکیتی سایر اوراق بهادار موجود در فرابورس ایران در زیرمجموعه ابزارهای نوین مالی طبقه‌بندی می‌شود. اگرچه بازار ابزارهای نوین مالی حدود ۲۹ درصد از کل ارزش بازار را شامل می‌شود، اما نزدیک به ۵۵ درصد از کل ارزش معاملات فرابورس در طول سال ۱۳۹۷ در این بازار صورت گرفته است. اوراق تأمین مالی بخش مهمی از این بازار هستند که بزرگ‌ترین جزء آن اسناد خزانه اسلامی دولتی است. اوراق موسوم به اخزا که به منظور تأمین مالی دولت برای پرداخت بدهی دولت به پیمانکاران منتشر می‌شود، در بازار ثانویه وارد فرابورس شده و در طول سال ۱۳۹۷ بیش از ۲۴۹ هزار میلیارد ریال روی آن معامله انجام

ابزارهای نوین مالی هستند که طی این سال ارزش معاملات آن‌ها به ترتیب ۱۵۷ درصد و ۲۱۶ درصد رشد کرده است. گواهی تسهیلات مسکن نیز جزء دیگری از

این بازار است که با کاهش ارزش معاملات همراه شده است. جدول ۳۰ ارزش و تعداد نمادهای بازار ابزارهای نوین مالی را به تفکیک نشان می‌دهد.

جدول ۳۰- مقایسه ارزش معاملات و تعداد نمادهای عادی معامله‌شده در بازار ابزارهای نوین مالی فرابورس

تغییر در ارزش معاملات (درصد)	۱۳۹۶		۱۳۹۷		ارزش معاملات (میلیارد ریال)	تعداد نمادهای عادی معامله‌شده
	تعداد نمادهای عادی معامله‌شده	ارزش معاملات (میلیارد ریال)	تعداد نمادهای عادی معامله‌شده	ارزش معاملات (میلیارد ریال)		
۹۹/۷	۵	۱۲۴,۷۷۲	۲۸	۲۴۹,۱۷۱	اسناد خزانه اسلامی	صکوک
۷/۷	۲۴	۸۰,۳۵۴	۳۵	۸۶,۵۵۰	اجاره	
۲,۷۸۱/۶	۱	۷۶	۱	۲,۱۹۰	رهنی	
۸۸/۳	۱۷	۴۷,۵۱۸	۱۵	۸۹,۴۷۱	مشارکت	
-۶۲/۰	۹	۶۳,۵۳۰	۱۲	۲۴,۱۱۵	مرباحه	
-۱۰۰/۰	۲	۷,۲۳۴	۰	۰	گواهی سپرده	
-۳۳/۳	۰	۵۰,۰۰۰	۳	۳۳,۳۷۳	منفعت	صندوق
۱۵۷/۳	۱۴	۲۳,۸۴۶	۱۵	۶۱,۳۶۴	سرمایه‌گذاری قابل معامله	
۲۱۶/۱	۲	۳۱	۵	۹۸	سرمایه‌گذاری جسورانه	
-۷/۲	۲۹	۱۲,۸۰۱	۳۶	۱۱,۸۷۹	گواهی تسهیلات مسکن	مشتقه
۳۶/۱	۱۰۳	۴۱۰,۱۶۲	۱۵۰	۵۵۸,۲۱۱	مجموع	

مآخذ: فرابورس ایران، اداره آمار و تحلیل اطلاعات، گزارش آماری سالانه ۱۳۹۷

۹. محیط کسب و کار

سرمایه‌گذاران و کارآفرینان را جذب نموده و زمینه دستیابی به رشد اقتصادی را فراهم نماید.

چندین مؤسسه معتبر بین‌المللی به صورت سالانه محیط کسب‌وکار در کشورهای مختلف را بررسی می‌کنند و نتایج را در قالب چند شاخص گزارش می‌کنند. در نظر گرفتن مجموع این شاخص‌ها تصویر جامعی از محیط کسب‌وکار در کشور، الزامات و اولویت‌های بهبود آن در آینده به دست می‌دهد. در ادامه به بررسی برخی از مهم‌ترین و معروف‌ترین این شاخص‌ها و جزئیات آن‌ها خواهیم پرداخت.

منظور از محیط کسب‌وکار مجموعه عوامل تأثیرگذار بر عملکرد یک بنگاه است که در کنترل مدیران آن نیست. بهبود فضای کسب‌وکار لازمه حضور مؤثر و موفق بخش خصوصی در اقتصاد است. دولت به عنوان شکل‌دهنده نهادها و قواعد مؤثر بر عملکرد بنگاه‌ها تأثیر قابل توجهی در مساعد یا نامساعد نمودن محیط کسب‌وکار دارد. دولت می‌تواند از طریق کاهش مداخلات غیرضروری در امور بنگاه‌ها، به رسمیت شناختن آزادی‌ها و حقوق مالکیت صاحبان کسب‌وکار و همچنین اجتناب از توزیع رانت به طرق مختلف بین فعالان اقتصادی، اعتماد

۹.۱. رتبه‌بندی سهولت کسب‌وکار از سوی بانک جهانی

محدودیت‌های زیست‌محیطی و رعایت حقوق مالکیت فکری را در نظر نمی‌گیرد. از سوی دیگر این ارزیابی‌ها مربوط به بزرگ‌ترین شهر تجاری هر کشور بوده و قابل تعمیم به سایر نقاط آن کشور نیست. در مجموع این گزارش‌ها ارزیابی جامع، کامل و بدون نقیصه از درجه رقابت‌پذیری یا محیط کسب‌وکار یک کشور ارائه نمی‌کند و تنها به عنوان شاخصی از درجه مساعد بودن چارچوب قانونی فعالیت بخش خصوصی مورد توجه قرار می‌گیرد. جدول ۳۱ رتبه ایران در ۱۰ شاخص اصلی محیط کسب‌وکار را در سال‌های ۲۰۱۸-۱۹ نشان می‌دهد. رتبه کلی ایران در شاخص سهولت کسب‌وکار که در سال ۲۰۱۸ معادل ۱۲۴ بود، با ۴ پله تنزل در سال ۲۰۱۹ به ۱۲۸ رسید که حاکی از بدتر شدن محیط کسب‌وکار ایران در برخی زمینه‌ها نسبت به سایر کشورهای جهان است.

به منظور ارزیابی سهولت ایجاد و پیشرفت کسب‌وکار، بانک جهانی طی اقدامات اولیه‌ای در سال ۲۰۰۱ شاخص قابل اعتمادی از عوامل مؤثر بر محیط کسب‌وکار بنگاه‌ها در کشورهای مختلف جهان را معرفی کرد و نتایج آن پس از سال ۲۰۰۳ به صورت گزارش‌های سالانه منتشر شد. آخرین گزارش از این مجموعه مربوط به سال ۲۰۱۹ است که مشابه سال‌های قبل به ارزیابی محیط کسب‌وکار از منظر ۱۰ شاخص اصلی می‌پردازد. هرچند این گزارش‌ها از اعتبار قابل قبولی در سطح جهانی برخوردار است، با این حال همه جنبه‌های مختلف کسب‌وکار بنگاه‌ها از جمله پایداری اقتصاد کلان، کیفیت نیروی کار، درجه گسترش فساد و رشوه، اندازه بازار و کمبود امنیت را پوشش نمی‌دهد. از طرفی این گزارش‌ها نقاط ضعف و قوت مالی کشورها و سیستم مالی بین‌المللی، قوانین بازارهای مالی،

جدول ۳۱- رتبه ایران در ۱۰ شاخص اصلی محیط کسب و کار در بین ۱۹۰ کشور جهان

شاخص	۲۰۱۹	۲۰۱۸	تغییر	بهترین عملکرد در بین کشورهای منطقه در سال ۲۰۱۹	کشور دارای رتبه اول در جهان در سال ۲۰۱۹
شروع یک کسب و کار جدید	۱۷۳	۹۷	↑۷۶	امارات متحده عربی (رتبه ۲۵ در جهان)	نیوزلند
اخذ مجوزهای ساخت	۸۶	۲۵	↑۳۱	امارات متحده عربی (رتبه ۵ در جهان)	هنگ کنگ، چین
تأمین برق مورد نیاز	۱۰۸	۹۹	↑۹	امارات متحده عربی (رتبه ۱ در جهان)	امارات متحده عربی
ثبت دارایی‌ها	۹۰	۸۷	↑۳	امارات متحده عربی (رتبه ۷ در جهان)	نیوزلند
پرداخت مالیات	۱۴۹	۱۵۰	↓۱	امارات متحده عربی (رتبه ۲ در جهان)	هنگ کنگ، چین
تجارت برون مرزی	۱۲۱	۱۶۶	↓۴۵	مالت (رتبه ۴۱ در جهان)	دانمارک، اتریش، اسپانیا، فرانسه، لهستان، پرتغال، جمهوری چک، هلند، لوکزامبورگ، کرواسی، بلژیک، اسلونی، اسلواکی، ایتالیا، مجارستان
تأمین مالی (دریافت اعتبار)	۹۹	۹۰	↑۹	کرانه باختری رود اردن* (رتبه ۲۲ در جهان)	نیوزلند
حمایت از سرمایه‌گذاران خرد	۱۷۳	۱۷۰	↑۳	جیبوتی (رتبه ۲ در جهان)	قزاقستان
تضمین اجرا و الزام‌آور بودن قراردادهای	۸۹	۸۰	↑۹	امارات (رتبه ۹ در جهان)	سنگاپور
ورشکستگی و انحلال کسب و کار	۱۳۱	۱۶۰	↓۲۹	جیبوتی (رتبه ۴۸ در جهان)	ژاپن

مأخذ: بانک جهانی، گزارش انجام کسب و کار (Doing Business)، ۲۰۱۹.
* West bank and Gaza

دلیل افزایش هزینه‌ها و افت کیفیت رسیدگی به دعاوی قضایی در سال ۲۰۱۹ تنزل یافته است. شاخص ورشکستگی و انحلال کسب و کار ایران با توجه به تقلیل هزینه‌ها و افزایش نرخ ترمیم و بهبود پس از ورشکستگی در وضعیت بهتری قرار گرفته و منجر به ارتقای رتبه ایران در جهان شده است.

برای درک بهتر جایگاه یک کشور در شاخص‌های مختلف کسب و کار می‌توان اختلاف امتیاز آن کشور را در هر شاخص با کشور پیشرو در همان شاخص محاسبه کرد. در گزارش‌های سال‌های گذشته بانک جهانی از محیط کسب و کار، چنین عددی را فاصله تا مرز^{۱۳} می‌نامیدند، اما در گزارش امسال بانک جهانی از محیط کسب و کار، برای بهتر نمایش دادن جایگاه اقتصادی هر کشور با کشورهای پیشرو، نام آن به امتیاز سهولت انجام کسب و کار تغییر کرده است. نمودار ۱۳ اعداد مربوط به امتیاز سهولت انجام کسب و کار در ایران و میانگین گروه کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا را با هم مقایسه می‌کند. ایران در زمینه‌های شروع یک کسب و کار جدید، تأمین برق، پرداخت مالیات و حمایت از سرمایه‌گذاران خرد در شرایط نامناسب‌تری نسبت به میانگین امتیاز کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا قرار گرفته و در شاخص‌های اخذ مجوزهای ساخت، ثبت دارایی‌ها، تجارت برون مرزی، تأمین مالی، تضمین اجرا و الزام‌آور بودن قراردادهای و ورشکستگی و انحلال کسب و کار در وضعیت بهتری است.

رتبه ایران در هفت شاخص اصلی نسبت به گزارش سال ۲۰۱۸ بدتر شده و در سایر شاخص‌ها بهبود یافته است. در زمینه شروع یک کسب و کار جدید با وجود بهبود اندکی در وضعیت هزینه‌ها و کاهش آن، تعداد بالای مراحل و زمان راه‌اندازی کسب و کار از جمله عوامل کلیدی‌اند که نسبت به سال گذشته در وضعیت بدتری قرار گرفته و منجر به کاهش رتبه ایران شده‌اند. در شاخص اخذ مجوزهای ساخت نیز سه فاکتور هزینه، زمان و سلسله مراتب پیشرفت کار در وضعیت بدتری قرار گرفته که در مجموع منتج به کاهش رتبه ایران در این شاخص شده است. در زمینه شاخص تأمین برق، با وجود ثبات سه فاکتور زمان، تعداد مراحل و اطمینان تأمین و شفافیت تعرفه‌ها و همچنین کاهش هزینه‌ها، به دلیل بهبود وضعیت سایر کشورها در شاخص مذکور رتبه ایران نسبت به سال قبل بدتر شده است. به همین ترتیب شاخص ثبت دارایی‌ها در ایران علیرغم کاهش تعداد مراحل، به دلیل افزایش زمان اختصاص یافته به مجموع فرآیند، در مجموع با تنزل رتبه مواجه بوده است. همچنین ایران در زمینه شاخص تأمین مالی علیرغم افزایش پوشش افراد در سامانه‌های ثبت تسهیلات، با افت رتبه مواجه شده است. شاخص پرداخت مالیات‌ها اما با کاهش مدت زمان پرداخت مالیات یک پله ترقی نسبت به سال ۲۰۱۸ داشته است. در شاخص تجارت برون مرزی، با توجه به کاهش عوامل هزینه و زمان تطبیق اسناد در فرآیند صادرات و واردات، رتبه ایران ارتقا یافته است. رتبه ایران در شاخص تضمین اجرا و الزام‌آور بودن قراردادهای به

نمودار ۱۳- اختلاف امتیاز سهولت انجام کسب و کار در ایران و کشورهای پیشرو در هر کدام از معیارهای محیط کسب و کار در سال ۲۰۱۹

مأخذ: بانک جهانی، گزارش انجام کسب و کار (Doing Business)، ۲۰۱۹.
* امتیاز صفر بدترین و ۱۰۰ بهترین عملکرد در بین کشورهای مورد بررسی را نشان می‌دهد.

۹.۲. رتبه‌بندی رقابت‌پذیری کشورها از سوی مجمع جهانی اقتصاد

و بازدهی خدمات حمل و نقل هوایی، شاخص اتصال خطوط کشتی‌رانی، بازدهی خدمات دریایی منجر به ارتقای امتیاز این زیرشاخص شده که در مجموع امتیاز زیرساخت‌ها بهبود یافته است. در زیرشاخص تطبیق فناوری اطلاعات و ارتباطات که در گزارش‌های سال‌های گذشته با نام زیرشاخص بکارگیری تکنولوژی بوده، به دلیل بهبود اشتراک پهن‌بند ثابت اینترنت و افزایش کاربران اینترنت، امتیاز ایران از ۴۷/۶ به ۵۲/۴ ارتقا یافته است. در واقع یکی از روش‌های بکارگیری و سهولت دسترسی به نوآوری‌ها، سنجش سطح تکنولوژی در کشور است که در گزارش امسال معیارهای اندازه‌گیری آن تمرکز بیشتری روی توسعه بخش ارتباطات و فناوری اطلاعات داشته است. رتبه زیرشاخص سلامتی نیز با اندازه‌گیری معیار امید به زندگی ارتقا یافته است. از جمله عوامل اصلی در بهبود رتبه زیرشاخص مهارت، وسعت آموزش کارکنان، بهبود کیفیت آموزش حرفه‌ای، مجموعه مهارت فارغ‌التحصیلان و افزایش تفکر انتقادی بوده است. از سوی دیگر عواملی نظیر سوء مدیریت مالیات‌ها و یارانه‌ها در فضای رقابتی، کاهش عمق و وسعت بازارها و رواج موانع غیرتعرفه‌ای منجر به کاهش امتیاز زیرشاخص بازار مالی شده است که البته با توجه به بدتر شدن وضعیت سایر کشورها، رتبه ایران بهبود یافته است. عوامل مربوط به استخدام و اخراج کارکنان، همکاری و روابط بین کارفرما و کارگزار، سیاست‌های پویای مربوط به نیروی کار، سهولت استخدام نیروی کار خارجی، تحرک بین‌المللی نیروی کار، اعتماد به مدیریت حرفه‌ای، بهره‌وری و مشارکت بانوان در بازار کار در وضعیت بدتری نسبت به سال گذشته قرار گرفته‌اند که منجر به کاهش امتیاز ایران در جهان در زیرشاخص بازار نیروی کار شده است. همچنین امتیاز زیرشاخص پویایی‌های کسب‌وکار افت کرده است و عواملی نظیر هزینه ایجاد یک کسب‌وکار جدید، نرخ بازیابی و بهبود بعد از ورشکستگی، نگرش مربوط به ریسک کارآفرینی و تفویض اختیارات و تمایل به ارائه ایده‌های نو در کاهش امتیاز این زیرشاخص مؤثر بوده‌اند. امتیاز ایران در زیرشاخص توانمندی‌های نوآوری رشد داشته و عواملی مانند بهبود شرایط انتشار علمی، ارتقای کیفیت مؤسسات تحقیقاتی و بکارگیری علائم تجاری در ارتقای این امتیاز مؤثر بوده‌اند.

یکی دیگر از منابع معتبر در زمینه ارزیابی محیط کسب‌وکار بنگاه‌ها به ویژه از منظر رقابت‌پذیری و عوامل خرد و کلان مؤثر بر آن، گزارشی است که هر ساله از سوی مجمع جهانی اقتصاد منتشر می‌شود. بر اساس این گزارش، ایران در سال ۱۸-۲۰۱۷ در جایگاه ۶۹ از مجموع ۱۳۷ کشور مورد بررسی قرار داشت و در گزارش سال ۱۹-۲۰۱۸ به رتبه ۸۹ از ۱۴۰ کشور تنزل یافت. امتیاز ایران در گزارش سال گذشته ۴/۳ از ۷ بوده، که در حالی که در گزارش جدید امتیاز ۵۵/۴ از ۱۰۰ را کسب کرده که حاکی از بدتر شدن وضعیت ایران است. جدول ۳۲ رتبه ایران را در ۱۲ زیرشاخص که در چهار مؤلفه توانمندسازی محیط، سرمایه انسانی، بازار و عوامل مربوط به پویایی و نوآوری فضای کسب‌وکار دسته‌بندی می‌شوند، نشان می‌دهد. با توجه به مقادیر این زیرشاخص‌ها در گزارش جدید و گزارش سال گذشته، رتبه کشور در زمینه‌های نهادها، زیرساخت‌ها، ثبات کلان اقتصادی، بازار کالا، بازار نیروی کار و پویایی‌های کسب‌وکار بدتر شده، اما اوضاع در زمینه‌های بکارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات، بازار مالی و توانمندی‌های نوآوری بهبود یافته است. رتبه زیرشاخص اندازه بازار نیز تغییر نکرده است. لازم به ذکر است که ۱۲ زیرشاخص مذکور در گزارش‌های سال‌های گذشته در سه مؤلفه الزامات اولیه، عوامل افزایش‌دهنده کارایی و عوامل مربوط به پیچیدگی و نوآوری طبقه‌بندی می‌شدند.

در زمینه ثبات اقتصاد کلان، به دلیل بهبود وضعیت تورم، امتیاز این زیرشاخص برای ایران ارتقا یافته است، اما به دلیل بهبود بیشتر سایر کشورها رتبه ایران کاهش یافته است. در زمینه نهادها با وجود رشد امتیاز عواملی مانند اعتماد به خدمات پلیسی، سرمایه اجتماعی، آزادی مطبوعات، رویدادهای تروریستی و تقویت بازرسی و گزارش‌دهی استانداردها، به دلیل بدتر شدن عواملی نظیر جرایم سازمانی، استقلال مراجع قضایی، بازدهی چارچوب قانونی، قانون‌گذاری‌های دولتی، فساد، حقوق مالکیت و حفاظت از آن، امتیاز این زیرشاخص افت کرده است. در زمینه زیرساخت‌ها، کاهش کیفیت جاده‌ها، کارایی خطوط راه‌آهن، خدمات حمل‌ونقل هوایی و بنادر، انتقال و توزیع برق و عدم سهولت در تأمین آب از جمله عوامل مؤثر در کاهش رتبه ایران و رشد عواملی مانند اتصال فرودگاه‌ها

جدول ۳۲- جایگاه ایران در شاخص رقابت‌پذیری جهانی

مؤلفه	معیار	رتبه ایران ۱۹-۲۰۱۸ (در بین ۱۴۰ کشور)	امتیاز ایران ۱۹-۲۰۱۸ (از مجموع ۱۰۰ امتیاز)
عوامل مربوط به توانمندسازی محیط	نهادها	۱۲۱	↑۴۴
	زیرساختها	۷۶	↓۶۵
	ثبات اقتصاد کلان	۱۱۷	↑۶۷
	تطبیق فناوری اطلاعات و ارتباطات	۸۰	↑۴۸
سرمایه انسانی	سلامتی	۸۴	↑۷۷
	مهارت	۹۱	↓۵۷
بازار	بازار کالا	۱۳۴	↓۴۲
	بازار نیروی کار	۱۳۶	↓۴۳
	بازار مالی	۹۸	↓۵۲
	اندازه بازار	۱۹	↑۷۴
عوامل مربوط به پویایی و نوآوری فضای کسب‌وکار	پویایی‌های کسب‌وکار	۱۱۹	↓۵۰
	توانمندی‌های نوآوری	۶۵	↑۳۸

مأخذ: مجمع جهانی اقتصاد، گزارش Global Competitiveness Report ۱۹-۲۰۱۸

توضیح: امتیاز ۱۰۰ بهترین می‌باشد و جهت فلش‌ها نیز بهبود و یا افت وضعیت زیرشاخص مورد نظر را نسبت به سال گذشته نشان می‌دهد.

۹.۳. بررسی محیط کسب و کار کشور از نظر درجه آزادی اقتصادی و فساد

پولی، آزادی در تجارت، آزادی سرمایه‌گذاری و آزادی مالی مورد محاسبه قرار می‌گیرد. بر اساس گزارش مؤسسه هریتج در سال ۲۰۱۹، ایران در بین ۱۸۶ کشور مورد مطالعه در جایگاه ۱۵۵ قرار گرفته است و در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا رتبه‌ی ۱۳ را به خود اختصاص داده است که نشان دهنده یک پله ترقی نسبت به سال ۲۰۱۸ است. با توجه به این گزارش، بدترین مؤلفه‌های آزادی اقتصادی کشور به ترتیب مربوط به آزادی سرمایه‌گذاری، آزادی مالی و آزادی حقوق مالکیت و بهترین مؤلفه‌ها به ترتیب مربوط به هزینه‌کرد دولت، سلامت بودجه‌ای و فشار مالیاتی بوده است.

همچنین در رابطه با حقوق مالکیت و ادراک فساد که در میزان درجه آزادی فعالیت‌های اقتصادی مؤثرند، آخرین گزارش شاخص بین‌المللی حقوق مالکیت^{۱۴} که توسط اتحادیه حقوق مالکیت^{۱۵} منتشر می‌شود و مربوط به سال ۲۰۱۸ است، نشان می‌دهد که ایران در جایگاه ۹۱ از ۱۲۵ کشور مورد مطالعه قرار دارد. از سوی دیگر در زمینه شاخص ادراک فساد^{۱۶} که از سوی مؤسسه شفافیت بین‌الملل^{۱۷} منتشر می‌شود، ایران در سال ۲۰۱۸ با هشت رتبه تنزل نسبت به سال قبل از آن، رتبه ۱۳۸ را در میان ۱۸۰ کشور به خود اختصاص داده است.

چند مؤسسه بین‌المللی به صورت سالانه به ارزیابی درجه آزادی اقتصادی در کشورها می‌پردازند که شاخص آزادی کشورهای مختلف در نشریه آزادی اقتصادی جهان^{۱۸} از سوی مؤسسه فریزر، و شاخص آزادی اقتصادی^{۱۹} از سوی مؤسسه هریتج از مهم‌ترین آن‌ها به شمار می‌روند. ارزیابی مؤسسه فریزر از درجه آزادی کشورها بر اساس پنج مؤلفه اندازه دولت، سیستم قانونی و حقوق مالکیت، ثبات پولی، آزادی تجارت بین‌المللی و سیاست‌های تنظیمی و نظارتی (مربوط به بازار اعتبارات، بازار کار و کسب و کار) صورت می‌گیرد. آخرین گزارش مؤسسه فریزر که در سال ۲۰۱۸ منتشر شده، حاوی نتایج ارزیابی آزادی اقتصادی ۱۶۲ کشور در جهان در سال ۲۰۱۷ است که در آن ایران با کسب رتبه ۱۳۰، نسبت به سال قبل از آن ۲۰ پله تنزل داشته است. رتبه ایران در پنج مؤلفه‌ی مذکور به ترتیب ۶۲، ۱۰۳، ۸۶، ۱۵۸ و ۱۴۷ است که مؤلفه‌های اول، سوم و پنجم در وضعیت بهتر و مؤلفه‌های دوم و چهارم در وضعیت بدتری نسبت به سال قبل از آن قرار گرفته‌اند.

شاخص آزادی اقتصادی مؤسسه هریتج بر حسب ۱۲ مؤلفه حقوق مالکیت، اثربخشی قضاوت در دادگاه، یکپارچگی دولت، فشار مالیاتی، هزینه‌کرد دولت، سلامت بودجه‌ای، آزادی کسب و کار، آزادی نیروی کار، آزادی سیاست‌گذاری

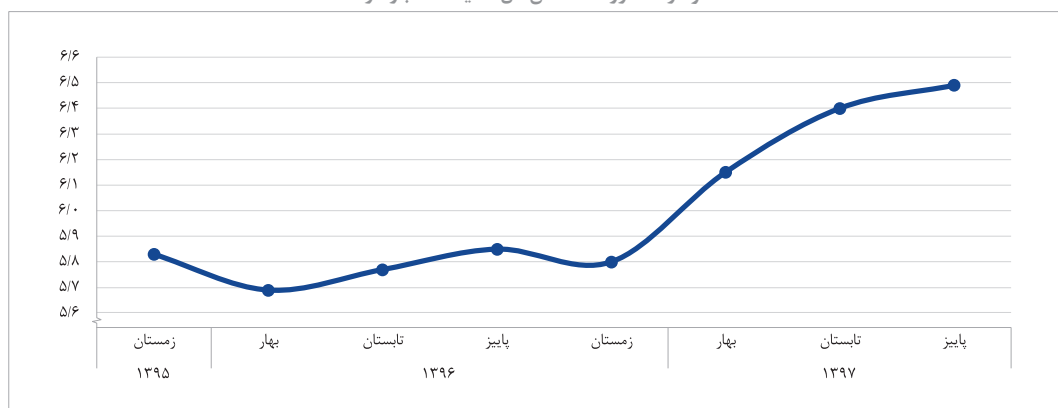
۹.۴. نتایج پایش محیط کسب و کار از سوی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

تهیه و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مدل ارائه شده در این گزارش برای محاسبه شاخص محیط کسب و کار در ایران از ۷۰ نماگر که شامل ۲۸ مؤلفه پیمایشی و ۴۲ مؤلفه آماری است استفاده می‌کند.

بر اساس نتایج مذکور، شاخص ملی محیط کسب و کار در پاییز ۱۳۹۷ به عدد ۶/۵ رسیده است که از بدتر شدن وضعیت نسبت به تابستان ۱۳۹۷ و پاییز ۱۳۹۶ حکایت دارد. لازم به ذکر است که این شاخص عددی بین ۰ و ۱۰ است و عدد ۱۰ بدترین وضعیت ممکن را نشان می‌دهد. در فصل مورد بررسی، فعالان اقتصادی مشارکت‌کننده در این پایش، سه مؤلفه غیرقابل پیش‌بینی بودن و تغییرات مواد اولیه و محصولات، بی‌ثباتی سیاست‌ها و قوانین و مقررات و رویه‌های اجرایی را نامساعدترین و سه مؤلفه محدودیت دسترسی به حامل‌های انرژی همچون برق، گاز و گازوئیل، محدودیت دسترسی به آب و محدودیت‌های دسترسی به شبکه تلفن همراه و اینترنت را مساعدترین مؤلفه‌های محیط کسب و کار معرفی کردند. نمودار ۱۴ روند شاخص کل محیط کسب و کار را به صورت فصلی از زمستان ۱۳۹۵ تا پاییز ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

به موجب قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار مصوبه سال ۱۳۹۰، اتاق‌های بازرگانی کشور موظف‌اند به منظور اطلاع سیاست‌گذاران از وضعیت محیط کسب و کار در کشور، شاخص‌های ملی محیط کسب و کار در ایران را تدوین کرده و به طور سالانه و فصلی حسب مورد به تفکیک استان‌ها، بخش‌ها و فعالیت‌های اقتصادی اعلام کنند. تا سال ۱۳۹۵، مرکز پژوهش‌های مجلس مسئولیت انتشار این گزارش‌ها را بر عهده داشت، اما در سال ۱۳۹۴، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران با همکاری اتاق‌های تعاون و اصناف در قالب یک طرح پژوهشی اقدام به شناسایی و معرفی شاخص‌های ملی پایش محیط کسب و کار کرد و پس از آن تهیه گزارش در مرکز پژوهش‌های مجلس متوقف شد. آخرین گزارش فصلی منتشر شده از سوی اتاق بازرگانی در زمینه پایش محیط کسب و کار ایران مربوط به پاییز ۱۳۹۷ است. در این گزارش، داده‌های پیمایشی حاصل از ادراک‌سنجی از وضعیت مؤلفه‌های محیط کسب و کار کشور در پاییز ۱۳۹۷، از بیش از سه هزار فعال اقتصادی زیرمجموعه سه اتاق بازرگانی، تعاون و اصناف و با استفاده از روش تکمیل پرسشنامه الکترونیکی و همچنین آمارگیری تلفنی با کمک رایانه صورت گرفته است و داده‌های آماری نیز از منابع آماری رسمی کشور

نمودار ۱۴- روند شاخص کل محیط کسب و کار

مأخذ: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، گزارش‌های فصلی پایش محیط کسب و کار، پاییز ۱۳۹۷

14. Economic Freedom of the World (EFW)
15. Index of Economics Freedom (IEF)
16. International Property Right Alliance Index

17. Property Right Alliance
18. Corruption Perception Index
19. Transparency International

غیرقابل پیش‌بینی بودن و تغییرات قیمت مواد اولیه و محصولات نامساعدترین مؤلفه بوده است. به طور کلی سه مؤلفه بی‌ثباتی و غیرقابل پیش‌بینی بودن قیمت‌ها، بی‌ثباتی سیاست‌ها، قوانین و مقررات و رویه‌های اجرایی ناظر بر کسب‌وکار و دشواری تأمین مالی از بانک‌ها به ترتیب نامساعدترین مؤلفه‌های محیط کسب‌وکار بنگاه‌ها در سطح کشور بوده است. جدول ۳۳ شاخص محیط کسب‌وکار را به تفکیک مؤلفه‌های پیمایشی در گزارش مذکور نشان می‌دهد.

فعالان اقتصادی کشور وضعیت محیط کسب‌وکار در بخش‌های کشاورزی و خدمات را به ترتیب به عنوان مساعدترین و نامساعدترین بخش‌ها ارزیابی کرده‌اند. مساعدترین بخش از نظر شاخص‌های کسب‌وکار در تابستان ۱۳۹۷ و پاییز ۱۳۹۶ نیز بخش کشاورزی معرفی شده بود. در بخش کشاورزی، محدودیت دسترسی به آب مساعدترین مؤلفه و غیرقابل پیش‌بینی بودن و تغییرات قیمت مواد اولیه و محصولات نامساعدترین مؤلفه بوده و در بخش صنعت و خدمات نیز محدودیت دسترسی به حامل‌های انرژی (نفت، گاز، برق، گازوئیل و...) مساعدترین مؤلفه و

جدول ۳۳- شاخص محیط کسب‌وکار به تفکیک مؤلفه‌های پیمایشی سه اتاق بازرگانی، تعاون و اصناف

۱۳۹۶		۱۳۹۷		مؤلفه‌های محیط کسب‌وکار
پاییز	زمستان	بهار	تابستان	پاییز
۴/۵	۴/۳	۴/۲	۴/۲	۵/۰
۶/۵	۶/۵	۹/۵	۶/۸	۷/۲
۶/۶	۶/۶	۶/۲	۶/۳	۶/۳
۷/۱	۷/۴	۷/۷	۸/۳	۸/۵
۷/۶	۸/۰	۸/۵	۹/۰	۸/۸
۶/۶	۶/۶	۶/۶	۶/۷	۶/۹
۵/۴	۵/۱	۵/۶	۵/۵	۵/۶
۶/۴	۶/۵	۶/۹	۷/۱	۷/۲
۶/۳	۶/۳	۶/۹	۷/۱	۷/۲
۷/۱	۷/۰	۷/۱	۷/۹	۷/۲
۷/۶	۷/۶	۷/۸	۷/۰	۸/۰
۶/۲	۶/۰	۶/۷	۵/۸	۷/۱
۵/۲	۵/۲	۵/۴	۵/۸	۶/۰
۶/۷	۶/۷	۷/۱	۷/۲	۷/۲
۶/۳	۶/۴	۶/۸	۷/۲	۷/۳
۵/۱	۴/۷	۵/۳	۵/۸	۵/۸
۶/۰	۵/۹	۶/۸	۶/۸	۶/۸
۵/۱	۴/۸	۵/۷	۶/۳	۶/۳
۵/۹	۵/۷	۶/۷	۷/۰	۷/۲
۵/۵	۵/۳	۶/۳	۶/۷	۶/۸
۵/۸	۵/۷	۵/۷	۵/۷	۶/۰
۵/۴	۵/۴	۵/۸	۶/۲	۶/۴
۴/۹	۴/۹	۵/۱	۵/۴	۵/۵
۴/۰	۳/۴	۴/۲	۳/۹	۳/۸
۲/۸	۲/۵	۳/۹	۴/۰	۳/۴
۳/۱	۲/۸	۳/۶	۳/۸	۳/۳
۶/۷	۶/۹	۶/۹	۷/۳	۷/۴
۶/۹	۷/۱	۷/۰	۷/۴	۷/۷

مأخذ: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، گزارش‌های فصلی پایش محیط کسب‌وکار

مؤلفه وجود رقابت غیرمنصفانه شرکت‌ها و مؤسسات دولتی یا شبه‌دولتی رتبه ۱۸ را در بخش کشاورزی و رتبه ۱۷ و ۲۳ را به ترتیب در بخش‌های صنعت و معدن داشته است و به طور مشابه هر سه بخش مهم‌ترین مؤلفه‌های موانع کسب‌وکار را غیرقابل پیش‌بینی بودن و تغییرات قیمت مواد اولیه و محصولات، بی‌ثباتی سیاست‌ها، قوانین و مقررات و رویه‌های اجرایی ناظر بر کسب‌وکار و دشواری تأمین مالی از بانک‌ها اعلام کرده‌اند. بهبود محیط کسب‌وکار در هر کدام از این بخش‌ها نیازمند توجه ویژه مسئولان مربوطه و اتخاذ سیاست‌های مناسب در جهت رفع موانع تولید است.

همچنین این ارزیابی نشان می‌دهد که در اکثر استان‌های کشور وضعیت بیشتر مؤلفه‌های مؤثر در محیط کسب‌وکار ایران در پاییز ۱۳۹۷ نامساعدتر شده است. در گزارش مذکور استان‌های خراسان شمالی، ایلام و کرمانشاه دارای بدترین و استان‌های ایلام، آذربایجان غربی و زنجان دارای مساعدترین وضعیت محیط کسب‌وکار معرفی شده‌اند.

درجه اهمیت موانع کسب‌وکار در بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات از سوی تشکلهای مرتبط با هر کدام از آن‌ها متفاوت ارزیابی شده است. به عنوان مثال

ساختمان ادارات مرکزی بانک خاورمیانه

تهران، خیابان احمد قصیر (بخارست)، نبش خیابان پنجم

تلفن: ۴۲۱۷۸۰۰۰ فکس: ۸۸۷۰۱۰۹۵

کدپستی: ۱۵۱۳۶۴۵۷۱۷ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۴۴۵

www.middleeastbank.ir info@middleeastbank.ir